

Milieudienst

Archeologisch bureauonderzoek Heihorsten

GEMEENTE SOMEREN

Archeologisch bureauonderzoek Heihorsten

Gemeente Someren

In opdracht van	Gemeente Someren Postbus 290 5654 AP Someren
Opgesteld door	SRE Milieudienst Keizer Karel V Singel 8 Postbus 435 5600 AK Eindhoven 040 2594605
Auteur	Mevr. drs. Ria Berkvens
Versienummer	2.0
Datum	7 augustus 2008
Status	Definitief

Inhoudsopgave

Samenvatting	4
1. Inleiding	6
2. Doel en werkwijze van onderzoek	9
3. Huidig gebruik van het plangebied	11
3.1 Grondwaterstand	11
3.2 Ontgroningen	12
4. Bodem en geomorfologie van het plangebied	16
4.1 Geologie en geomorfologie van het plangebied	16
4.2 Bodem	17
5. Archeologie van het plangebied	20
5.1 Bekende archeologische waarden	20
5.2 Bewoningsgeschiedenis	25
6. Historische situatie	34
6.1 Cultuurhistorische waarden	34
6.2 Historische kaarten	35
7. Gespecificeerde archeologische verwachting	40
7.1 Biografie van Peelland	40
7.2 Verwachting van archeologische waarden	43
8. Conclusie en aanbevelingen	47
8.1 Archeologische waarden	47
8.2 Advies Archeologische Monumentenzorg	48
9. Literatuur	52
10. Verklarende woordenlijst	56
Bijlage 1 IKAW en AMK	61
Bijlage 2 Database Biografie Peelland	62
Bijlage 3 Archeologische Verwachtingenkaart Heihorsten	64
Bijlage 4 Proces Archeologische Monumentenzorg	65

Samenvatting

Onderzoeksterrein

Ten behoeve van het plangebied De Heihorsten bereidt de gemeente Someren een nieuw bestemmingsplan voor. De huidige bestemming is agrarisch, die verandert dient te worden in recreatie, natuur en wonen. De gemeente Someren heeft in verband met de mogelijke verstoringen van het aanwezige archeologisch bodemarchief, de SRE Milieudienst opdracht gegeven tot het uitvoeren van een archeologisch bureauonderzoek, waarbij het resultaat meegenomen kan worden in de op te stellen ruimtelijke onderbouwing van de MER en het nieuw op te stellen bestemmingsplan. Het plangebied De Heihorsten, dat onderdeel uitmaakt van de Somerense Heide, is gelegen ten zuiden van de provinciale weg Someren – Heeze en grenst in het oosten aan de bebouwde kom van Someren. Het plangebied wordt begrensd aan de oost- en zuidkant door de Hollestraat, Dellerweg en Parallelweg. Aan de westkant gaat het plangebied direct over in de Strabrechtse Heide en het Keelven. Het plangebied bevindt zich tussen de rd-coördinaten: 173.530/377.257 (noordwesten), 176.163/378.208 (noordoosten), 176.772/376.781 (zuidoosten) en 175.317/374.885 (zuidwesten). De totale oppervlakte van dit gebied bedraagt ruim 400 ha. Dit plangebied vormt tevens het onderzoeksgebied. Het gaat in totaal om een oppervlak van 205 ha binnen het ruim 400 ha grote plangebied, waar de bestemming van verandert en waar archeologisch onderzoek voor nodig is.

Onderzoeksdoelstelling

Het doel van het bureauonderzoek is het verwerven van informatie, aan de hand van bestaande bronnen, over bekende of te verwachte archeologische waarden, binnen het omschreven plangebied. Op grond van de resultaten van de bureaustudie zal een nieuw verwachtingsmodel worden gepresenteerd op basis waarvan een beslissing genomen kan worden ten aanzien van (eventueel) vervolgonderzoek. In het advies is per onderscheiden landschapseenheid op basis van de archeologische verwachting aangegeven of er vervolgonderzoek uitgevoerd dient te worden, en op welke wijze dat het beste kan gebeuren. Voor het bureauonderzoek zijn gegevens geïnventariseerd die aan de ene kant betrekking hebben op het toekomstige, het huidige en het historische gebruik van het plangebied en aan de andere kant te maken hebben met de bekende archeologische vindplaatsen in het plangebied en de directe omgeving.

Archeologische Monumentenzorg

Voor de gespecificeerde verwachting op archeologische vindplaatsen in het plangebied zijn de uitkomsten uit het bureauonderzoek gecombineerd. Hierbij kan worden geconcludeerd dat binnen het plangebied vindplaatsen van vrijwel elk complextype en alle perioden verwacht kunnen worden. Het gaat zowel om nederzettingen, grafvelden als rituele deposities en om de periode vanaf het Paleolithicum tot in de Nieuwe tijd. Het plangebied kan hierbij nog worden verdeeld in zones met een hoge archeologische verwachting in hoge sporendichtheid en een hoge archeologische verwachting met een lage sporendichtheid.

In delen van het plangebied hebben in de 19e en 20e eeuw ontgroningen en egalisaties plaatsgevonden. In welke mate bovenstaande activiteiten het bodemarchief aangetast hebben, valt niet altijd te achterhalen. De locaties van ontgroningen die uit verschillende bronnen verkregen zijn, stemden overeen met de hoogtekkaart van het plangebied. Verkennende grondboringen moeten dit beeld echter nog bevestigen. Hoe groot de daadwerkelijke verstoring in het plangebied is, kan vooralsnog niet worden aangegeven. Voor een groot deel van het plangebied is, op basis van de aanwezigheid van het esdek en het mogelijk ongeschonden bodemprofiel, sprake van goede conserveringsomstandigheden. Dit zijn echter ook de omstandigheden die ervoor zorgen dat het alleen mogelijk is met behulp van proefsleuven voldoende inzicht te verwerven in de verspreiding van archeologische vindplaatsen in het plangebied.

Over of er daadwerkelijk archeologische waarden in de grond aanwezig zijn, kan alleen uitsluitel worden verkregen door het uitvoeren van een verkennend en waarderend archeologisch vooronderzoek in de vorm van een booronderzoek, archeologische begeleiding en/of proefsleuvenonderzoek. Voor het plangebied Heihorsten wordt dan ook geadviseerd om daar waar de bodem verstoord zal gaan worden, een archeologisch vooronderzoek in de vorm van verkennende boringen, archeologische begeleiding en proefsleuven uit te voeren. De vorm van vooronderzoek is afhankelijk van de archeologische verwachting en de aanwezige bodem.

Strabrechtse Heide en het Beuven. Het plangebied De Heihorsten sluit hiermee aan op bestaande natuurgebieden met een recreatieve functie. In figuur 1 zijn de ligging en begrenzing van het plangebied weergegeven. Het plangebied wordt momenteel voor een groot deel voor landbouw (grasland en maisteelt) gebruikt. Verspreid in het gebied komen intensieve veehouderijen en melkveehouderijen voor.

In het Projectlocatiegebied De Heihorsten spelen verschillende (samenhangende) initiatieven op het gebied van recreatie en toerisme, landschap, water, natuur, cultuurhistorie en archeologie. Binnen het totale Projectlocatiegebied worden de volgende deelactiviteiten onderscheiden (zie figuur 2):

1. De Recreatieve Poort en het Bezoekerscentrum
2. Verblijfsrecreatie (luke vakantiewoningen) in een bos- en waterrijke omgeving, een landgoed en helofytenfilters
3. Restaurant 't Weekend
4. Arboretum
- 5a. Golfbaan Strabrechtse Golf
- 5b. Ecologische VerbindingsZone (EVZ) Kleine Aa
6. Camping De Kuilen
7. Groepsaccommodatie De Hoof
8. Landgoederen
9. Vlindertuin
10. Gemeentelijk terrein voor buitenactiviteiten
11. Recreatieve routes
12. Ontwikkelings- en uitvoeringsprogramma cultuurhistorie en archeologie
13. Ontwikkelingsplan Landschappelijke Elementen

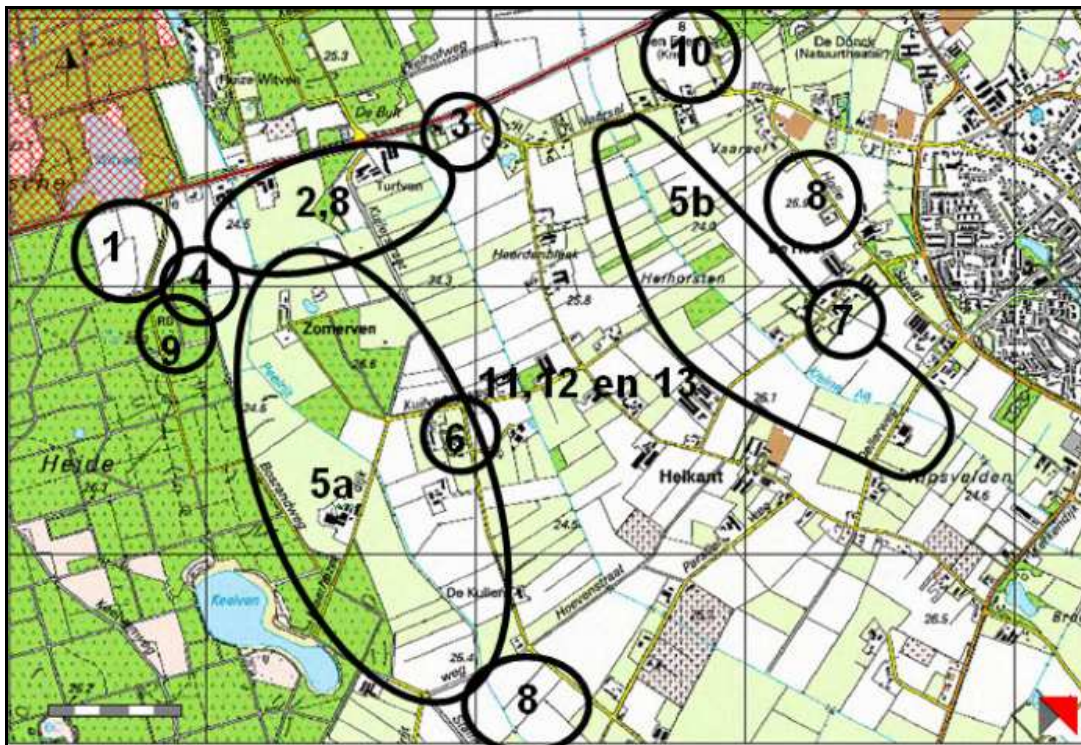

Fig. 2. Plangebied Someren-Heihorsten met de ligging van de diverse deelprojecten.

De totale omvang van het plangebied Heihorsten bedraagt 400 ha. De aard, omvang en situering van de diverse planonderdelen hangt in belangrijke mate samen met bestaande functies, gewenste uitbreidingen en eigendomsverhoudingen. De omvang van de diverse planonderdelen van de projecten van de verschillende initiatiefnemers in het plangebied Heihorsten staan hieronder in tabel 1 beschreven.

Tabel 1: overzicht van de projecten in plangebied Heihorsten inclusief het oppervlak

Project	Planonderdeel	Oppervlakte
Recreatieve Poort en arboretum (1 + 4)	Bezoekerscentrum, short golf en arboretum	5 ha
Verblijfsrecreatie (2)	Heliofytenfilter en natuur	45 ha (25 + 20 ha)
	Landgoederen	3 ha
	Vakantiewoningen	3,5 ha
Restaurant 't Weekend (3)	recreatiebos	5 ha
Golfbaan Strabrechtse Golf (5a)	Waterberging/zuivering	25 ha
	Natuur	25 ha
	Golfbaan	35 ha
EVZ Kleine Aa (5b)	Natuur en water	36 ha
	Landgoederen	4 ha
Camping De Kuilen (6)	Uitbreiding accommodatie	2,5 ha
Groepsaccommodatie De Hoof (7)	Uitbreiding accommodatie en natuur	4 ha
Landgoed Kanters (8)	Waterberging en natuur	9 ha (5 + 4 ha)
	Landgoederen	2 ha
Vlindertuin (9)		-
Gemeentelijk terrein buitenact. (10)		1 ha
Project 11, 12 en 13		-
TOTAAL		205 ha

Op dit moment staat nog niet 100 % vast waar binnen het plangebied precies de waterpartijen, wegen, woningen en dergelijke gerealiseerd gaan worden. Gezien de gewenste ontwikkelingen zullen in het gebied op diverse plaatsen graafwerkzaamheden plaatsvinden voor de aanleg van onder meer waterberging, natuurontwikkeling, golfbaan, recreatiewoningen, infrastructuur, groenvoorzieningen, bezoekerscentrum en uitbreiding en nieuwbouw van woningen. Er dient rekening te worden gehouden met een variabele verstoringsdiepte van 30 cm tot 2.5 m onder het maaiveld, afhankelijk van de geplande ingreep. De veranderende bestemming van het gebied is een bedreiging voor de eventueel aanwezige vindplaatsen. In het algemeen gaat het bouwrijp maken en het ontwikkelen van een golfbaan en nieuwe natuur gepaard met het afgraven van de humeuze bovengrond, waardoor archeologische grondsporen en vondsten aan het oppervlak komen te liggen. Het dieper uitgraven van waterpartijen, nieuwe meanders, wegcunnetten, sleuven voor leidingen en kabels en het storten van funderingen zijn allemaal grondingrepen in de 'vaste bodem' en daardoor een directe bedreiging voor archeologische grondsporen en vondsten.

Een onderdeel van de MER vormt het archeologisch onderzoek. Op basis van verschillende rijks- en provinciale regelingen, en met name de Wet op de Archeologische Monumentenzorg, dient voorafgaand aan de uitvoering van de plannen een inventarisatie, gevolgd door een waardering van eventueel aanwezige archeologische resten in het gebied gemaakt te worden. De gemeente Someren heeft in verband met de mogelijke verstoringen van het aanwezige archeologisch bodemarchief, de SRE Milieudienst opdracht gegeven tot het uitvoeren van een archeologisch bureauonderzoek, waarbij het resultaat meegenomen kan worden in de op te stellen ruimtelijke onderbouwing van de MER en het nieuw op te stellen bestemmingsplan. Het bureauonderzoek richt zich op de ontwikkelingen in het plangebied die van invloed (kunnen) zijn op het aanwezige bodemarchief en is nodig om te beoordelen wat de kans is op de aanwezigheid van archeologische vindplaatsen en wat daarvan de waarde is voor de (lokale) geschiedschrijving. Het gaat in totaal om een oppervlak van 205 ha binnen het ruim 400 ha grote plangebied, waar de bestemming van verandert en waar archeologisch onderzoek voor nodig is.

Het plangebied bevindt zich tussen de rd-coördinaten: 173.530/377.257 (noordwesten), 176.163/378.208 (noordoosten), 176.772/376.781 (zuidoosten) en 175.317/374.885 (zuidwesten). De totale oppervlakte van dit gebied bedraagt ruim 400 ha. Dit plangebied vormt tevens het onderzoeksgebied. Het archeologische bureauonderzoek is uitgevoerd in de maand maart van 2008.

2. Doel en werkwijze van onderzoek

Het doel van het bureauonderzoek is het verwerven van informatie, aan de hand van bestaande bronnen, over bekende of te verwachte archeologische waarden, binnen het omschreven plangebied. Op grond van de resultaten van de bureaustudie zal een nieuw verwachtingsmodel worden gepresenteerd op basis waarvan een beslissing genomen kan worden ten aanzien van (eventueel) vervolgonderzoek. In het advies is per onderscheiden landschapseenheid op basis van de archeologische verwachting aangegeven of er vervolgonderzoek uitgevoerd dient te worden, en op welke wijze dat het beste kan gebeuren.

Voor dit onderzoek zijn de volgende vragen van belang:

- Wat is op hoofdlijnen de ontstaansgeschiedenis van het landschap?;
- Wat is er aan archeologische vindplaatsen bekend in het plangebied en directe omgeving?;
- Wat is de verwachting op archeologische vindplaatsen in het plangebied?;
- Wat is de waarde van de te verwachten archeologische vindplaatsen?

De werkzaamheden zijn uitgevoerd conform de kwaliteitseisen van de KNA 3.1.1 Voor het bureauonderzoek zijn gegevens geïnventariseerd die aan de ene kant betrekking hebben op het toekomstige, het huidige en het historische gebruik van het plangebied en aan de andere kant te maken hebben met de archeologische vindplaatsen die reeds bekend zijn en die verwacht kunnen worden. De gegevens voor het huidige en toekomstige gebruik zijn deels gebaseerd op informatie die door de gemeente Someren is verstrekt, deels op informatie die bij de SRE Milieudienst voorhanden is. Hiervoor is de startnotitie van de MER ten behoeve van het toekomstige bestemmingsplan geraadpleegd.² Gegevens ten aanzien van het huidige gebruik zijn aangevuld door het bestuderen van luchtfoto's, topografische kaarten en kadastragegevens. Daarnaast is gepoogd om zo goed mogelijk in kaart te brengen of en waar er mogelijk in het verleden reeds bodemverstorende activiteiten hebben plaatsgevonden. Daarbij is gebruik gemaakt van de ontgrondingskaart van de provincie Noord-Brabant en het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN). Met betrekking tot het historische gebruik van het plangebied zijn verschillende historische kaarten uit de 19e en 20e eeuw bestudeerd en zijn verschillende cultuurhistorische kaarten geraadpleegd, zoals de Indicatieve Kaart Archeologische Waarden (IKAW), de archeologische Monumentenkaart (AMK) en de Cultuurhistorische Waardenkaart van de provincie Noord-Brabant. Daarnaast is ARCHIS, het Centraal Archeologisch Archief en het Centraal Monumenten Archief van de Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (RACM) geraadpleegd. Tevens zijn verschillende bodemkaarten van het plangebied bestudeerd. Tevens zijn relevante archeologische onderzoeksrapporten en literatuur geraadpleegd over archeologisch onderzoek in Noord-Brabant in het algemeen en Peelland en Someren in het bijzonder. Daarbij is ook gebruik gemaakt van de database uit de Biografie van Peelland.

Om een uitspraak te kunnen doen over de archeologische verwachting van het plangebied zijn alle verzamelde gegevens geanalyseerd en onderling gecombineerd. De relatie tussen bekende vindplaatsen in een regio en hun landschappelijke context bepaalt de archeologische verwachting voor een gebied: in vergelijkbare landschappelijke eenheden worden vergelijkbare resten uit dezelfde perioden verwacht.

Ten behoeve van de reconstructie van De Peel is in 2002-2004 door het Archeologisch Centrum van de Vrije Universiteit van Amsterdam een cultuurhistorische en archeologische inventarisatie gemaakt van De Peel. Het onderzoek werd in samenwerking met en in opdracht van de Stichting Archeologisch Samenwerkingsverband Helmond e.o. (SAS) uitgevoerd, met subsidie van de Provincie Noord-Brabant (Beleidsafdeling Welzijn, Educatie en Cultuur). Hiervoor is een nieuwe benadering toegepast: de landschapsbiografie. Hierbij wordt het onderzoek gericht op het samenhangende verhaal over de regionale landschapsgeschiedenis en de wijze waarop dat verhaal kan worden afgelezen aan plekken en patronen in het landschap. Ten behoeve van deze studie is Peelland opgedeeld in 14 afzonderlijke Waardevolle Cultuurlandschappen.³ Voor dit bureauonderzoek is gebruik gemaakt van de verschillende onderdelen van het onderzoeksproject Biografie van Peelland, te weten:

¹ Deze kwaliteitseisen zijn verwoord in het handboek Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA), dat is te raadplegen op www.sikb.nl

² Startnotitie MER Projectlocatiegebied De Heihorsten, Someren 2007.

³ J. Kolen et al., 2004; Biografie van Peelland. De cultuurhistorische hoofdstructuur (CHS) van Peelland. Toelichting bij de kaart. Zuidnederlandse Archeologisch Rapporten 13. Vrije Universiteit Amsterdam. Amsterdam.

- bronnenkritiek en vergelijking van de verschillende archeologische databestanden voor het gebied (ARCHIS), bestanden van de SAS en VU. Resultaat is een integraal archeologisch bestand voor geheel Peelland, waarmee een nieuw inzicht van de archeologische verwachting in de regio opgesteld kan worden;
- studie van het regionale patroon van historische wegen en waterlopen in het gebied;
- een studie van de 19e en 20e eeuwse landschapsontwikkelingen, met nadruk op de regionale patronen (wegen, waterlopen en ontginningen c.q. ruilverkavelingen).

3. Huidig gebruik van het plangebied

Voor het huidige gebruik is geïnventariseerd welke functie de percelen momenteel hebben, wat de huidige grondwaterstand is, wat de NAP-hoogtes van het plangebied zijn en welke (sub)recente verstoringen zich in het plangebied voordoen.

Het plangebied heeft momenteel een overwegend agrarische functie, in de vorm van gras- of akkerland. Daarnaast bevinden zich in het plangebied enkele woningen met bijbehorende grond. In figuur 3 is het huidige grondgebruik binnen het plangebied afgebeeld.

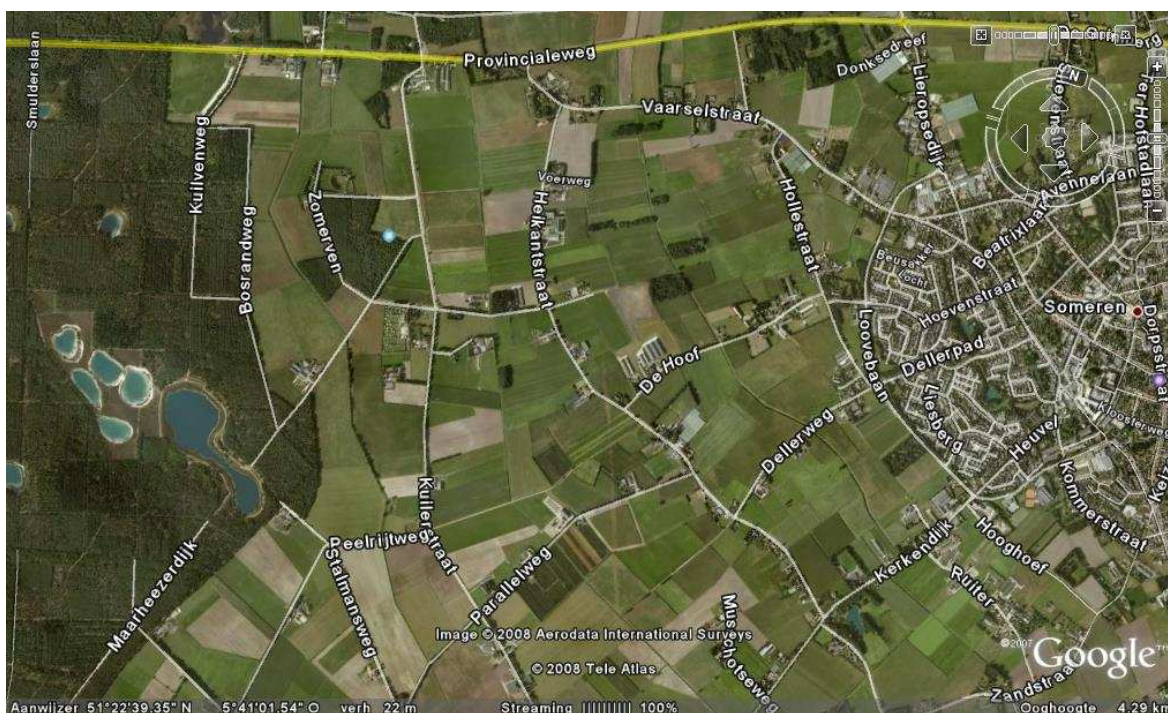

Fig. 3. Luchtfoto van het plangebied Someren-Heihorsten

3.1 Grondwaterstand

De grondwaterstand en zijn fluctuatie zijn van groot belang voor de waterhuishouding van de grond, en daarmee de agrarische gebruiksmogelijkheden. In het plangebied is een grote variatie in grondwatertrappen aanwezig (fig. 4). Er komen drie verschillende grondwatertrappen (GWT) voor: de middelhoge zandgronden hebben grondwatertrap VI, de hogere zandgronden hebben grondwatertrap VII en de lagere delen in het landschap hebben grondwatertrap III en V.

De verklaring van de grondwatertrappen is als volgt:

GWT (cm onder maaiveld)	I	II	III	IV	V	VI	VII
GHG	<20	<40	<40	>40	<40	40-80	>80
GLG	<50	50-80	80-120	80-120	>120	>120	120-160

Tabel 2: overzicht van grondwatertrappen

De afkortingen GHG en GLG staan respectievelijk voor de gemiddeld hoogste en de gemiddeld laagste grondwaterstand. Grondwatertrap v betekent dat het grondwaterpeil fluctueert tussen minder dan 40 centimeter beneden maaiveld in de wintermaanden of nattere perioden en meer dan 120 centimeter beneden maaiveld in de zomermaanden. De grondwaterstand ligt het grootste deel van het jaar tussen de GHG en de GLG.

De grondwaterstand in het landbouwgebied van de Somerense Heide varieert van circa 1 meter beneden maaiveld in de winter tot circa 2 meter in droge perioden. Lokaal treedt kwel op door hoogteverschillen en de aanwezigheid van leemlagen in de ondergrond. Vooral in de zomer zijn de grondwaterstanden op de Strabrechtse Heide en in het landbouwgebied Somerense Heide te laag, waardoor sprake is van verdrogingsverschijnselen.

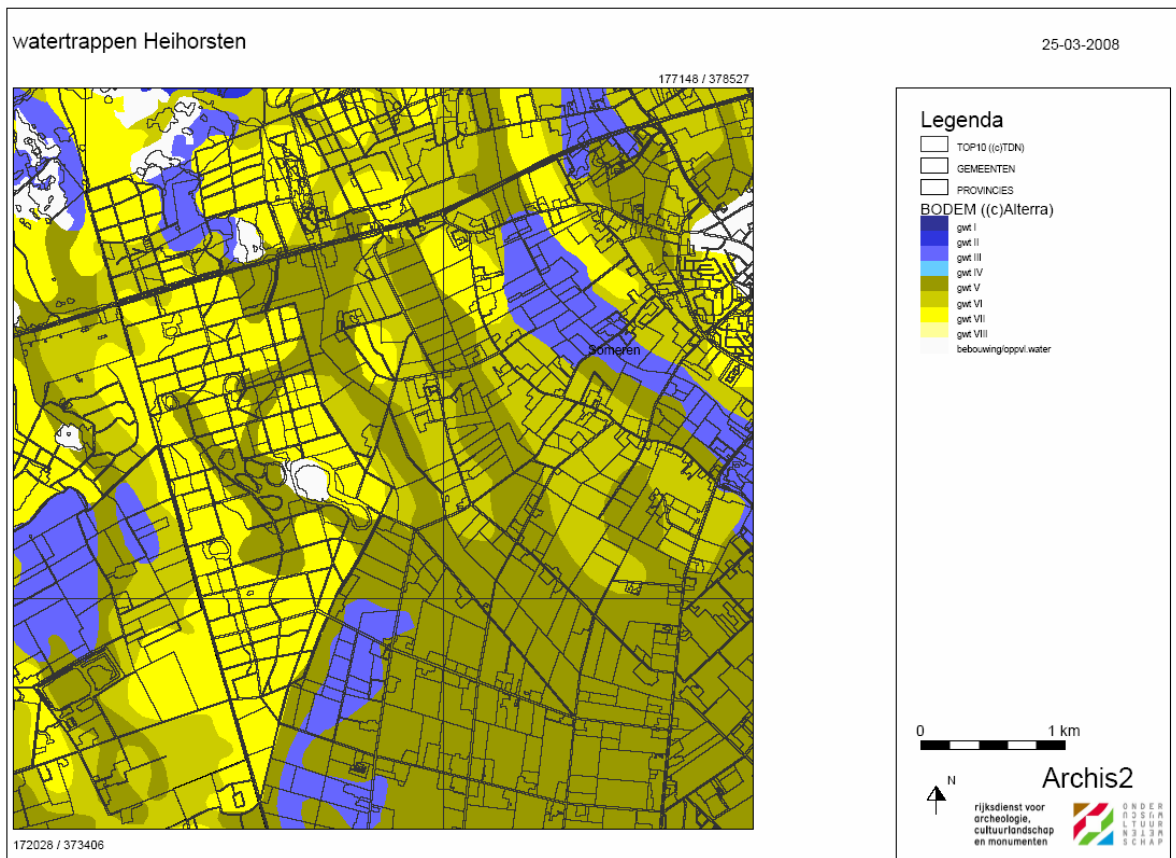

Fig. 4. Plangebied Someren-Heihorsten met een overzicht van de aanwezige grondwatertrappen

3.2 Ontgroningen

In het verleden hebben er grootschalige ontgroningen plaatsgevonden ten westen van Someren. Door ontgroning kunnen belangrijke delen van het bodemarchief aangetast zijn of zelfs verdwenen zijn. Daarom is getracht om op basis van de beschikbare informatie te achterhalen waar en in welke mate ontgroningen in het plangebied plaats hebben gevonden. Deze ontgroninginformatie is vooral afkomstig uit het Provinciaal Ontgrondingsregister, waar gegevens over ontgroningvergunningen zijn bewaard. De ontgroningen zijn meestal uitgevoerd ten behoeve van cultuurtechnische verbetering: landbouwpercelen kunnen o.a. last hebben van droogtegevoeligheid, hoogteverschillen of ongelijke dikte van de bouwvoor. De droogtegevoeligheid kan worden verbeterd door het perceel te verlagen; de hoogteverschillen kunnen worden verbeterd door de bovengrond (bouwvoor), die van variabele dikte kan zijn (van 0,20 meter tot zelfs 1,5 meter of meer bij esdekken), eerst in depot te zetten, daarna de (zand)ondergrond te egaliseren en vervolgens de in depot staande bovengrond weer gelijkmatig terug te zetten. Daarnaast zijn een aantal grotere watervlakken in het plangebied ontstaan door ontgroning, enerzijds ten behoeve van delfstoffenwinning zoals het Keelven. De vergunningvoorschriften van met name de oudere vergunningen bepaalde veelal slechts de fasering, de aansluiting van het te ontgronden perceel op de omliggende percelen en de uiteindelijk te realiseren maaiveldhoogte.

De provinciale ontgroningenkaart (fig. 5) laat zien dat een aantal terreinen in het plangebied zijn ontgrond. Vooral aan weerszijden van de Maarheezerdijk, ter hoogte van de Peelrijt en het vroegere Zomerven, zijn grote delen ontgrond. Verder zijn er enkele percelen aan de Heikant, op de hoek De Hoof – Hollestraat, aan de Vaarselstraat tegen de provinciale weg en ten zuiden van

de provinciale weg ter hoogte van de toekomstige landgoederen, ontgrond volgens de ontgrondingenkaart.

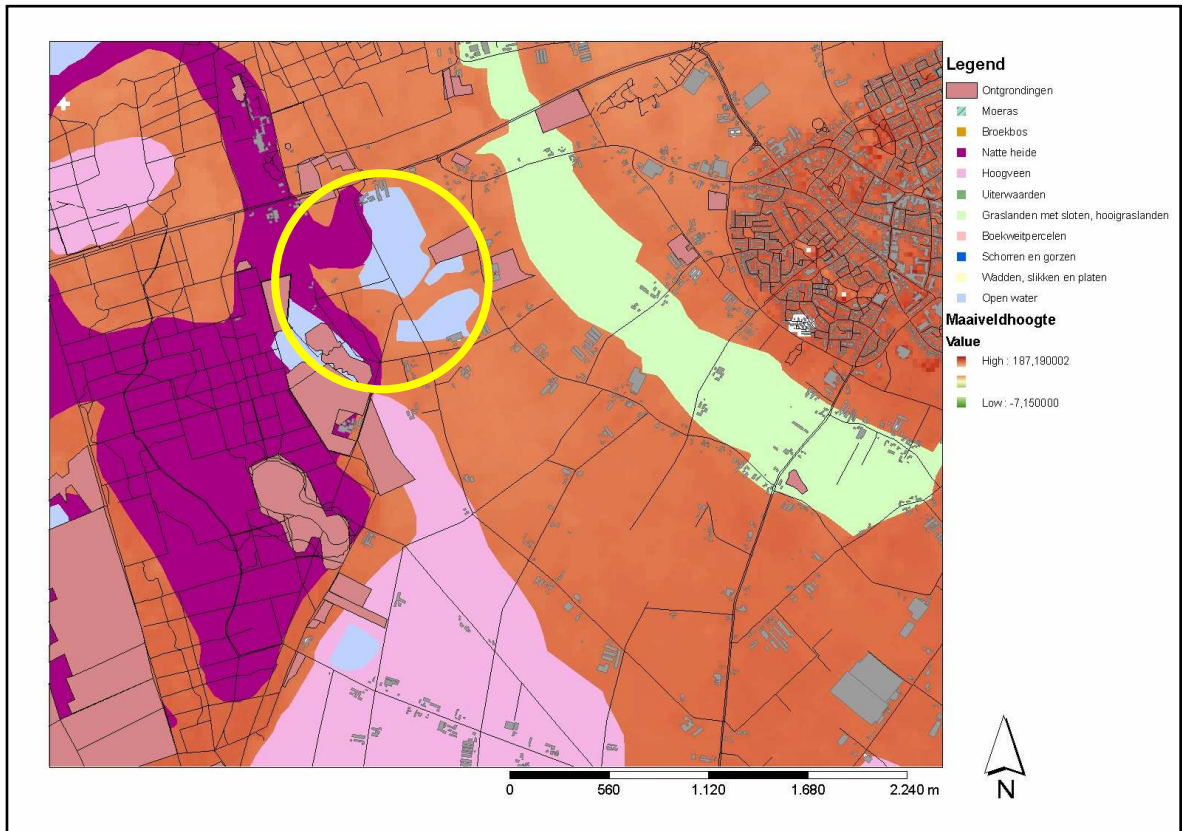

Fig. 5. Plangebied Someren-Heihorsten met een overzicht van de provinciale ontgrondingen en egalisatie volgens de bodemkaart (gele cirkel), geprojecteerd op de historisch natte gebieden (bron Wateratlas provincie Noord-Brabant).

De hoogtes binnen het plangebied liggen hierbij tussen de + 24,50 m nap en + 26,50 m nap. Figuur 6 toont een uitsnede van het Actuele Hoogtebestand Nederland (AHN) van het plangebied. Hierop zijn duidelijk de beekdalen van de Kleine Aa en Peelrijt te zien almede de oorspronkelijke ligging van de voormalige vennen. Vooral het Kuilven, Heerdenbleek en Turfven zijn nog goed te herkennen. Tussen de beekdalen en de vennen in bevinden zich de hogere dekzanden, met her en der duidelijke zandkoppen, zoals in het huidige bosgebied Zomerven.

Op de bodemkaart wordt het gebied rond het vroegere Turfven en richting de Peelrijt (veldpodzolgronden) aangemerkt als geëgaliseerd. In de toelichting bij de bodemkaart wordt aangegeven dat deze gronden zowel diep bewerkt als geëgaliseerd zijn (zie cirkel in fig. 5). Deze gebieden zijn tot 40 à 60 cm diepte gespit om de verkitte B-horizont los te werken. Deze methode heeft ernstige gevolgen gehad voor het aanwezige bodemarchief.

Met behulp van het AHN is getracht te bepalen of de gebieden, waarvoor in het verleden een ontgrondingsvergunning is afgegeven, daadwerkelijk ontgrond zijn. Op plekken waar ontgrondingen hebben plaatsgevonden is vaak een abrupte overgang zichtbaar van een natuurlijk reliëf naar een nagenoeg vlak terrein. Voor een aantal percelen in het plangebied werd de vermoedelijke ontgroning bevestigd door het AHN. Deze gebieden zijn apart aangegeven op de beleidsadvieskaart. Als gevolg van de ontgroning zal ook hier het bodemarchief ernstig zijn aangetast. Voor de overige gebieden is de archeologische verwachting niet gewijzigd.

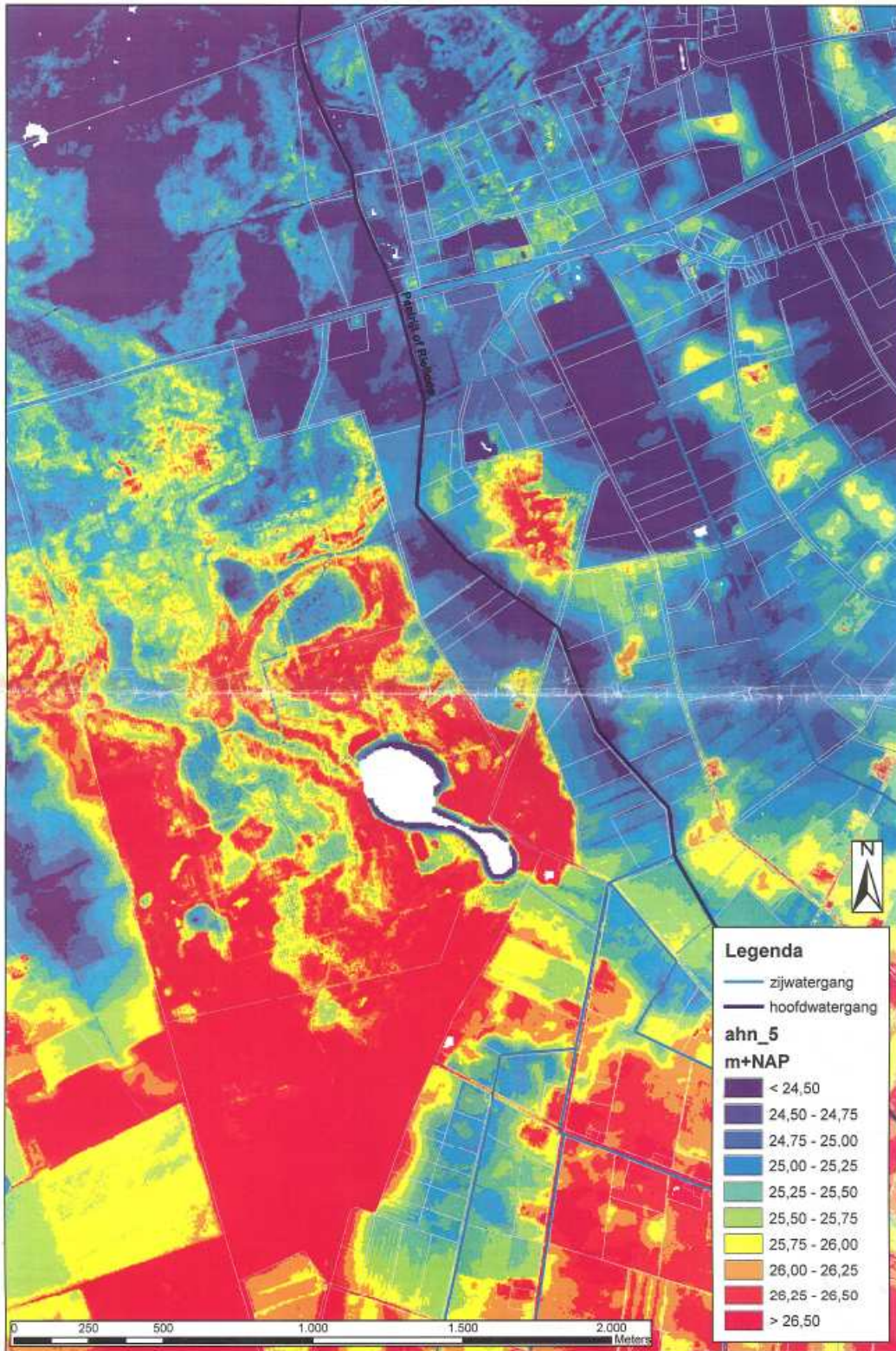

Fig. 6. Hoogtelijnen kaart van plangebied Someren-Heihorsten (bron: www.ahn.nl).

4. Bodem en geomorfologie van het plangebied

Het Projectlocatiegebied De Heihorsten is wat betreft de geologische en geomorfologische opbouw karakteristiek voor het dekzandlandschap van Zuidoost-Brabant. Binnen het gebied komen oude bouwlandcomplexen (Holle Straat), beekdalen (Kleine Aa, Peelrijt) en heideontginningsgronden (Somersche Heide) voor. Delen van dit dekzandgebied, begroeid met heide en gras, zijn vervolgens jarenlang bemest en opgehoogd door heideplaggen en potstalmest. Zo zijn de bolle akkers ontstaan. Wat verder ten westen van Someren begint het arme dekzand dat niet is opgehoogd en bemest en momenteel nog is begroeid met heide en naaldbossen.

Het dekzand en de opgebrachte teelaardelagen op de enkeerdgronden bestaan overwegend uit lemig fijn zand. De hoge zwarte enkeerdgronden zijn overwegend goed ontwaterde gebieden door de hogere ligging. Het beekdalgebied van de Kleine Aa ligt wat lager en is dan ook natter. Binnen de heideontginningsgronden liggen laagtes. Deze zijn tijdens de laatste ijstijd ontstaan doordat de wind vrij spel had op het onbegroeide dekzandlandschap. Omdat de ondergrond sterk lemig is en daardoor weinig water doorlaat, kon zich in deze laagtes water ophopen. Zo zijn op deze plaatsen vennen ontstaan (o.a. Beuven, Keelven). Op sommige plaatsen groeiden deze vennen in de loop der tijd dicht en ontwikkelde zich veen. Het Turfven is daar een goed voorbeeld van.

4.1 Geologie en geomorfologie van het plangebied

De dekzandafzettingen dateren voornamelijk uit het Weichselien (ca. 120.000-12.000 jaar voor heden), de laatste IJstijd. Tijdens deze periode bereikte het landijs Nederland niet, maar kende onze omgeving wel een zeer koud klimaat: de bodem was nagenoeg permanent bevroren en er ontstond een soort poolwoestijn en toendra. Doordat een grote hoeveelheid water opgeslagen was op het land in de landijskappen, was wereldwijd de zeespiegel meer dan honderd meter gedaald. De bodem van de zuidelijke Noordzee lag daardoor volledig droog en werd doorsneden door de voortzettingen van de grote rivieren, die in de korte zomer het smeltwater van de ijskappen afvoerden. Hier, en in de in de winter droogvallende riviervlakten, had de wind vrij spel in het vrijwel onbegroeide landschap en kon zo grote hoeveelheden zand eroderen en verplaatsen. Op deze wijze is vooral in het zuiden en oosten van het land door de wind een pakket zand afgezet, als een dek over het destijds aanwezige landschap. In de laatste fase van het Weichselien kon, als gevolg van de beginnende opwarming van het klimaat, al weer enige vegetatie overleven. Doordat de aanwezige planten het verstuvende zand konden invangen, is het dekzand veelal in de vorm van duinen en ruggen afgezet.

De geologische ontwikkeling van het gebied wordt weerspiegeld in de geomorfologie van het gebied (figuur 7). Het plangebied wordt in het westen doorsneden door het beekdal van de Peelrijt en in het oosten door het beekdal van de Kleine Aa. In de uiterste noordoostpunt stroomt nog het beekdal van de Houtboekseloop. De Peelrijt behoort tot het stroomgebied van de Dommel, terwijl de Kleine Aa en de Houtboekseloop horen bij het stroomgebied van de Aa, waar ze ter hoogte van Lierop in uitstromen. Volgens de geomorfologische kaart vinden we in het plangebied beekdalbodems (2R2) die geflankeerd worden door dekzandvlakten (2M13) en dekzandwelingen (3L5). Het relief van deze dekzanden wordt gekenmerkt door brede dekzandruggen en kleinere dekzandkoppen (3K14, 4K14). Tussen het beekdal van de Peelrijt en de Kleine Aa, op de scheiding van de twee stroomgebieden, is een brede laagte te vinden (3N5). Hier lagen vroeger de vennen het Turfven en Kuilven. Net ten westen van het plangebied, in de bossen rond het Keelven, liggen op een aantal plaatsen stuifduinen. Deze stuifduinen lijken te zijn ontstaan vanaf de Late Middeleeuwen, als gevolg van het op grote schaal afplaggen van heidevelden en andere woeste gronden. Het afplaggen van de heide voor de mestproductie had tot gevolg dat het dekzand op veel plaatsen bloot kwam te liggen. Samen met het geleidelijk verdwijnen van de bossen in de Middeleeuwen heeft dit gezorgd voor het ontstaan van grote stuifzandgebieden.

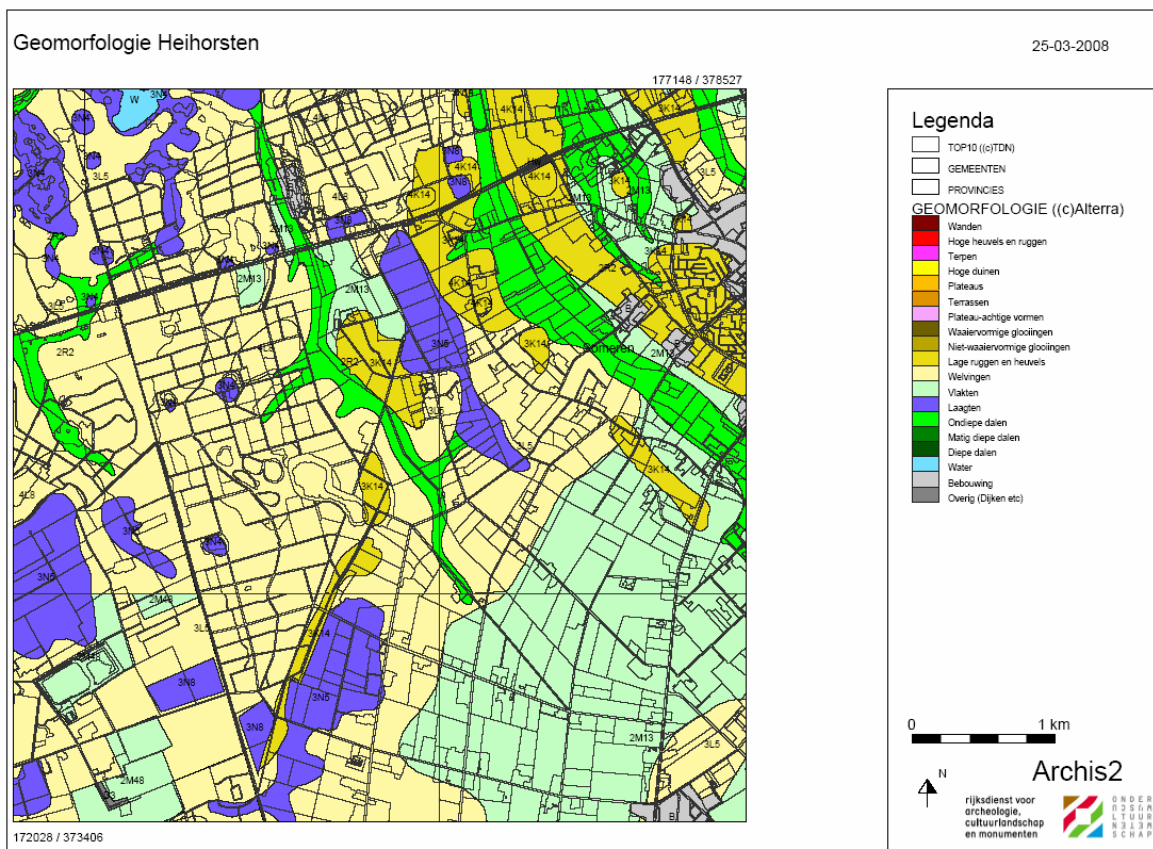

Fig. 7. Geomorfologische kaart van plangebied Someren-Heihorsten

4.2 Bodem

Volgens de bodemkaart (Stiboka 1985) komen in het plangebied veldpodzolbodems (Hn21, Hn23), haarpodzolbodems (Hd21), gooreerdgronden (pZn23), beekerdgronden (pZg23), vlakvaaggronden (Zn23), lage enkeergronden (EZg23) en hoge zwarte enkeergronden (zEz23, zEz21) voor (zie figuur 8). In het plangebied is een duidelijke tweedeling in bodems zichtbaar. Het oostelijk deel van het plangebied bestaat voornamelijk uit enkeergronden, terwijl de armere zandgrond in het westelijk deel van de Heihorsten vooral bestaat uit podzolen.

Op de hogere zandgronden zijn in de regel haarpodzolen gevormd, op de wat lagere delen en flanken van de zandgronden worden vaak veldpodzolen aangetroffen. In het plangebied vinden we de veld- en haarpodzolen zowel op de zandvlakten als in de lagere delen van de Peelrijt en het vroegere Turfven. De bodem is hier wel beduidend natter, gezien de hier aanwezige grondwatertrap V. Podzolbodems worden gekenmerkt door een toplaag van humusrijke grond, waaronder een bleekgrijze (uitspoelings)laag, daaronder een donkere (inspoelings)laag en geheel onderop de oorspronkelijke bodem. Wanneer de donkere inspoelingslaag licht is ontwikkeld, kan men spreken van een haarpodzol (dunne bruine laagjes). Bij een veldpodzol staat de uitspoeling centraal.

Het oosten van het plangebied bestaat voornamelijk uit enkeerdgronden op de voor akkerbouw geschikte hogere dekzanden aan weerszijden van de Kleine Aa. Deze enkeerdgronden of oude bouwlanddekken worden gekenmerkt door een donkere, humusrijke bovengrond, dikker dan 50 centimeter. Deze bovengrond wordt ook wel het es- of plaggendek genoemd. De enkeerdgronden zijn ontstaan door ophoging van akkers met plaggen en strooisel ten behoeve van bemesting. Om de mineraalarme gronden geschikt te maken voor landbouw werden op sommige plaatsen al sinds de IJzertijd, maar vooral sinds de Late Middeleeuwen de gronden bemest. In zogenaamde potstallen werden heideplaggen gelegd, die gemengd met mest in het voorjaar, als de stallen werden uitgeruimd, op de akkers werd uitgereden.⁴ Onder het opgebrachte plaggendek is in veel

⁴ Berendsen, 2000.

gevallen nog een restant van het oorspronkelijke bodemprofiel aanwezig, meestal een podzolprofiel. In sommige gevallen kan ook nog een oude akkerlaag of ploeglaag (van voor de esvorming) aangetroffen worden.

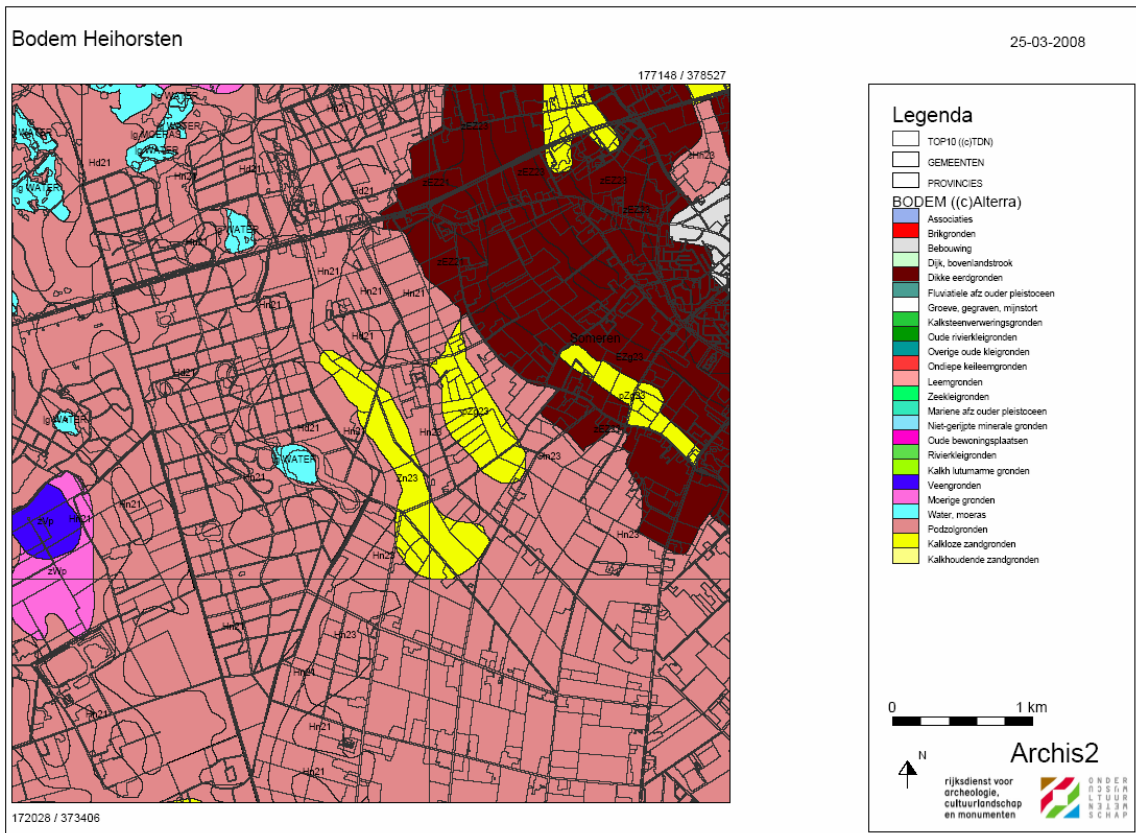

Fig. 8. Bodemkaart van plangebied Someren-Heihorsten

In de lagere nattere delen van het landschap zijn natte eerdgronden (gooreerdgronden en beekerdgronden) ontstaan. Door de natte omstandigheden is plantaardig materiaal moeilijker afbreekbaar en is de uitspoeling van humus gering. Natte eerdgronden worden dan ook gekenmerkt door een natuurlijke, dikke humushoudende bovenlaag. Beekeerbodems vinden we in het beekdal van de Kleine Aa en ter hoogte van het zuidelijk deel van de laagte tussen het Peelrijt en Kleine Aa, ongeveer op de plek waar vroeger het Kuilven lag. In het beekdal van de Kleine Aa vinden we ook lage enkeerdgronden. Het humushoudende dek op deze oude graslanden zijn hier ontstaan door ophoging met potstalmest, gemengd met zand, en is op de oorspronkelijke beekerdgrond aangebracht. Hierdoor werd het beekdal bruikbaar als landbouwgrond. Het beekdal van de Peelrijt bestaat uit vlakvaaggronden. Dit zijn zandgronden waarin de bodem slechts zwak (vaag) is ontwikkeld. Hier in Someren is de bodem ontstaan in oud dekzand. De ca 20 cm dikke humushoudende bovengrond is sterk lemig. Het dekzand is bovenin eveneens sterk lemig, maar wordt naar onder toe leemarm waardoor hier veel roest aanwezig is en er op sommige plaatsen kryoturbate vervorming heeft plaatsgevonden. Gooreerdgronden komen in combinatie met veldpodzolbodems lokaal voor in het midden van het gebied tussen het beekdal van de Kleine Aa en de Peelrijt, en strekt zich verder uit richting Someren-Heide. De gooreerdgronden hebben ook een donkere, humusrijke bovengrond, die echter dunner dan 50 centimeter is en in de regel niet is ontstaan door het opbrengen van mest. Als gevolg van de relatief natte omstandigheden kunnen plantenresten niet volledig afbreken, zodat een organisch-rijke toplaag is ontstaan.

Op de bodemkaart staan de lage enkeerdgronden in het beekdal van de kleine Aa aangegeven als slecht ontwaterd, met een grondwatertrap III. De haar- en veldpodzolbodems ter hoogte van de Peelrijt en het verdwenen Turfven, de vlakvaaggronden in de Peelrijt en de beekerdgronden hebben een grondwatertrap van V. De matig tot goed ontwaterde veld- en haarpodzolgronden en enkeerdgronden bestaan uit lemig fijn zand en hebben een grondwatertrap van VI en VII.

5. Archeologie van het plangebied

5.1 Bekende archeologische waarden

Als gevolg van de relatief hoge ouderdom van de afzettingen aan het oppervlak in zuidelijk Nederland, gaat de bekende bewoningsgeschiedenis ook ver terug. Gedurende de duizenden jaren van bewoning is het landschap herhaaldelijk opnieuw ingericht en geordend naar behoeften, inzichten, ideeën en mogelijkheden van de tijd. Elke periode kende eigen processen die de ruimtelijke indeling van het landschap beïnvloeden. Het landschap is dus niet van het ene moment op het andere ontstaan. Het is een wisselwerking tussen natuur en ontelbare menselijke generaties die het landschap hebben vormgegeven, een wisselwerking die nog steeds voortduurt. Voor de exacte ligging van de vindplaatsen die in de onderstaande paragraaf worden genoemd, wordt verwezen naar bijlage 1 en onderstaande tabel 2.

Voor het onderzoek naar bekende archeologische waarden is gebruik gemaakt van gegevens uit de landelijke archeologische database Archis II, de vindplaatsendatabase van de Biografie van Peelland, relevante literatuur en recente archeologische onderzoeksrapporten van Someren en omgeving. Uit het plangebied zelf is slechts een vindplaats bekend (Archis-waarneming 30353). Uit de directe omgeving van het plangebied en de rest van Someren zijn echter een groot aantal archeologische vindplaatsen bekend, die dateren uit verschillende tijdsperioden. Net buiten het plangebied, iets ten zuiden van De Donck ligt een beschermd archeologisch monument (monumentnr. 1363). In de bredere omtrek van het plangebied zijn meerder archeologische monumenten bekend, waaronder een aantal urnenvelden uit de Brons- en IJzertijd. Genoemde archeologische monumenten en waarnemingen bevinden zich zowel op de voormalige heidevelden in de Somerensche heide aan de overzijde van de Peelrijs als in de beekdalen en op de dekzandruggen rond Someren.

Voor de inventarisatie van de archeologische vindplaatsen en de verwachting is een gebied van 6 x 6 km bestudeerd: alle monumenten, vindplaatsen en vondstmeldingen tussen de rd-coördinaten 172/373 in het zuidwesten en 178/379 in het noordoosten zijn bestudeerd. In tabel 3 zijn alle waarnemingen uit Archis en uit de database van Peelland opgenomen. Eén vindplaats kan betrekking hebben op meerdere perioden (bijvoorbeeld IJzertijd en Romeinse tijd) en meerdere complextypen. Administratief geplaatste vondsten in Archis en bij benadering aangewezen historische hoeven zijn hier ook in opgenomen. Hieronder worden de waarnemingen per archeologische periode nader omschreven.

Tabel 3: overzicht van de archeologische waarden in het onderzoeksgebied Heihorsten

Coördinaten						
X	Y	Bron	Vondstomstandigheden	Datering	Complex	Aard waarneming
Monumenten						
172640	377910	CMA 51H-005 NR 1362	Veldverkenning en booronderzoek	BRONSL- IJZV	grafveld	Terrein van zeer hoge archeologische waarde, beschermd
175022	379039	CMA 51H-002 NR 1361	Proefsleuven en veldverkenning	PAEOL, BRONSL	overig, grafveld	Terrein van zeer hoge archeologische waarde, beschermd
177760	378100	CMA 51H-001 NR 1360	niet van toepassing	LMEB	Lambertuskerk met kerkhof	Terrein van zeer hoge archeologische waarde, beschermd
176400	377740	CMA 51H-019 NR 2917	niet-archeologisch graafwerk	LMEB	Kasteel de Donck	Terrein van hoge archeologische waarde
177490	378720	CMA 51H-004 NR 1364	proefsleuven	LMEB	Kasteel Elenburg	Terrein van zeer hoge archeologische waarde, beschermd
177463	378718	CMA 51H-032 NR 15880	proefsleuven	LME-NTA	Kasteel Elenburg	Terrein van zeer hoge archeologische waarde
176400	377760	CMA 51H-003 NR 1363	niet van toepassing	LMEB	Kasteel de Donck	Terrein van zeer hoge archeologische waarde, beschermd
172287	378884	CMA 51H-029 NR 2922	Veldverkenning en booronderzoek	MESO	Nederzetting?	Terrein van archeologische waarde

172455	378073	CMA 51H-024 NR 2923	Veldverkenning en booronderzoek	MESO	Nederzetting?	Terrein van archeologische waarde
171838	378239	CMA 51H-026 NR 2927	Veldverkenning en booronderzoek	MESO	Nederzetting?	Terrein van archeologische waarde
173583	373798	CMA 51F-004 NR 5119	Niet archeologisch graafwerk	IJZ	grafveld	Terrein van hoge archeologische waarde
171799	378551	CMA 51H-028 NR 11903	Veldverkenning en booronderzoek	MESO	Nederzetting?	Terrein van hoge archeologische waarde
Archis vindplaatsen						
X	Y	Bron	Vondstomstandigheden	Datering	Complex	Aard waarneming
176870	376800	ARCHIS 14717	niet-archeologisch graafwerk	VME, LMEA	nederzetting	aardewerk, fibula
173580	376680	ARCHIS 14732	veldverkenning	NEO	overig	vuursteen mes
176620	377300	ARCHIS 14770	onbekend	NEOM-NEOL	overig	vuursteen spits
176860	377160	ARCHIS 14771	niet-archeologisch graafwerk	IJZL-ROM	nederzetting?	aardewerk
176900	376530	ARCHIS 17242	veldverkenning	STEEN, IJZL- ROM	overig, nederzetting?	vuursteen, aardewerk
176640	377060	ARCHIS 21629	niet-archeologisch graafwerk	IJZ, VME, LMEA	nederzetting?	aardewerk, bewoningsporen
177900	376160	ARCHIS 21631	veldverkenning	NEO, IJZ, LME	nederzetting?	aardewerk, vuursteen
172550	377800	ARCHIS 30338	veldverkenning	STEEN	nederzetting?	vuursteen
172550	377860	ARCHIS 30342	niet-archeologisch graafwerk	NEO-IJZ	overig, grafveld	aardewerk, stenen bijlen
172575	377500	ARCHIS 30377	onbekend	MESO	overig	vuursteen
177290	377060	ARCHIS 30378	onbekend	NEO-BRONSM	overig	stenen bijl
174375	375100	ARCHIS 30380	onbekend	NEO	overig	vuursteen bijl
178000	376000	ARCHIS 30381	onbekend	NEO-BRONSM	overig	stenen en bronzen bijl
172930	377740	ARCHIS 30383	veldkartering	MESO	nederzetting?	vuursteen
176100	376925	ARCHIS 30353	onbekend	NEO	overig	vuursteen bijl
174225	374725	ARCHIS 30576	niet-archeologisch graafwerk	PALEOL	nederzetting	vuursteen Tjongercultuur
173170	373420	ARCHIS 30578	onbekend	NEOV-BRONSM	overig	stenen bijl
174500	375350	ARCHIS 30379	onbekend	NEO	overig	vuursteen bijl
178000	374000	ARCHIS 30586	onbekend	NEO-BRONSM	overig	stenen en bronzen bijl
174500	374500	ARCHIS 30587	niet-archeologisch graafwerk	NEO	overig	vuursteen bijl
174760	374960	ARCHIS 30598	onbekend	NEO	nederzetting	vuursteen, natuursteen
177000	377000	ARCHIS 30624	onbekend	NEOV-BRONSM	overig	stenen bijl
173625	374050	ARCHIS 32790	niet-archeologisch graafwerk	IJZV	grafveld	aardewerk, zwaard, grafheuvel, ring, crematie
173700	374050	ARCHIS 32798	veldverkenning	IJZV	grafveld	aardewerk
173630	373630	ARCHIS 32812	niet-archeologisch graafwerk	ROMV-ROMM	muntschat	Romeinse munten
173500	373900	ARCHIS 32817	niet-archeologisch graafwerk	BRONSL-IJZV	grafveld	aardewerk, kringgrepels
176400	377750	ARCHIS 33997	niet-archeologisch graafwerk	LME-NT	kasteel	fundering
177500	378740	ARCHIS 33998	niet-archeologisch graafwerk	LMEB-NTB	Kasteel Elenburg	fundering, gracht
177035	378525	ARCHIS 34019	veldverkenning	LMEB-NT	Kasteel Grimberg	steenpuin
177750	378100	ARCHIS 34020	onbekend	LME-NTA	kerk	fundering
177200	378375	ARCHIS 34021	veldverkenning	LME-NTA	kasteel	grachten Wolfsnest
177730	377830	ARCHIS 34037	onbekend	LME-NT	nederzetting?	waterput
177980	377980	ARCHIS 34038	niet-archeologisch graafwerk	LME-NT	nederzetting?	waterput
177935	378435	ARCHIS 34039	onbekend	VMEB	overig	speerpunt
177570	376940	ARCHIS 37216	niet-archeologisch graafwerk	NT	nederzetting	waterput, aardewerk
176780	375980	ARCHIS 44531	onbekend	ROM	munten	sestertius
176880	376660	ARCHIS 44533	onbekend	MESOL-NEOM	overig	vuursteen spits

176620	377300	ARCHIS 44529	niet-archeologisch graafwerk	IJZ, ROM, VME, LMEA	nederzetting	aardewerk, brons, vuursteen
177553	377386	ARCHIS 45888	niet-archeologisch graafwerk	NT	huisplaats	onbekend
173875	374150	ARCHIS 44986	veldverkenning	PALEOL-MESO	nederzetting?	vuursteen en natuursteen
177490	378720	ARCHIS 52133	proefsleuven	LME-NT	kasteel Elenburg	aardewerk, gracht., ijzer
176400	377760	ARCHIS 52136	proefsleuven	NT	Kasteel Donck	aardewerk, muur, gracht
172600	377900	ARCHIS 53655	booronderzoek	MESO-NEO, BRONSL-IJZ	nederzetting?	vuursteen, aardewerk
172340	378770	ARCHIS 105936	veldkartering	MESO	overig	vuursteen
172340	378980	ARCHIS 105937	veldkartering	MESO	overig	vuursteen
172360	378430	ARCHIS 105939	veldkartering	MESO	overig	vuursteen
172460	378180	ARCHIS 105940	veldkartering	BRONSL-IJZV	overig	aardewerk
172510	378710	ARCHIS 105941	veldkartering	MESO	overig	vuursteen
172550	377860	ARCHIS 105942	veldverkenning	STEEN, BRONSL-IJZV	overig	aardewerk, vuursteen
172324	373793	ARCHIS 408620	niet-archeologisch graafwerk	PALEO-IJZV	Grafheuvel?	paalkrans, vuursteen mes
Vindplaatsen uit database Peelland						
X	Y	Bron	Vondstomstandigheden	Datering	Complex	Aard waarneming
172550	377800	SOMEREN NR 4	toevalsvondst	STEEN	overig	vuursteenafslagen
176100	376925	SOMEREN NR 10	toevalsvondst	STEEN	overig	vuursteen bijl
176400	377725	SOMEREN NR 13	niet-archeologisch graafwerk	LMEB	kasteel	Funderingen voormalig kasteel 'De Donk'.
177500	378740	SOMEREN NR 14	niet-archeologisch graafwerk	LMEB	kasteel	fundering kasteel de 'Edelenburg'.
177035	378525	SOMEREN NR 17	veldverkenning	LMEB	kasteel	kasteel 'Grimberg'
177750	378100	SOMEREN NR 18	veldverkenning	LMEB	kerk	voormalig kerkterrein
177200	378375	SOMEREN NR 19	veldverkenning	LMEB	kasteel	kasteel 'Wolfsnest'
172800	377900	SOMEREN NR 20	literatuur	STEEN	overig	vuursteen bijl
177980	377980	SOMEREN NR 26	niet-archeologisch graafwerk	LMEA	nederzetting	boomstampotten, zie ook melding s161.
174375	375100	SOMEREN NR 28	literatuur	STEEN	overig	vuursteen bijl
177730	377830	SOMEREN NR 26	niet-archeologisch graafwerk	LMEA	nederzetting	4 boomstampotten.
177290	377060	SOMEREN NR 27	literatuur	STEEN	overig	stenen bijl
174500	375350	SOMEREN NR 28	literatuur	STEEN	overig	vuursteen bijl
174225	374725	SOMEREN NR 29	veldverkenning	STEEN	nederzetting?	Vuursteen artefacten
174500	374500	SOMEREN NR 34	toevalsvondst	STEEN	overig	vuursteen bijl
174760	374960	SOMEREN NR 39	toevalsvondst	STEEN	overig	maalstenen, klopstenen, vuursteen artefacten.
176650	377350	SOMEREN NR 43	veldverkenning	IJZL-ROM	nederzetting?	Aardewerk, bronzen beeldje everzwijn
176860	377160	SOMEREN NR 44	veldverkenning	IJZ	nederzetting?	Veel scherven; spinstenen, natuursteen
176640	377060	SOMEREN NR 45	niet-archeologisch graafwerk	IJZ	nederzetting?	Scherven; huiswand en spiekers
176350	377100	SOMEREN NR 46	veldverkenning	IJZ	nederzetting?	Scherven, maalsteen, natuursteen.
176870	376800	SOMEREN NR 47	niet-archeologisch graafwerk	IJZL-ROM	nederzetting?	Waterputten, scherven, bronzen schijffibula, Maltezer kruis.
176700	376550	SOMEREN NR 48	veldverkenning	IJZL-ROM	overig	scherven
176870	376480	SOMEREN NR 49	veldverkenning	IJZL-ROM	nederzetting?	Veel scherven

177550	376550	SOMEREN NR 50	veldverkenning	IJZ	nederzetting?	Twee scherven in kuil met houtskool
177900	376150	SOMEREN NR 51	veldverkenning	IJZ	overig	scherven op geploegde akker.
177900	376150	SOMEREN NR 51	veldverkenning	VME	overig	scherven op geploegde akker.
173580	376680	SOMEREN NR 77	toevalsvondst	STEEN	overig	vuursteen
176620	377300	SOMEREN NR 78	veldverkenning	STEEN	overig	vuursteen spits
176900	376530	SOMEREN NR 80	veldverkenning	ROM	overig	vuursteen, aardewerk
172930	377740	SOMEREN NR 83	toevalsvondst	STEEN	nederzetting?	Vuursteen
177000	377000	SOMEREN NR 85	literatuur	STEEN	overig	bijl; coördinaten administratief
176850	375950	SOMEREN NR 92	veldverkenning	ROM	munten	sestertius Domitianus
177600	378300	SOMEREN NR 93	veldverkenning	ROM	munten	sestertius
176880	376660	SOMEREN NR 107	toevalsvondst	STEEN	overig	vuursteen spits
177570	376940	SOMEREN NR 111	niet-archeologisch graafwerk	NT	nederzetting	grondsporen oa waterput
175400	378850	SOMEREN NR 122	literatuur	LMEB	hoeve	het goed Eindhoutsche Hoef
175100	378250	SOMEREN NR 123	literatuur	LMEB	hoeve	hoeve Hoijzen
175600	378800	SOMEREN NR 124	literatuur	LMEB	hoeve	hoeve Houtbroeck
175700	378450	SOMEREN NR 125	literatuur	LMEB	hoeve	hoeve van Nollekinus in het Houtbroeck
176900	378800	SOMEREN NR 127	literatuur	LMEB	hoeve	goed Lijndauwen
177000	378850	SOMEREN NR 128	literatuur	LMEB	hoeve	goed Alphen
175850	377800	SOMEREN NR 131	literatuur	LMEB	hoeve	hoeve op Varsel
175900	377650	SOMEREN NR 132	literatuur	LMEB	hoeve	hoeve Zantvoort
176750	377600	SOMEREN NR 134	literatuur	LMEB	hoeve	goed ten Waterlaet
176300	377000	SOMEREN NR 135	literatuur	LMEB	hoeve	hoeve ten Rode
176700	376800	SOMEREN NR 136	literatuur	LMEB	hoeve	twee hoeven Eckerbroek
176700	376700	SOMEREN NR 137	literatuur	LMEB	hoeve	hoeve Eckerbroek, later Balhoeijssense hoeve.
177200	376250	SOMEREN NR 138	literatuur	LMEB	hoeve	Groot Eckerbroek
177500	377050	SOMEREN NR 139	literatuur	LMEB	hoeve	Postel, nabij de Heuvel
177300	376300	SOMEREN NR 138	literatuur	LMEB	hoeve	Klein Eckerbroek

Uit het plan- en onderzoeksgebied zijn 22 archeologische onderzoeken bekend (bijlage 1 en tabel 4). In het plangebied zelf zijn 4 archeologische onderzoeken uitgevoerd (in tabel 3 aangegeven met een *). Twee bureauonderzoeken aan De Hoof, één booronderzoek aan De Hoof en een nog niet uitgevoerd proefsleuvenonderzoek aan de Hollestraat. Uit het booronderzoek aan De Hoof bleek dat de bodem diepgaand verstoord was door diepe grondwerkzaamheden.⁵ Op circa 700 m ten oosten van het plangebied aan de Loovebaan werden bij een proefsleuvenonderzoek nederzettingssporen uit de IJzertijd, Romeinse tijd, Vroege- en Volle Middeleeuwen aangetroffen (melding 3855).⁶ Bij een proefsleuvenonderzoek aan de Lieropsedijk ten oosten van het plangebied werden alleen recente sporen en vondsten aangetroffen, te weten sloten, omheiningen, kuilen, munten, aardewerk, baksteen en een pijp, die te dateren zijn vanaf de 17^e eeuw. Het onderzochte terrein lag op de overgang van een dekzandrug naar een beekdal en

⁵ D.M.G. Keijers (2007) Plangebied de Hoof 19 te Someren, gemeente Someren archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek (RAAP-notitie 2025), Amsterdam.

⁶ S. Hakvoort, F. Kortlang, M. Wesdorp (2004) Archeologisch onderzoek op de Hoge Akkers en de Ripsvelden bij Someren: bewoning uit de IJzertijd en de Romeinse Tijd (ZAR 15), Amsterdam.

werd bedekt door een oude akkerlaag.⁷ Bij grootschalig archeologisch onderzoek aan de Ter Hofstadlaan in Someren-Noord werd verder zowel een nederzetting uit de Romeinse tijd als uit de Volle Middeleeuwen gevonden, met daarnaast het begin van een Romeinse begraafplaats. De nederzetting uit de Romeinse tijd (ca. 50-150 na Chr.) die werd aangesneden, bestaat uit tenminste vier Romeinse boerderijen met bijbehorende schuurtjes en een waterput. De waterput was opgebouwd uit vier aangespitste ronde eikenhouten hoekpalen die met elkaar verbonden werden door verticale eikenhouten planken. Opvallend was de aanwezigheid van een Romeins grafveld direct naast de huizen, omdat graven in deze periode verder van de bewoning verwijderd liggen. Het grafveld bestond hier uit drie vierkante grafmonumenten in de vorm van greppels rond een heuveltje. De middeleeuwse nederzetting bestond uit zeven waarschijnlijk deels opeenvolgende middeleeuwse boerderijen met bijgebouwen, waaronder graanschuren en hooimijten, en vier middeleeuwse waterputten, die dateren uit de periode 1000-1250 na Chr. Na 1250 verschoof de bewoning richting de dorpskern van Someren en de verspreid liggende grote hoeses als Ter Hofstad en Wolfsnest. Vanaf circa 1400 werd dit akergebied opgehoogd met plagen en mest, waardoor een metersdik plaggendek ontstond.⁸

Tot slot zijn uit jarenlange opgravingen ten oosten van Someren, in het gebied Waterdael en de Hoge Akkers, een groot aantal vindplaatsen bekend waaronder een uitgestrekt urnenveld uit de Vroege IJzertijd, huizen en bijgebouwen uit de Vroege en Midden IJzertijd, nederzettingen en een grafveld met een wapengraf uit de Romeinse tijd en een groot aantal erven uit de Vroege en Volle Middeleeuwen bekend. Someren-Oost is gelegen op een brede noord-zuid georiënteerde dekzandrug met plaggendek, dat aan beide zijden wordt begrensd door beekdalen.⁹ Met name het oostelijk deel van het plangebied Heihorsten komt qua landschappelijke ligging en het groot aantal reeds bekende vindplaatsen sterk overeen met dit reeds sterk onderzochte gebied.

Op diverse plaatsen in en rondom het plangebied zijn verder bureauonderzoeken, veldverkenningen en booronderzoeken uitgevoerd waarvan echter geen nadere gegevens bekend zijn.

Tabel 4: overzicht van de uitgevoerde archeologische onderzoeken in het onderzoeksgebied Heihorsten

Melding	Uitvoerder	Aard melding	Coördinaten	Locatie	Datum
5407	RAAP	veldverkenning en booronderzoek	170978/379254	Strabrechtse Heide	1988-1989
21009	ADC	proefsleuven	176408/377781	Vaarselstraat	2001
3855	ACVU	proefsleuven	177085/376500	Ripsvelden	2003
9707	ACVU-HBS	booronderzoek	177807/374640	Vlasakkers	2004
14679	ACVU-HBS	proefsleuven	178064/375433	Vlasakkers	2005
15003	BAAC	booronderzoek	176557/378043	Lieropsedijk	2005
18393	ArchAeo	bureauonderzoek	176696/377760	Lieropseweg 21-23	2006
19566	ACVU-HBS	proefsleuven	176695/377761	Lieropseweg 21-23	2006
18385	ArchAeo	bureauonderzoek	176647/376460	Dellerweg	2006
18392	ArchAeo	bureauonderzoek	176823/374849	Zandstraat	2006
19642	BILAN	booronderzoek	177327/376402	Ruiter 1	2006
20058	BILAN	booronderzoek	176869/378608	Houtbroekdijk	2006

⁷ M. Schuurmans (2006) Inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven in het plangebied Someren Lieropsedijk 21-23 (Zuidnederlandse Archeologische Notities 87), Amsterdam Archeologisch Centrum Vrije Universiteit - Hendrik Brunsting Stichting.

⁸ B.H.F.M. Meijlink en P. Alders (2006) Someren – Ter Hofstadlaan, nieuwbouw Huize Witven. Een inventariserend veldonderzoek in de vorm van proefsleuven (ADC-rapport 698), Amersfoort. Het rapport van de opgraving in 2007 door de ACVU-HBS moet nog verschijnen.

⁹ H. Hiddink (2007) Een inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven in het plangebied Someren-Waterdael III (Zuidnederlandse Archeologische Notities 86) Archeologisch Centrum Vrije Universiteit - Hendrik Brunsting Stichting, Amsterdam.

17272	ADC	proefsleuven	177425/378262	Ter Hofstadlaan	2006
19069*	ArchAeo	bureauonderzoek	175899/376667	De Hoof	2006
20612	ACVU- HBS	booronderzoek	176903/374256	Vlasakkers	2007
21472	ACVU- HBS	opgraving	177436/378260	Ter Hofstadlaan	2007
20899*	RAAP	booronderzoek	176278/376820	De Hoof	2007
21335	ArchAeo	bureauonderzoek	176519/377501	Vaarselstraat	2007
23175*	ArchAeo	bureauonderzoek	176107/376922	De Hoof	2007
23176	ArchAeo	bureauonderzoek	176573/376877	Hollestraat 28	2007
27656*	BILAN	proefsleuven	176598/376896	Hollestraat 28	2008
27722	Synthegra	booronderzoek	177178/376469	Kerkendijk	2008

Uit de wijdere omgeving zijn ook vondsten en resultaten van archeologisch onderzoek bekend uit verschillende perioden. Deze vondsten en resultaten worden niet afzonderlijk behandeld maar zijn vertaald in een bewoningsgeschiedenis van de regio.

5. 2 Bewoningsgeschiedenis

Paleolithicum (ca 300.000 – 9.000 voor Chr.)

Van het Paleolithicum of Oude Steentijd zijn uit Noord-Brabant vooral vondsten uit het Laat-Paleolithicum (11.000 – 9.000 v. Chr.) bekend. Gedurende deze periode heerste als gevolg van de IJstijden vrijwel de gehele tijd een koud klimaat. Er leefden verschillende groepen in Noordwest-Europa die leefden van de jacht en het verzamelen van voedsel. Men joeg vooral op rendieren, met daarnaast ook elanden, herten en vogels. Visvangst behoorde eveneens tot de middelen van bestaan. Wapens en werktuigen werden vervaardigd uit steen, bot en gewei. De kleine nederzettingen lagen meestal in de nabijheid van vennetjes of waterlopen. Op grond van de vorm en wijze van bewerking van de vuurstenen werktuigen kunnen we een tweetal culturen onderscheiden: de Federmesser- en de Ahrensburgcultuur. Jagers van de Federmessercultuur (genoemd naar een werktuig) leefden in een korte warme periode aan het einde van de laatste IJstijd, het zogenaamde Allerød (10.800-9000 voor Chr.). Zij jaagden vooral op boswild als elanden en herten. Verder verzamelden ze plantaardig voedsel zoals vruchten, planten en noten. Na deze warme periode daalt de temperatuur weer en verandert het bos weer in een parklandschap waarin ondermeer het rendier weer voorkwam. Uit deze koude periode (9000 –8000 voor Chr.) kennen we de Ahrensburg-jagers (genoemd naar de vindplaats Ahrensburg bij Hamburg). Zij maakten waarschijnlijk voor het eerst gebruik van pijl en boog om op groot wild als rendieren te jagen.

In Someren vinden we bewoningssporen van beide culturen terug, met name in de beekdalen en in de buurt van vennetjes. De Strabrechtse Heide en de Peel staan bekend om hun prehistorische vondsten van jagers/verzamelaars samenlevingen. Het toenmalige toendralandschap met talrijke vennen moet aantrekkelijk geweest zijn voor de mens. De jagers en verzamelaars trokken in de zomer noordwaarts om te jagen op rendieren en oerrunderen en om voedsel te verzamelen. Onderweg verbleef men waarschijnlijk in tentenkampen. Ten noorden van de Heihorsten op het Philips-kampeerterein in Lierop zijn aanwijzingen voor de aanwezigheid van zulke kampen teruggevonden (Archis 30351).¹⁰ De organische stoffen zijn vergaan; alleen de stenen werktuigen zijn bewaard gebleven. Ook van de smalle dekzandrug waar de Maarheezerdijk overheen loopt, ten zuidwesten van het plangebied, zijn vondsten bekend (Archis 30576 en 44986). Hier werden een aantal concentraties vuurstenen afslagen en werktuigen aangetroffen, waarbij op één plaats nog een Allerødlaag aanwezig was.

Mesolithicum (ca. 9.000 – 4.000 voor Chr.)

Omstreeks 12.000 jaar geleden trad met het begin van het Holoceen een klimaatsverbetering op. De schaars beboste toendra van het einde van de laatste ijstijd maakte plaats voor een steeds dichter begroeid boslandschap. Op de Peelhorst ontwikkelde zich een hoogveengebied met bijzondere flora en fauna. Ten westen hiervan werden hogere dekzanden afgewisseld door beeklopen met broekbossen in de overstromingszones. Op plaatsen waar een ondoorlatende bodemlaag zat, ontstonden de vennen die omgeven werden door een vochtig broekbos. Onder

¹⁰ W.F.M. Beex, "Archeologisch overzicht van Lierop", in: T. Maas, Lierop, een beeld van een dorp, 1989, 9-16.

invloed van de klimaatswijziging veranderde ook de dierenwereld. Het wild bestond onder andere uit oerrunderen, wisenten en edelherten, maar ook kleinere soorten als everzwijnen, bevers, otters en vogels. De mens was voor zijn dagelijks eten niet meer aangewezen op enkele diersoorten maar kon dus kiezen uit een breed voedselaanbod dat behalve door de jacht ook verkregen werd door te vissen (voorjaar) en noten en vruchten te verzamelen (najaar). Dit had grote gevolgen voor het nederzettingpatroon van de mens, aangezien hij niet langer over grote afstanden hoefde rond te trekken om in zijn onderhoud te voorzien, want voedsel was alom aanwezig in een dergelijk landschap. Het is dan ook niet verwonderlijk dat ook in de Strabrechtse en Somerense Heide sporen van deze mesolithische jager-verzamelaars zijn gevonden, bijvoorbeeld bij het Beuven en rond de Maarheezerdijk. Kenmerkend voor het Mesolithicum is dat men zich voor de jacht aan de nieuwe samenstelling van de meer kleinere wildsoorten ging aanpassen. Men ging allerlei kleinere en lichtere wapens gebruiken, zoals vuurstenen pijlen, benen vishaken en gevlochten visfuisen.

In Someren treffen we langs de Aa, op de flanken van de dekzandruggen en rondom de vele vennen die deze streek rijk is, kleine groepjes mensen aan die leven van de jacht, visserij en het verzamelen van noten en vruchten. Ze hebben nog geen vaste woonplaats en leven in tenten en eenvoudige hutten. De overvloed aan bepaalde voedselbronnen in een bepaald seizoen leidt tot meer seizoensgebonden kampementen. Mensen konden nu ook langer op één plaats blijven, maar de bewoning was nog niet permanent. Waarschijnlijk trokken deze mesolithische gemeenschappen als nomaden rond, in een vast jaarcyclus van kamp naar kamp, binnen een eigen territorium. Rond de Hoenderboom zijn diverse vindplaatsen bekend uit deze periode (AMK nrs. 2922, 2923, 2927 en 11903).¹¹ Het gaat om verspreide oppervlaktevondsten van vuurstenen werktuigen en afslag in een heidegebied gelegen tussen vennen en een beekloop (Peelrijt). Uit boringen in het gebied blijkt het te gaan om intacte podzolen op lage landduinen en dekzandruggen nabij moerassige laagten zonder randwal. In Moorsel (Lierop) zijn op 4 plaatsen mogelijke resten van Mesolithische kampementen ontdekt: Lieropse heide, Jasper, Blauwe Kei en Beuven (AMK nrs. 2910 t/m 2913).

De interpretatie van de paleolithische en mesolithische vindplaatsen in Noord-Brabant is heel moeilijk omwille van de post-depositionele processen, zoals landbouwactiviteiten, bioturbatie en zandverstuivingen. Het merendeel van de vindplaatsen uit het Paleolithicum en Mesolithicum in het oosten van Noord-Brabant en Midden Limburg komt voor op ruggen en terrasranden met een goed drainerende ondergrond van dekzanden in de nabijheid van een waterbron (ven, meer, rivier of afgesneden meander). In deze zogenaamde gradiëntzones, de overgangen tussen de hogere en drogere delen en de lagere en nattere delen, had de mens de verschillende natuurlijke bestaansbronnen op een zo kort mogelijke afstand binnen bereik. De iets hogere delen rondom beken, vennen en plassen waren daarom waarschijnlijk de landschappelijk meest gunstige bewoningsplaatsen. Bij de locatiekeuze nabij open water lijkt er een voorkeur te zijn geweest voor de (zuid)oostelijke flank van dekzandruggen in verband met de overheersende (noord)westelijke winden. Waarschijnlijk waren er ook in en nabij rivier- en beekdalen nederzettingen die later zijn geërodeerd of afgedekt met sedimenten.¹² Het betreft steeds uitsluitend tijdelijke kampementen die enkele dagen tot meerdere weken bewoond zullen zijn geweest. De opgraving te Milheeze-Stippelberg laat zien dat de vondstniveaus uit het Laat Paleolithicum en Mesolithicum verschillen. De materiële resten van de Federmesser-traditie worden aangetroffen onder, in en juist boven de Usselo-bodem, een vuilgrijze laag met kleine stukjes houtskool, die door de inwerking van planten ontstond gedurende een relatief warme periode (circa 9900-9100 voor Chr.) tijdens de laatste ijstijd. Zowel Ahrensburg- als de vroeg-mesolithische vondstniveaus bevinden zich in het dekzand (Jong Dekzand II) boven de Usselo-bodem. De afdekking van laatstgenoemde sites wijst er ook op dat nog gedurende het Praeboreaal dekzand is afgezet.¹³ Steentijdresten in het pleistocene gebied zijn het best bewaard gebleven onder deze lokaal voorkomende dekklagen, zoals onder stuifzanden maar ook onder esdekken. Evenals de esdekken hebben de stuifzandgronden de oorspronkelijke pleistocene ondergrond afgedekt waardoor mogelijk waardevolle steentijdsporen bewaard zijn gebleven.¹⁴

Neolithicum (ca. 4000 – 2000 voor Chr.)

Een van de slechtst bekende perioden uit de voorgeschiedenis van de Noord-Brabantse zandgronden ligt tussen ongeveer 5300 en 2000 voor Chr. Lang is verondersteld dat ergens in het begin van deze periode de leefwijze van jagen en verzamelen (de Midden-Steentijd) plaats maakte

¹¹ Gaauw, P.G. van der, 1989: Aanvullende Archeologische Inventarisatie "Strabrechtse Heide" (RAAP-rapport 31), Amsterdam.

¹² Deeben & Rensink 2005, p. 186-187.

¹³ Deeben & Arts 2005, p. 142 en fig. 7.3; Deeben e.a. 2006, p. 12-13; Berkvens, R. & N. Arts 2003, p. 14-17

¹⁴ Vos, P. & P. Kiden, 2005, p. 14-15.

voor die van een op landbouw en veeteelt gebaseerd bestaan (de nieuwe Steentijd ofwel het Neolithicum). Deze overgang wordt aangeduid als de 'Neolithische revolutie', hetgeen een snelle, drastische verandering verondersteld. Van zo'n snelle verandering kan op de Brabantse zandgronden geen sprake zijn geweest. Er worden steeds vaker aanwijzingen gevonden die pleiten voor een zeer geleidelijke overgang, waarbij gedurende de eerste duizend jaar zelfs slechts sprake was van wederzijdse contacten tussen de jagers en verzamelaars op de Brabantse zandgronden en de boeren op de Limburgse en Belgische lössgronden in het zuidoosten.¹⁵

Ergens tussen 4000 en 2000 voor Chr. veranderde de mens dus zijn manier van bestaan. Vanaf dat moment ging hij in steeds grotere mate voorzien in zijn voedselbehoefte door het houden van vee en het verbouwen van voedsel. De mensen gingen de natuur naar hun hand zetten en in plaats van rond te trekken, vestigde men zich op vaste locaties in meer standvastige boerderijen. Deze nederzettingen lagen in de buurt van akkergronden, op een gunstige afstand van het water. Voor het zaaien van gewassen werden de bossen op de hoger gelegen gronden gekapt en platgebrand om kleine akkertjes aan te kunnen leggen, waar gerst, tarwe, erwten en maan- en lijnzaad werd verbouwd. Het bemesten van een akker was echter nog niet bekend. Vandaar dat de opbrengst gering was en er regelmatig van terrein moest worden veranderd. Voor zijn voedselpakket bleef de boer dan ook aanvankelijk sterk afhankelijk van de jacht op wild en de visvangst. Deze periode kent daardoor ook andere vindplaatsen. Als gevolg van het toepassen van landbouw en veeteelt werd de mens gebonden aan een vaste plek in het landschap, in plaats van rond te trekken tussen tijdelijke kampementen. De eisen aan een permanente nederzettinglocatie waren tevens afwijkend, aangezien er behoefte ontstond aan akkers en weidegronden. De neolithische vindplaatsen worden daarom vaak op of nabij de wat hogere gronden met meer vruchtbare bodems aangetroffen. Dergelijke gronden zijn ook in het plangebied te vinden, vooral ten oosten van de Peelrijt en ten oosten en westen van de Kleine Aa. Na het Mesolithicum lijkt de huidige Strabrechtse en Somerense Heide dan ook deels verlaten te worden: de droge zandgronden waren voor de neolithische boeren minder aantrekkelijk voor bewoning. Bewoning is mogelijk verschoven in oostelijke richting, naar in het plangebied gelegen leemrijkere en vruchtbaardere gronden rond de Kleine Aa en ten oosten van de Peelrijt. Het langzaam uitdijende heidelandschap vormde nog een bijkomende barrière.¹⁶ Mogelijk werd daarom gedurende een deel van het Neolithicum de mesolithische levenswijze hier nog voortgezet, maar deze kan in de regel niet als zodanig onderscheiden worden. Overigens dient rekening te worden gehouden met de mogelijkheid dat door het gebruik van de ondergrond bodems gedegradeerd zijn. Dat betekent dat de huidige bodemvruchtbaarheid niet alles hoeft te zeggen over de vruchtbaarheid in het verleden. Vooral de degradatie van moderpodzolen (rijke gronden) naar humuspodzolen is een bekend verschijnsel.¹⁷

Duidelijke aanwijzingen dat er in Someren aan landbouw werd gedaan ontbreken. In de buurt van de Boksenberg werden wel een aantal archeologische vondsten, zoals vuurstenen werktuigen en maal- en klopstenen gevonden die dateren uit de tijd van 3000 jaar voor Christus en kunnen wijzen op een mogelijke Neolithische nederzetting (Archis 30581, 30596 en 30597). Rond de Hoenderboom zijn diverse vindplaatsen bekend uit deze periode (Archis 105936 t/m 105941).¹⁸ Op verschillende plaatsen ten (zuid)westen het plangebied zijn vindplaatsen bekend uit het Neolithicum. Het groot aantal vuurstenen bijlen, artefacten en afslagen wijzen in de richting van een nederzetting of grafveld (Somerensche Heide, Archis 14732; Maarheezerdijk, Archis 30379, 30380, 30598, 30587). Uit de beekdalen van de Kleine Aa en de Houtbroekseloop zijn vondsten bekend van losse neolithische vuurstenen bijlen (Archis 30353 en 30378). Vuurstenen bijlen worden regelmatig in beekdalen aangetroffen. Mogelijk betreffen dergelijke vondsten bewust (ritueel?) in moerassen en natte beekdalen gedeponeerde voorwerpen. Of deze vondsten ook wijzen op bewoning in de nabije omgeving is niet zeker.

Bronstijd en IJzertijd (ca. 2000 - 12 voor Chr.)

In de Brons- en IJzertijd werd de sedentaire levenswijze voortgezet, waarbij veeteelt en landbouw een grote rol speelden. Uit diverse onderzoeken blijkt dat de bewoning op de zandgronden zich in de IJzertijd kenmerkte door verspreid in het landschap liggende boerderijen. Rond deze boerderijen bevond zich dan het akkerareaal. De boerderijen werden waarschijnlijk niet gelijktijdig gebruikt en met een zekere regelmaat verplaatst. De geregelde verplaatsing hing samen met de

¹⁵ Berkvens & Arts 2003, 19.

¹⁶ Bloemers & van Dorp 1991, 447, fig. 37.2.

¹⁷ Spek, 2004.

¹⁸ Gaauw, P.G. van der, 1989: Aanvullende Archeologische Inventarisatie "Strabrechtse Heide" (RAAP-rapport 31), Amsterdam.

eenvoudige wijze van beakking die zorgde voor een snelle uitputting van de bodem. Hierdoor moesten geregeld nieuwe akkerarealen ontgonnen worden. De akkers werden vooral aangelegd op de relatief hooggelegen gebiedsdelen die tevens een natuurlijke vruchtbaarheid hadden. Een nieuwe boerderij werd gebouwd in de buurt van de akkers die op dat moment in gebruik waren. Dit patroon van 'zwerfende erven' resulteerde na verloop van tijd in een landschappelijke eenheid met een grote dichtheid en verscheidenheid aan archeologische resten: boerderijen, grafvelden en sporen van akkerarealen. In de loop van de IJzertijd werden de erven plaatsvaster en ontstonden kleine dorpjes.¹⁹

Grote bosgebieden worden gekapt voor de aanleg en uitbreiding van akkers. Het gemengde boerenbedrijf vormt, net als in het Neolithicum, de bestaansbasis voor de Bronstijdmensen. Gerst en emmentarwe zijn de belangrijkste cultuurgewassen. Daarnaast is een belangrijke rol weggelegd voor het rund, toen nog veel kleiner dan het huidige rund. Het boerenerv bestaat uit een hoeve met enkele schuurtjes. De uit hout, vlechtwerk, leem en stro opgebouwde boerderijen zijn aanvankelijk meestal meer dan 25 meter lang en 6 meter breed. Ze zijn ingedeeld in een woon- en een staldeel, waarin 20 tot 30 runderen kunnen staan. Tegen het einde van de Bronstijd worden de boerderijen kleiner. Meestal niet langer dan zo'n 15 meter. Water werd uit de beek gehaald of geput uit een grote diepe kuil, waar men in kon lopen. In de IJzertijd bestonden de akkers vermoedelijk uit kleine omwalde percelen van ca. 40 x 40 meter. Op de braakliggende, uitgeputte akkertjes graasde het vee, waardoor de vruchtbaarheid van de bodem weer geleidelijk op peil werd gebracht. Het vruchtbaar houden van de akkers was echter door een gebrek aan mest nog altijd problematisch, waardoor de akkers met de bijbehorende boerenerven regelmatig van locatie veranderden.

De introductie van het brons vindt rond 2100 voor Chr. plaats als verbeterd materiaal voor het vervaardigen van wapens en werktuigen. Een delfstof die hier niet voorkomt. Bronzen bijlen en sieraden komen via uitwisselingsnetwerken in deze streken terecht. Het bezit van bronzen werktuigen, wapens en sieraden verschafte de eigenaar aanzien en macht. Er ontstond voor het eerst sociale ongelijkheid in de samenleving, die terug te vinden is in de grafgraven en in de zogenaamde depotoffers. Hierbij worden vaak luxe producten als bijlen en speerpunten als dankoffer aan de goden of de voorouders in beken of moerassen gedeponeerd. Rond 700 worden hier de eerste voorwerpen van ijzer geïntroduceerd. Al snel weten de bewoners zelf ijzer te winnen uit moeraserts dat gedolven wordt in de beekdalen en venige gebieden. Het voordeel van ijzeren voorwerpen is de hardheid van het materiaal. Sommige lokale leiders zijn in staat luxe ijzeren objecten te bemachtigen, zoals een ijzeren zwaard of bronzen ketels uit Midden Europa. Bij hun dood krijgen ze deze vaak mee in hun graf. Resten van dergelijke graven zijn ook in Someren gevonden. Twee opgerolde zwaarden, telkens met urn, zijn in de jaren 40 en 50 bij Kraayenstark en het Philips-kampeerterrein ontdekt, waarschijnlijk afkomstig uit grafheuvels. Hoe deze mensen aan dergelijke status objecten kwamen is niet duidelijk. We kunnen denken aan ruilhandel met goederen als huiden, vee, textiel, gezouten vis en vlees, maar eerder lijkt een uitwisseling in de ceremoniële sfeer hier van toepassing.

Aanvankelijk worden de doden begraven. Geleidelijk wordt het echter de gewoonte het lichaam van de dode op een brandstapel te cremen. De veraste resten worden verzameld in een urn. De overledenen worden in de Vroege en Midden Bronstijd in de nabijheid van de nederzetting bijgezet in familiegrafheuvels, waaromheen een krans van palen en/of een greppel of wal wordt aangelegd. Rond 1100 voor Chr. krijgt evenwel ieder individu zijn eigen grafheuvel. De urnenvelden doen hun intrede. Deze grafvelden bevinden zich op de hogere gronden, waar de uitgestrekte heidevelden en esdekken liggen. Tot in de 20e eeuw blijven de grafheuvels nog goed zichtbaar. Het is daarom niet verwonderlijk dat de urnenvelden vaak al in de 19e en het begin van de 20e eeuw ontdekt en leeggehaald werden. De grafdelvers uit die tijd verkochten de urnen door aan musea en verzamelaars. Dit heeft zich ook voorgedaan in Lungendonk te Lierop. We zien vaak dat de grafheuvels uit de Bronstijd en IJzertijd in een latere periode hergebruikt worden om doden in bij te zetten.

¹⁹ Fokkens & Roymans, 1991.

Fig. 9. Grafheuvel op het Philips-kampeerterein, Someren. De witte cirkel geeft de plaats aan waar eens de kringgreppel liep.

De Strabrechtse Heide is bekend om zijn talrijke grafheuvels uit de Bronstijd en urnenvelden uit de late Bronstijd en vroege IJzertijd. Een aantal grafheuvelgroepen ligt ten zuid- en noordwesten van het plangebied Heihorsten. Het gaat om grafheuvels rond de Kraayenstark aan het einde van de Maarheezerdijk (AMK 5119), grafheuvels rondom de Hoenderboom (AMK 1362, 2927) en in het Philipsbos (AMK 1361, zie figuur 9). Het monument Philipsbos omvat een urnenveld met grafheuvel(s): 2 gerestaureerde kringgreppels (heuvel niet meer zichtbaar), 1 langbed waarvan de ringsloot eveneens is gerestaureerd, 1 gerestaureerde grafheuvel met ringsloot (bij noordgrens camping), 1 gerestaureerde grafheuvel in bos (ten zuidwesten van een bungalow). Rond de Hoenderboom werden bij ontginningswerkzaamheden in 1937 sporen van begravingen gevonden. De mogelijke grafheuvels daarentegen zijn in hoge mate verstoord. Rond het voormalige ven de Kraayenstrak op de grens met Maarheeze is in de jaren 30 en 40 een uitgestrekt urnenveld aangetroffen. Een groot deel is vernield door ontginning. In Someren was het urnenveld enige hectaren groot. Het strekte zich aan weerszijden van de gemeentegrens uit. Oostelijk van deze grens is nu alles diep afgegraven. In Maarheeze liggen nog hoge maar vlakke akkers, waarop uiterlijk niets meer van het urnenveld is waar te nemen. In een tumulus uit de Vroege IJzertijd in dit urnenveld werd naast een urn met crematie ook een Hallstad zwaard aangetroffen. In het uitgestrekte heidegebied tussen Someren, Lierop, Heeze en Maarheeze zullen naar verwachting meer grafheuvels hebben gelegen; vele heuvels zullen echter in de loop der tijd verdwenen zijn door erosie, ontginningen en egalisering.

Het aantal bekende nederzettingsterreinen uit de Bronstijd staat in sterk contrast tot de bekende grafheuvel- en urnenvelden. Het contrast met de kennis van het grafgebruik zal grotendeels veroorzaakt zijn door de grote verschillen in zichtbaarheid tussen deze types vindplaatsen. Nederzettingen kunnen het best worden gekarteerd door intensief booronderzoek, veldverkenningen en grootschalige opgravingen. Dat een dergelijke aanpak vruchten afwerpt, is bijvoorbeeld goed zichtbaar bij recente onderzoeken door de Vrije Universiteit van Amsterdam te Weert en Someren. Vermoedelijk hebben we te maken met een systeem van zwervende erven die rond een urnenveld hebben gezworven. Het is waarschijnlijk dat er meer van dergelijke complexen aanwezig zijn op de nabijgelegen dekzandruggen, die deels ook in het plangebied Heihorsten liggen. Vindplaatsen die in de omgeving duiden op bewoning beperken zich tot de Boksenberg (Archis 32944) en de Hoenderboom (AMK 2923). Het gaat hier echter alleen om losse aardewerkvondsten en ander nederzettingssafval. De meeste informatie over het leven in de late prehistorie is bekend geworden dankzij grootschalig archeologisch onderzoek in Waterdael en de Hoge Akkers aan de oostzijde van Someren. Naast een uitgebreid grafveld uit de IJzertijd werden bijbehorende nederzettingen blootgelegd. Men trof verschillende soorten grafmonumenten aan waaronder kringgreppels, langbedden en vierkante grafgreppels. De nederzettingen liggen hier boven op een brede dekzandrug, die vanaf de late Middeleeuwen is afgedekt door een dik plaggendek.

Romeinse Tijd (12 voor Chr. - 450 na Chr.)

Rond 50 voor Christus viel ons gebied in handen van de Romeinen. Voor het eerst worden deze streken vermeld in historische bronnen. Julius Caesar beschrijft de strijd die hij hier voert tegen de Eburonen, een opstandige stam uit deze contreien, die door de Romeinse troepen volledig in de pan worden gehakt. In Nederland begint de Romeinse tijd in 12 voor Chr., toen alle stammen in Nederland, inclusief die ten noorden van de grote rivieren, door de Romeinse veldheer Drusus

waren onderworpen. Vanaf het midden van de eerste eeuw werd de Rijn de noordgrens van het Romeinse rijk in West-Europa. Rond de jaartelling woonden hier verschillende groepen, die leefden in een redelijk georganiseerde maatschappij van lokale leiders en stammen. Deze groepen worden opgenomen in het Romeinse Rijk en integreren langzaam in de nieuwe Romeinse maatschappij. Langzaam komt het gebied onder het Romeinse bestuur tot grote bloei. De Texuandri, zoals de bewoners van de Zuid Nederlandse en Noord Belgische zandgronden vanaf de eerste eeuw heten, worden administratief ingedeeld bij de Civitas Tungrorum, met het Belgische Tongeren als hoofdstad.

De Romeinse aanwezigheid heeft in het gebied ten zuiden van de Rijn ruim vier eeuwen geduurd en deze resulteerde in ingrijpende veranderingen voor de inheemse samenleving van onder andere de Brabantse zandgronden. De Romeinen introduceren hier een groot aantal technische innovaties waarbij gedacht kan worden aan gereedschappen, landbouwwerktuigen, dakpannen, waterleiding, glas, vloerverwarming, badhuizen en een uitgebreid wegennet. Voor het eerst werd met geld betaald in plaats via de traditionele ruilhandel. Een van de meest gebruikte goederen, namelijk het aardewerk, werd voortaan geïmporteerd vanuit pottenbakkerijen zoals in het Duitse Rijnland en uit het huidige Frankrijk. Een wezenlijk verschil met het inheemse aardewerk, waarvan de productie in de eerste eeuw zelfs geheel werd gestaakt, was dat het hardgebakken Romeinse aardewerk op de draaischijf was gemaakt, in tegenstelling tot het handgevormde zachtgebakken inheemse aardewerk. Ook is de invloed van de Romeinen op de inheemse agrarische economie zeer groot geweest. Er werden nieuwe gewassen ingevoerd, die sindsdien lokaal zijn verbouwd, waaronder appel, peer, perzik, selderij en walnoot. Ook in de veestapel veranderde veel, zoals onder andere de introductie van de kip.

Op de Brabantse zandgronden zullen echter nauwelijks Romeinen hebben verbleven. Zij woonden in hun forten en steden langs de grens, zoals in Nijmegen. Wel zijn nederzettingen gevonden van de oorspronkelijke inheemse bevolking, die aan het einde van de eerste eeuw volledig was 'geromaniseerd'. Het merendeel van de al bestaande inheemse nederzettingen behoudt echter zijn prehistorisch karakter, waar akkerbouw en veeteelt de belangrijkste bestaansmiddelen zijn. De leefomstandigheden lijken echter wel gunstiger te worden door de betere landbouwtechnieken waardoor er waarschijnlijk meer productie van voedsel was. Verder werden boerderijen steeds meer plaatsgebonden en ontstaan er kleine nederzettingen. De uit hout opgetrokken boerderijen worden over het algemeen anders dan voorheen gefundeerd en ruimer ingedeeld, vaak met een zoldering. Verder doet het verdiepte stalgedeelte zijn intrede, waarbij de opgespaarde mest waarschijnlijk verspreid werd over het land. Of hier daadwerkelijk de productie van de akkerbouw en veeteelt door steeg, is niet duidelijk. Vast staat wel dat het jaarlijkse overschot dat niet direct voor de eigen behoefte diende, op de markt werd verhandeld tegen bijvoorbeeld gedraaid aardewerk uit Frankrijk, olie uit Spanje, zout uit de Noordzee.

In heel Someren zijn ook vondsten uit de Romeinse tijd gedaan. Deze variëren van een hele nederzetting aan de Terhofstadlaan en bij Sluis 11, een kleine werkplaats uit de laat Romeinse tijd bij Lierop tot een muntschat uit de 1e eeuw op de Somerense Heide (Archis 32812).²⁰ In Someren zijn verder tijdens de opgravingen van Waterdael ook sporen aangetroffen van Romeinen. Het betreft hier een Romeinse soldaat die na zijn dienstdag van 25 jaar in Someren terecht kwam. Hij werd begraven op het erf van zijn boerderij met bijgiften als een kruikamfoor, mes, schaar, scheermes en gladius. De Romeinse aanwezigheid lijkt in het plangebied beperkt te zijn tot het oostelijk deel, daar waar de hogere en vruchtbaardere bodems aanwezig zijn, op de dekzandruggen rond de Kleine Aa. De aanwezigheid blijkt hier duidelijk uit de vele vindplaatsen van los aardewerk, maar ook uit archeologisch onderzoek ten oosten en westen van de Loovebaan (Archis 44529, 17242) waarbij grondsporen van boerderijen aan het licht kwamen.

Behalve nederzettingsterreinen zijn in de regio ook archeologische vindplaatsen bekend waar uitsluitend Romeinse munten zijn gevonden. Zoals dat ook gedurende sommige perioden van de prehistorie het geval was, gaat het hierbij vermoedelijk om opzettelijk weggeworpen kostbaarheden. Vooral de beekdalen, maar ook vennen, dienden daarbij als het ware als een offerblok om de goden gunstig te stemmen. Ook net ten zuiden van het plangebied bij de beek van de Kleine Aa werd een losse Romeinse munt gevonden (Archis 44531).

Nederzettingstvondsten uit de derde eeuw in Noord-Brabant zijn spaarzaam terwijl die uit de vierde eeuw zelfs vrijwel geheel ontbreken. Opvallend en zeldzaam is dan ook de vindplaats van een 3e

²⁰ R. Berkvens & H. v.d. Laarschot, 2001: *Someren, 12.000 jaar bewoningsgeschiedenis, 700 jaar zelfbestuur* (tentoonstellingsgids HKK), Someren.

eeuwse hutkom in Lierop (Archis 21633). Veel nederzettingen in deze streken worden in de loop van de derde eeuw opgegeven. Het ontbreken van bewoning kan in verband worden gebracht met het begin van de ineenstorting van het Romeinse gezag. Deze werd vooral veroorzaakt door de verzwakte verdediging van de Rijn grens en de daardoor toenemende plundertochten van Germaanse stammen die afkomstig waren van over de grens. In de winter van 406/407 werd de Rijn grens definitief doorbroken door de Germanen waarmee het definitieve einde kwam aan de Romeinse heerschappij in Nederland.

Vroege Middeleeuwen (ca. 450 – 1000 na Chr.)

Het lijkt er op dat het oosten van Noord-Brabant gedurende vrijwel de gehele vijfde en zesde eeuw geen bewoning heeft gehad. Slechts hier en daar zijn wat aanwijzingen voor bewoning gevonden die er op wijzen dat er gedurende het eerste kwart van de vijfde eeuw nog geïsoleerde groepjes mensen op de zandgronden woonden, maar uit de periode daarna ontbreken archeologische gegevens volledig. Pas aan het einde van de zesde eeuw worden de Brabantse zandgronden opnieuw gekoloniseerd door boerensamenlevingen. Daarmee was de Merovingische tijd begonnen (circa 575-725). De Merovingische boeren vestigden zich op de hoogste delen van de dekzandruggen. Hun nederzettingen waren alle kleinschalig van opzet en bestonden slechts uit enkele hoofdgebouwen, elk voor één huishouden. Na 650 worden deze streken opgenomen in het Frankische rijk.

Onder Karel de Grote is rond 800 het Frankische rijk op het toppunt van zijn macht. Daarna wordt het rijk opgedeeld in een groot aantal vorstendommen. Op de zandgronden worden door de Frankische adel uitgestrekte domeingoederen gesticht. De inrichting van de domeinen gaat gepaard met grootschalige ontginningen. Grondbezit betekent macht. Niet meer iedereen heeft dezelfde rechten op de bestaansbronnen. Er ontstaan allerlei afhankelijkheidsrelaties. De samenleving bestond naast de adel en de vrije boeren uit grote groepen horige boeren. Kenmerkend voor het middeleeuwse bestuur is het feodale leenstelsel. Dit betekende dat een groot deel van de landerijen van de heer in bruikleen werden gegeven aan zijn leenmannen. Deze horigen moesten daarvoor in de plaats het land bewerken en producten en diensten leveren aan de leenheer.

Gedurende de vroege Middeleeuwen werden gestorvenen begraven op het erf bij hun huis of in kleine grafvelden. Ofschoon het hier om een gechristende samenleving gaat gaf men de doden nog allerlei voorwerpen mee, zoals wapens, sieraden, aardewerk (gevuld met voedsel) en in sommige gevallen ook kostbaarheden zoals met zilver ingelegde ijzeren voorwerpen of een gouden munt. Dergelijke graven waren echter slechts voor een klein deel van de samenleving, vermoedelijk betrof dat alleen de elite. Vaak werden er op de domeinen kloosters of kerken gesticht door schenkingen van adellijke eigendommen. Later werden de doden begraven in gewijde grond in en rondom de kerk zonder noemenswaardige bijgiften.

Uit de Karolingische tijd (circa 725-800) zijn in Noord-Brabant meer overblijfselen bekend. Aangenomen wordt dat in de nederzettingen sprake was van een zelfvoorzienende economie. De aanwezigheid van geïmporteerd aardewerk uit het Duitse Rijnland en het Belgische Maastrand wijst op een of andere vorm van overtollige productie waardoor uitheemse producten konden worden verkregen, maar waaruit die heeft bestaan is niet bekend. Mogelijk waren dit producten van de landbouw of producten die verband hielden met de veeteelt. De meeste van deze van nederzettingen hebben eeuwenlang bestaan. De grootste waarneembare veranderingen bestaan slechts uit de vervanging van oude gebouwen door nieuwe, met als gevolg dat de archeologische ondergrond regelmatig bestaat uit een wirwar van elkaar overlappende plattegronden van allerlei houten gebouwen. Daarbij komt nog dat veel van deze nederzettingsterreinen ook gedurende de prehistorie en Romeinse tijd zijn gebruikt, waarvan in de bodem ook allerlei sporen zijn overgeleverd. De veestapel bestond uit runderen, varkens, schapen, geiten, kippen en tamme ganzen. Het vee werd naar de vochtige en grasrijke beekdalen gedreven. Schapen werden gehoed op de heide. De akkers lagen op de hogere gronden, waar rogge, gerst, haver en vlas werd verbouwd. Na enkele jaren graan verbouwd te hebben, kwam de akker een jaar braak te liggen. Het onkruid dat er groeide en de herfstbladeren zorgden voor enige bemesting, zodat de vruchtbaarheid van de akkers herstelde.

Aan de Witvrouwenbergweg in Someren werden in 1990 de resten gevonden van diverse boerderij erven met waterputten uit de Merovingische en Karolingische periode. Ten noorden hiervan werd een Merovingische speerpunt gevonden, die mogelijk duidt op een begraafplaats (Archis 34039). Ook bij opgravingen ten oosten van Someren, werden nederzettingen gevonden. Net buiten het

plangebied op de dekzandrug nabij de Hollestraat werden verschillende scherven op de akkers opgeraapt, die mogelijk ook wijzen op de aanwezigheid van bewoning hier. Bewoningssporen werden aangetroffen bij de opgraving ten zuiden van de begraafplaats aan de Loovebaan.

Late Middeleeuwen (ca. 1000 – 1500 na Chr.)

In de volle Middeleeuwen (1000-1250 na Chr.) zien we dat beheerders van de domeinen, veelal in handen van abdijen, goederen en rechten toe-eigenen. Deze heerlijke rechten (zoals rechtspraak, cijnsheffing, kerk- en molenrecht), vormen de basis voor de lokale machtsuitoefening. Het onderscheid tussen lijfeigenen, horigen en vrijen vervaagt omdat ook de vrijen met eigen landerijen onderworpen zijn aan de heerlijke rechten en belastingen. Vrije goederen worden dan ook steeds vaker aan de lokale heer afgestaan, om deze in leen (cijnsgoed) terug te nemen. Kenmerkend voor deze periode zijn de nieuwe ontginningen van land op initiatief van de lokale heren. Zulke ontginningsboerderijen uit de volle Middeleeuwen zijn tijdens de opgravingen in Waterdael en aan de Terhofstadlaan in Someren veelvuldig aangetroffen.

Omstreeks het jaar 1200 ontstond het hertogdom Brabant. Onder hertog Hendrik I van Brabant groeide het snel uit tot een van de machtigste vorstendommen van het noordwesten van Europa. Vanaf de 13de eeuw behoort Someren ook tot het Hertogdom Brabant. Doordat Someren van de Hertog stads- en vrijheidsrechten krijgt, wordt de macht van de lokale elite ondermijnd. De boeren worden praktisch eigenaar van de grond. Het overschot aan landbouwproducten dat niet voor eigen gebruik dient, kan worden afgezet op de markten in de steden.

De archeologische informatie van de Noordbrabantse zandgronden wijst op een reeks min of meer gelijktijdige, opvallende veranderingen, die alle dateren uit de jaren omstreeks 1225. Deze veranderingen betreffen onder meer het nederzettingspatroon. De talrijke, eeuwenoude kleinschalige gehuchten op de hogere dekzandruggen werden alle verlaten. Elders in het landschap, veelal aan de randen van beekdalen, werden nieuwe, uiteindelijk veel grotere en thans nog vaak bestaande nederzettingen of gehuchten gesticht. De verlaten woongronden werden voortaan gebruikt als akkerland. Nieuw was bovendien dat deze akkers werden bemest met plaggen, waardoor esdekken ontstonden. Eeuwenlang worden de akkers opgehoogd met een mengsel van heide- en grasplaggen, vermengd met de mest uit de potstal. Bewoningssporen van vóór 1300 komen geleidelijk onder een dik pakket humusrijke grond te liggen.

Een andere opvallende verandering was de stichting van steden. Deze nederzettingvorm was in onze regio overigens een nieuw type. De oudste hiervan was 's-Hertogenbosch (gesticht in 1185 of 1195). Enkele decennia later werden meer steden gesticht zoals onder andere Eindhoven, Helmond en Sint-Oedenrode.²² De archeologische ondergrond van deze steden wijst op een betrekkelijk korte bouwtijd, namelijk in de jaren omstreeks 1200-1225. Die datering is gebaseerd op de ouderdom van het oudste aardewerk, de oudste muntvondsten en de dendrochronologie (het dateren van hout aan de hand van jaarringen). Over deze stadstichtingen zijn geen geschreven bronnen beschikbaar. Het is daardoor niet bekend welke politieke of economische motieven een rol voor de stichting hebben gespeeld. Ook weten we niet waarom die stichtingen juist plaats vonden op die specifieke plaatsen. Aantrekkelijk is de veronderstelling dat althans een gedeelte van de inwoners van de in de regio verlaten nederzettingen op de dekzandruggen de steden hebben gekoloniseerd.

In Someren zijn zowel ten oosten, noorden als het westen van Someren bewoningssporen ontdekt van nederzettingen en losse boerderijen uit de volle Middeleeuwen (Waterdael, Hoge Akkers, Terhofstadlaan, Loovebaan). Ook werden net buiten het plangebied op de dekzandrug nabij de Hollestraat weer verschillende aardewerkscherven op de akkers opgeraapt, die duiden op bewoning in de omgeving. Uit archiefonderzoek wordt verder duidelijk dat de in en aan de rand van het plangebied gelegen oude boerderijen, zoals De Hoof, Eckerbroek en Vaarsel, hun eerste vermelding hebben in de late Middeleeuwen. Deze nog bestaande woonkernen liggen aan de rand van de oude akkergebieden, meestal op de flank naar het beekdal toe.

6. Historische situatie

Voor het onderzoek naar het historische gebruik van het plangebied is gekeken naar beschikbare historische kaarten van het plangebied uit de 19e en 20e eeuw en naar de cultuurhistorische waardekaart van de provincie Noord-Brabant.

6.1 Cultuurhistorische waarden

Het gebied ten westen van Someren illustreert op een bijzondere manier de langdurige ontwikkelingsgeschiedenis van het heidelandschap in het buitengebied van de Oost-Brabantse zanddorpen. Het landschap van het recreatiegebied de Heihorsten is herkenbaar aan een 'lappendeken' van landschapsvormen en patronen binnen een relatief klein areaal. Tussen Someren en de Kleine Aa strekt zich een cultuurlandschap uit met verspreide gehuchten en kleinschalige kamptongingen, afgewisseld met de beekdallandschappen. De in de beemden aanwezige strokenverkaveling hing samen met de vlakbij gelegen nederzettingen aan de oostelijke rand van het beekdal van de Kleine Aa. Deze nederzettingen bestonden vaak uit slechts een of enkele hoeven gesticht op plaatsen waar geringe reliëfverschillen een afwisseling in droge en vochtige omstandigheden veroorzaakten. Bij deze ontginningen had iedere boer een 'huisakker' en stukjes weiland in de buurt van de boerderij. Ook hier dienden schapen voor de bemesting van de akkers. Omdat vaak sprake was van slechts een hoeve en de huisakkers ook kampen genoemd werden, spreken we van een hoeven- of kampenontginning. Alleen bij de Peelrijt vinden we het patroon van kamptongingen niet. Het gebied aan weerszijden van de Peelrijt is pas veel later ontgonnen. De gehuchten gaan terug op Middeleeuwse hoeven, die de kleinschalige ontginningen ter hand hebben genomen. Het beeld dat uit het historisch onderzoek naar voren komt, is dat van een hoevenlandschap aan de rand van grote dekzandcomplexen, waarvan de lager gelegen en vochtige gronden nabij de beekdalen, vennen en moerassen in de regel werden ontgonnen gedurende de Volle en Late Middeleeuwen. De heide vervulde een belangrijke functie in het agrarische systeem van de nederzettingsgemeenschappen. Zo zijn we voor Someren al vroeg geïnformeerd over het gemeenschappelijke gebruik van de heidevelden, die deel uitmaakten van de gemeent. De boeren van Someren haalden op de heidevelden strooisel (gras), plaggen, heidemaaisel en zand, die als ondergrond dienden voor de stallen. Daar werden ze vermengd met de uitwerpselen van het vee. De resulterende mest werd uitgereden over de akkers. Vee liet men grazen in moerassige gebieden; daar mocht men geen mest rapen!

Het westelijk deel van het beekdal van de Kleine Aa werd ontgonnen vanuit de nederzettingen op de oostrand. Vandaaruit ontstonden paden dwars door het beekdal (Dellerweg, De Hoof) en langs deze paden werd in een wisselende perceleringsrichting het beekdal als beemden in gebruik genomen. Het noordwestelijk deel van het beekdal is wat later ontgonnen vanuit de Heikant en kent een strokenverkaveling.

De Somerense bossen bevinden zich op stuifzandheuvelds, die ontstaan zijn doordat de overheersende zuidwestenwind het zand uit de laagten naar het noordoosten blies. De vennen in het gebied Heihorsten zijn waarschijnlijk ontstaan doordat tijdens het Laat Pleistoceen de wind op plekken met een ondoordringende laag grote uitwaaiingslaagten vormden, die zich vulden met water. Het water kon door de dichte laag niet wegzakken waardoor moerassige laagten en vennen ontstonden. Vennen werden gebruikt voor het wassen van schapen en het roten van vlas. Boeren haalden er drinkwater uit voor het vee en staken aan de rand van de vennen turf voor brandstof. Het was particulieren op beperkte schaal toegestaan turf te steken in turfveldjes voor eigen gebruik als brandstof. Daar mocht men gedurende een aantal dagen een of twee turfschoppen steken. Alles wat de gemeenschappelijke gronden opleverde was in die tijd van waarde, zoals bagger uit de vennen, gras, russen, zoden, sprokkelhout, stuifzand en eikels. Overal had men toestemming voor nodig, ook voor een kar stuifzand.

Op de cultuurhistorische waardekaart (CHW) van de provincie Noord-Brabant is te zien dat in het gebied een aantal relicten van het oude dekzandlandschap en de daarmee samenhangende ontginningsgeschiedenis bewaard zijn gebleven (zie figuur 10). Zo is de 'historisch landschappelijke waarde' van de Maarhezer Dijk en de Hoevenstraat hoog. Van een aantal andere verharde en onverharde wegen (onder andere de Parallelweg en Hoevenstraat) is de historische waarde redelijk hoog. Een vijftal kleine landschapselementen in de Heihorsten is aangeduid als 'historisch groen' en ten westen van De Donck is sprake van een 'historische zichtrelatie'

(molenbiotoop). Verder zijn volgens de Cultuurhistorische waardenkaart van de provincie Noord-Brabant in grote delen van het plangebied de archeologische verwachtingswaarden als hoog of middelhoog aan te merken.

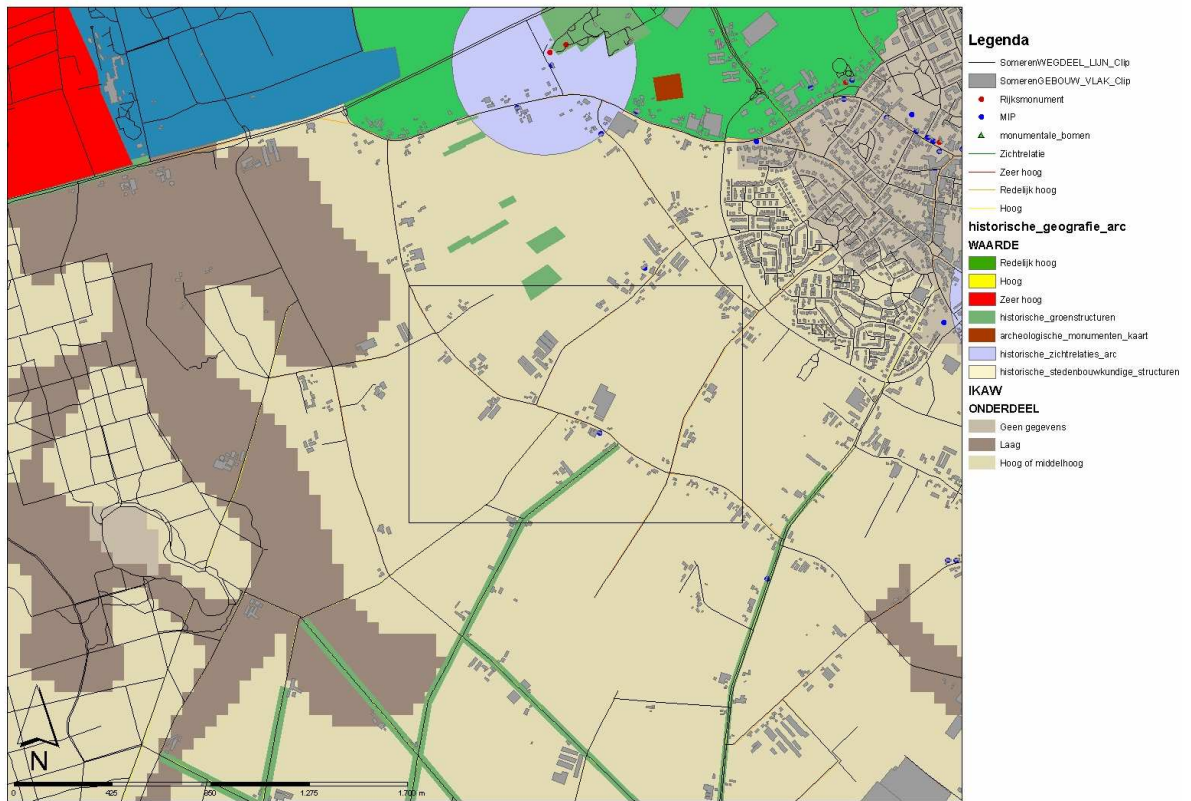

Fig. 10. Aanwezige cultuurhistorische waarden in plangebied Heihorsten volgens de Cultuurhistorische Waardenkaart van de provincie Noord-Brabant (2005).

6.2 Historische kaarten

Het plangebied Heihorsten is op de oudste kadasterkaart van het plangebied uit 1832 gedetailleerd te zien op de verschillende minuutplannen: secties E, F en G van de gemeente Someren. Als de kaart uit 1832 vergeleken wordt met de huidige topografische kaart, dan valt een aantal zaken op. Deze hebben betrekking op de wegen en paden in het gebied, de waterlopen, de bebouwing en de omvang en oriëntatie van de kavels (figuur 11). De ligging van de oudste wegen en paden in het gebied komt grotendeels overeen met die in 1832: Hoevenstraat, Vaarselstraat, Dellerweg, Maarhezerdijk en Hollestraat. De grootste wijziging is de aanleg van de een groot aantal nieuwe ontginningswegen in het gebied en de aanleg van de provinciale weg van Asten naar Heeze geweest, die nu de noordelijke begrenzing van het plangebied vormt. De huidige bebouwing rondom de Vaarselstraat, Hollestraat, Dellerweg en Hoevenstraat is in een lagere dichtheid ook aanwezig op de kadasterkaart 1832.

Het landschap in de late Middeleeuwen bestaat uit verspreid gelegen hoeven, buurtschappen en gehuchten. De bewoning concentreerde zich niet op een speciaal punt of nabij de kerk. De dekzandruggen waren nauwelijks bewoond, maar grotendeels in gebruik als akker waar rogge, gerst, haver of boekweit op groeide. De hoeven lagen verscholen achter hakhouthekken of grote bomen. Op vrijwel ieder boerenerf waren eiken geplant, zodat men beschikte over goed hout dat als bouw materiaal kon dienen. De houtwallen rond de akkers waren aangelegd om verstuing van de bovenste laag van de grond te voorkomen en om dienst te doen als veekering. Soms had men sloten en wallen om de akkers liggen en groeide op die wallen eikenhakhout. De hakhoutwallen bestonden uit eiken, haagbeuken, hazelaars, of ander inlands hout. In de beekdalen veelal uit elzen, wilgen.

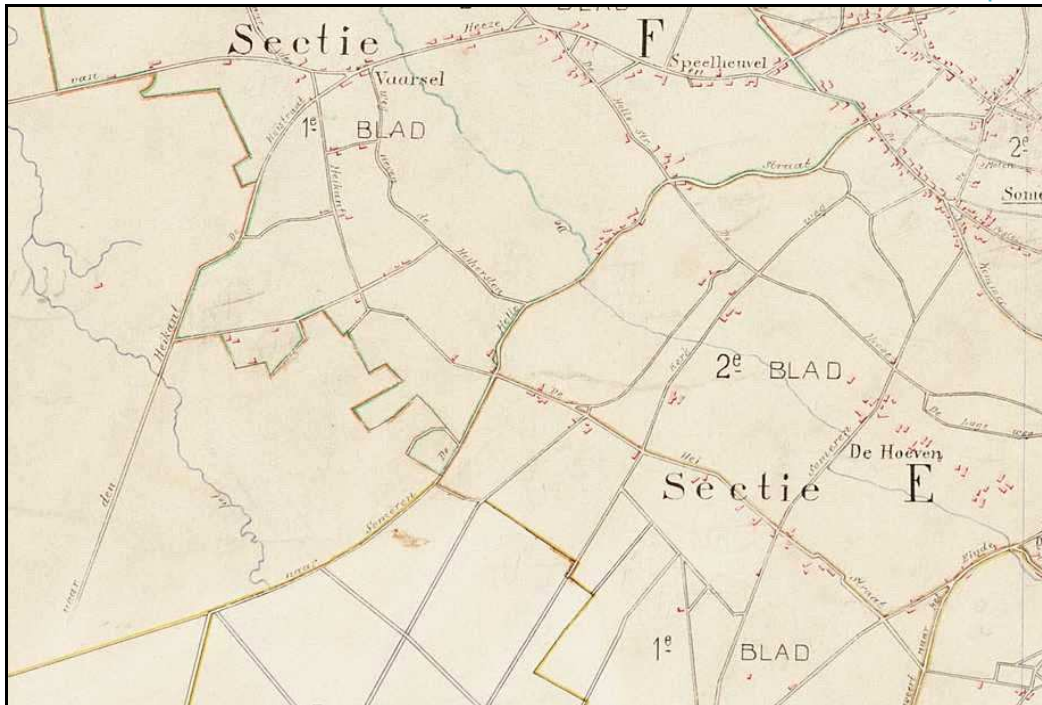

Fig. 11. Overzicht van het plangebied Heihorsten op de kadasterkaart van 1832

In het gebied van de Kleine Aa aan de Vaarselstraat, Hoolstraat en de Kerkendijk lagen enkele grote van oorsprong middeleeuwse hoeven, zoals Vaarsel, Ten Rode en Ackerbroek. In de 16e en 17e eeuw werden aan de Heikant ook percelen heidegrond ontgonnen en enkele boerderijen gebouwd. De huizen hadden lemen wanden en strooien daken. In de loop van de 18e en 19e eeuw vindt een geleidelijke verstening plaats van de huizen. De lemen wanden werden vervangen door zonnebakstenen of veldovenstenen. Aangezien de dakconstructie op de gebinten rustte, kon men zonder probleem de lemen wanden afbreken en vervangen door steen. Veldovens voor het bakken van baksteen werden ter plaatse van de leemkuilen ingericht en wandelden met de leemkuilen mee. Op de kaart van ca 1840 is in de nabijheid van de Peelrijet een steenbakkerij aangegeven.

In het gebied Heihorsten komen de volgende oude hoeven voor:²¹

1. Hoeve Zantvoort

Deze hoeve komt in archieven weinig voor. De vroegste vermelding is 1429. De naam verwijst naar een doorwaadbare plaats, zodat we de hoeve net onder de kruising Hollestraat/Vaarsel in het beekdal van de Houtbroekseloop aan de Vaarselstraat moeten zoeken. Tot omstreeks 1458 was de boerderij eigendom van Henrick die Hertogh, daarna van Jan Brans. De hoeve veranderde waarschijnlijk in de 16e eeuw als gevolg van de oorlogen van Gelre in een kleine boerenwoning.

2. Hoeve Beerschot of Varsel

Deze hoeve lag in het beekdal van de Houtbroekseloop aan de Vaarselstraat, nabij de Donck, en werd in de 15e eeuw aangeduid als Verscher of Beerschot. In 1381 was Catharina, weduwe van Goswinus van Brede eigenaresse van de hoeve. Varsel was een belangrijke pachthoeve die achtereenvolgens gepacht werd door ene Roef van Verscher, Wouter des Vroeden en Henricus van Moersel; sommigen waren schepen van Someren. De Varselse hoeve nabij de Donk was in de 15e eeuw in handen van grootgrondbezitters uit Bree. In 1551 kwam de hoeve in handen van de Somerense boerenfamilie Deenen, later van den Oetelaar. De van den Oetelaars waren afkomstig van een lokale hoeve. Deze verpachtten de hoeve weer. In 1769 werd de Varselse hoeve verkocht aan drie personen, waarvan er een op de hoeve ging wonen en de andere twee nabij de hoeve een nieuwe boerderij bouwden.

3. Hoeve Ten Rode

Deze hoeve lag aan de oostzijde van de Kleine Aa, in de huidige straat De Hoof. Het was een van de belangrijkste bezittingen van Postel in Someren. In de 15e eeuwse cijnsboeken van de hertog van Brabant komt Postel voor met een betaling van 2½ hoen vanwege de hoeve Ten Rode. De priorij betaalde bovendien cijns aan de heer van Helmond, dat mogelijk verwijst naar de oorsprong van de hoeve als oud middeleeuws domein van Maria van Brabant. In de 18e eeuw zien we

²¹ Coenen 2001; Berkvens & Harel 2007.

rond de hoeve Ten Roode dat er huizen worden bijgebouwd. De hoeve bleef nog generaties in bezit van de familie Rooijmans. De hoeve Ten Roode bestond in de 19e eeuw nog steeds, als een van de weinigen. De oude hoeve ging op 9 dec 1889 door brand verloren. Het ging om de herberg Oud Kevelaar, die bewoond werd door J. de Bije. Dit was de oude hoeve Ten Roode op de buurtschap Hoeven. Ook in 1901 ging een boerderij op de buurtschap Hoeven in vlammen op. Van de door de familie Rooijmans in de 18e eeuw gebouwde boerderijen bestaat momenteel nog een boerderij uit 1750.

Nabij de hoeve van Postel lag nog een andere hoeve Ten Rode die particulier bezit was en als Rubeo Manseo of Rode Hoeve wordt beschreven.

4. Hoeve Groot en Klein Eckerbroek

De hoeven Groot en Klein Eckerbroek van Postel behoorden bij het godshuis van Postel en lagen aan de huidige Kerkendijk nabij de Ruiters. Oorspronkelijk ging het waarschijnlijk om een geheel. Deze hoeve werd soms ook als hoeve Eckerbroek in Velthem aangeduid. De naam Velthem werd in de 18e eeuw verbasterd tot Velthoven. In het gebied Velthemse acker bezat Gerlacus van Erpe in 1409 al grond. Hij was eigenaar van de hoeve Eckerbroek. In 1425 was de hoeve Eckerbroek in het bezit van Egidius uten Camp en in 1474 van de familie van Kessel. De hoeve Klein Eckerbroek was gelegen naast het goed Eckerbroek van jonker Massereel. In de 19e eeuw waren op Groot en Klein Eckerbroek inmiddels nieuwe boerderijen gebouwd.

5. *Hoeve Eckerbroek van Massereel* lag naast het goed Eckerbroek. Jan van Massereel, heer van Wijnandsrade tussen Valkenburg en Heerlen, bezat onder meer de hoeve Vaarle op de grens van Nuenen met Mierlo. Ridder Jan Massereel was een invloedrijk man; hij was onder meer belangenbehartiger van de kasteelheer van Helmond. De hoeve van Jan Massereel zou een afsplitsing kunnen zijn van de hoeve Eckerbroek aan de Dellerweg. In 1482 wordt de boerderij uitgebreid aan de Heikant. In de 16e eeuw was de hoeve vooral bekend onder de naam hoeve Massereel. In de 18e eeuw heette het de Balhoeijsense hoeve, naar de familie Massereel van Ballegoy. De pachthoeve van Massereel, toen Balhoeijsense hoeve, was in de 18e eeuw het laatste adellijke bezit in Someren.

In de loop van de 17-18e eeuw veranderde het aanzien van Someren en Asten. De kasteeltjes, kerken, kapellen en grote hoeven waren vergane glorie en raakten langzaam in verval. Als gevolg van de Staatse overheersing verdwenen de adellijke families en de huizen en kasteeltjes werden gekocht door plaatselijke inwoners. Ook werden nog bestaande adellijke huizen in de tweede helft van de 18e eeuw afgebroken. De armoede was zichtbaar aan de aftakeling van deze oude gebouwen en aan de landerijen die tijdens de oorlogen en landbouwcrisis braak bleven liggen. Pas eind 18-begin 19e eeuw werden initiatieven genomen om een brouwerij en een molen te bouwen en nieuwe wegen aan te leggen. In die tijd raken de turfpercelen uitgeput en de heide- en moerasgebieden moeten bezaaid zijn geweest met turfkuiten. Op delen van de gemeentegronden ging men naaldbomen aanplanten, die in het bezit van de gemeente waren. Veel bomen had Someren niet, in 1806 nog geen 100 ha. Bomen kwamen vooral voor langs doorgaande wegen, aan de rand van de gemeentegronden, rond pleinen en bij de boerderijen. De gemeenschappelijke gronden waren grote open vlakten met heide, zandverstuivingen en moeras. Hierin lagen ook talloze vennen waarvan sommige dicht bij het dorp, te weten het Turfven en het Kuilven.

In het gebied van de Kleine Aa, aan de oostkant van het beekdal, lagen enkele grote hoeven, zoals Vaarsel, Ten Rode en Ackerbroek. Het gebied daarbuiten bestond uit heidevelden, vennen, broekgronden en moerassen, met namen als Heihorsten, Weivelden, Ripsvelden en Broekvelden in het beekdal. Ten westen daarvan, tussen het beekdal van de Kleine Aa en de Peelrijt lagen de vennen Turfven en Kuilven in een van oorsprong moerassige laagte. In dit gebied dat als gemeenschappelijke grond werd gebruikt, lagen kuiten waar turf werd gestoken of gebaggerd. Het was een woest en open landschap waar nauwelijks bomen voorkwamen. Grotendeels van het jaar waren de woeste gronden in gebruik voor het weiden van de schapen. Men beschouwde die gronden als terreinen waar men van alles kon halen voor de landbouw en als gebied waar men vee kon weiden. Uiteraard kwam er ook veel wild voor, waaronder wolven. Pas in de 16e en 17e eeuw werden aan de Heikant percelen heidegrond ontgonnen en enkele boerderijen gebouwd.

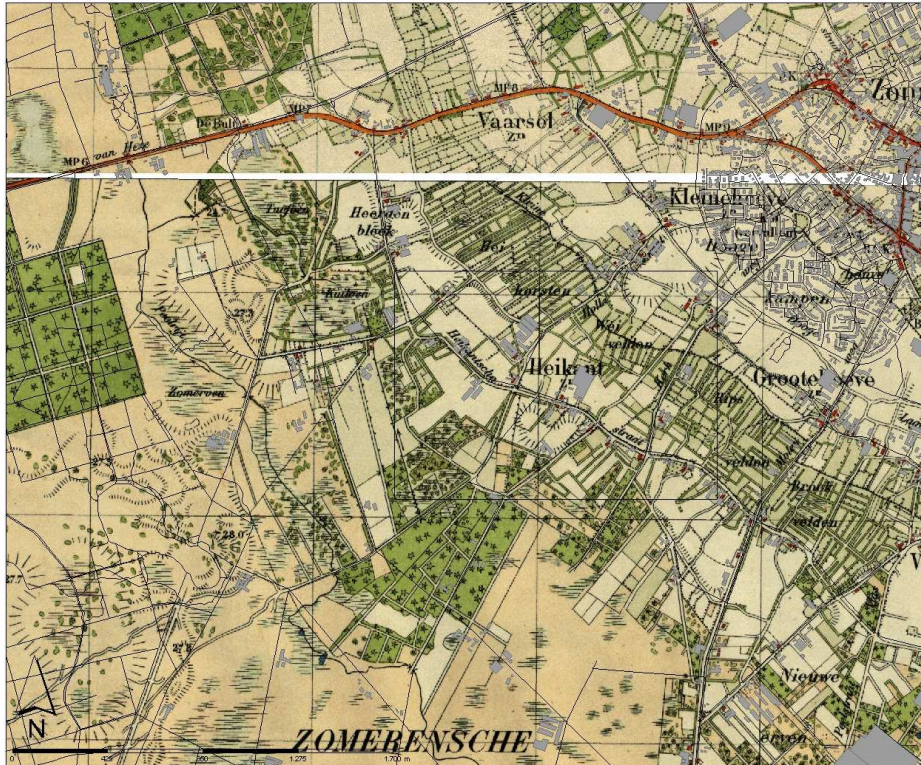

Fig. 12. Someren-Heihorsten. De huidige topografie van het plangebied op de topografische kaart van omstreeks 1905.

Langs de Kleine Aa trof je in het noordwestelijk deel de typische langgerekte strokenverkaveling aan van de loodrecht op de beek liggende beemden, terwijl de rest van het beekdal vooral een blokverkaveling met wisselende percelering kende. Deze hing samen met de in de buurt van deze beek gelegen hoeven. Op topografische kaarten van rond 1900 is het coulisselandschap van de Kleine Aa uitstekend gedocumenteerd. De ontginning van de beekdalen noodzaakte tot het graven van veel slootjes, zodat de kleine weide percelen werden gescheiden door afwateringsslootjes die aan weerszijden werden beplant met voornamelijk elzenheggen. Het was een prachtig landschap, maar niet doelmatig voor de moderne landbouw. Grootscheepse ruilverkavelingen waren de oplossing. De ruilverkavelingen hadden tot doel de landbouw te optimaliseren en daarmee verdween de oude percelering die in de loop van de eeuwen was ontstaan. De ruilverkaveling Kleine Aa vond plaats van 1946 tot 1971 en bevatte 1500 ha. Het gebied Heihorsten maakte deel uit van de ruilverkaveling Dorp en Eind, die vanaf de jaren 60 is uitgevoerd en omvatte ook 1500 ha. Daarbij werd de Kleine Aa genormaliseerd en werden de aanwezige steilranden in kaart gebracht. Pas in 1956 kon na instemming van de eigenaren worden gestart. Tijdens de ruilverkaveling werden ook veel wegen verhard. Daarnaast werd ook gekeken naar de boerderijen: bomen werden gekapt omdat die de huizen te vochtig zouden maken, keukens vervangen en kleine ruiten werden groot. Dankzij deze aanpak kwam een einde aan de erbarmelijke woonomstandigheden waarin sommige gezinnen woonden. Aan de andere kant werden ook veel oorspronkelijke elementen aan eeuwenoude boerderijen ontnomen, waardoor zij veranderden in lelijke, gehavende panden.

De Dellen, het gebied aan weerszijden van de Dellerweg in het beekdal van de Kleine Aa, was een langgerekt nat gebied, een zogenaamde 'rijt' of 'del', dat tussen twee zandruggen ligt en tevens op de flank van een waterscheiding. Het is komvormig en heeft een gestagneerde waterafvoer, waardoor veenvorming kon optreden. Vanuit dit veenpakket ontspringt een loop, beekje of rijt. Verder stroomafwaarts lagen zogenaamde 'goren', lange laaggelegen natte gebieden waar de beek doorheen stroomt. Ze hebben een dikkere veenlaag dan rijten en zijn voedselrijker. Nog verder stroomafwaarts lag een 'broek'. Hier stroomde de beek meestal langs en niet erdoor, zoals bij het goor. Het gebied is voedselrijker en minder vochtig door de dunne veenlaag. Het woord Broek is een algemene oude aanduiding voor natte laaggelegen gebieden. Opvallend is de verspringing van de Kleine Aa ter hoogte van de Kerkendijk en de Dellerweg. Beken werden stroomopwaarts vaker verlengd tijdens ontginningswerkzaamheden en mogelijk is dat hier ook aan de hand. Alleen

tussen de Dellerweg en de Hoeven ligt het beekdal van de Aa op het diepste punt, terwijl de beek daar ten noorden en zuiden van, vrijwel tegen de steilrand naar de hoge gronden ligt. Ter hoogte van de Dellerweg was het beekdal op zijn smalst, dus de meest gunstige locatie voor een voorde.

De Peelrijt die hoort tot het stroomgebied van de Dommel, heeft zijn oorsprong in de Heide (tegenwoordig Somerensche Heide) dicht bij de grens met Nederweert, en stroomde dwars door uitgestrekte heidevelden via het Beuven op de Strabrechtse Heide naar de Kleine Dommel. In tegenstelling tot de Kleine Aa werd de Peelrijt vooral gevoed door water afkomstig van (voormalige) heidegronden, waardoor het een zuur karakter had. In het gebied van de voormalige vennen (Turfven en Kuilven) komt kwel in het maaiveld voor, terwijl in het gebied van de Peelrijt plaatselijk slootkwel wordt aangetroffen. De Peelrijt is in het kader van de 19e eeuwse heideontginningen vrijwel geheel vergraven. Aan dit proces herinneren ook enkele goed herkenbare ontginningslijnen. Door het intensieve gebruik van de binnen het stroomgebied van De Peelrijt gelegen gronden in de 20e eeuw heeft het Peelrijtwater tegenwoordig een voedselrijk karakter. Sinds de 19e eeuw werden percelen in het landbouwgebied het Kuilven via de Peelrijt afgewaterd naar het Beuven. Toen in de 20e eeuw steeds meer kunstmest werd toegepast, was het water van de Peelrijt te voedselrijk voor het Beuven. Het ven moest juist voedselarm water hebben. Om dit te bereiken werd in 1986 de Peelrijt omgeleid naar de Kleine Aa, waardoor er geen water vanuit de landbouw meer in het Beuven kwam.

7. Gespecificeerde archeologische verwachting

Voor het plangebied geldt volgens de Indicatieve Kaart voor Archeologische Waarden (IKAW) en de Cultuurhistorische Waardenkaart van de provincie Noord-Brabant (CHW) een hoge, middelhoge (dat wil zeggen: een gemiddelde) en een lage trefkans op de aanwezigheid van archeologische sporen en vondsten. Om een gedetailleerder beeld te krijgen van de trefkans op archeologie, de archeologische verwachting van het plangebied, zijn de resultaten van het bureauonderzoek gecombineerd met de archeologische gegevens afkomstig uit de database van de Biografie van Peelland. De archeologische verwachting is daarbij bepaald aan de hand van de relatie tussen de bekende vindplaatsen in Peelland en hun landschappelijke context: in vergelijkbare landschappelijke eenheden worden vergelijkbare resten uit dezelfde perioden verwacht.

7.1 Biografie van Peelland

Voor het onderzoeksproject Biografie van Peelland zijn alle Archisgegevens en archeologische en historische gegevens afkomstig van de heemkundekringen in de regio Peelland (gemeenten Gemert-Bakel, Laarbeek, Deurne, Asten, Someren, Helmond, Mierlo en Nuenen) samengevoegd in een database en ruimtelijk gekoppeld aan de verschillende bodem- en geomorfologische eenheden. Voor het invoeren van archeologische waarnemingen is door de VU een geografisch gerelateerde database ontwikkeld met behulp van het programma Access, Mapinfo en Excel. Deze gegevensbestanden zijn zodanig opgezet dat het waarnemingen op verschillende niveaus ontsluit:

1. Vindplaatsniveau: per vindplaats kunnen meerdere waarnemingen worden ingevoerd. Per waarneming kunnen onder meer worden ingevoerd: inventarisatienummer (het nummer waaronder de waarneming in het betreffende archief opgeslagen is), topografische coördinaten, de wijze van verwerving en documentatiegegevens.
2. Complexniveau: hier worden vondst- en/of sporencomplexen vermeld. Opgenomen is informatie over onder andere complextypen (van graf tot nederzetting of onbepaald) en datering (van Paleolithicum tot en met Nieuwe Tijd).
3. Landschapniveau: vindplaatsen en complexen worden gekoppeld aan de geomorfologische eenheid en bodemsoort waar ze in voorkomen.

Samenvattend kan gezegd worden dat een vindplaats meerdere waarnemingen kan bevatten en dat elke waarneming op haar beurt weer meerdere vondstcomplexen uit meerdere perioden kan bevatten.

In tabel 5 wordt een overzicht gegeven van de verschillende typen vindplaatsen in de Peel ingedeeld naar periode. Het gaat in totaal om 1219 vindplaatsen, die aangetroffen zijn bij veldverkenningen, grootschalige opgravingen, historisch (archief)onderzoek of toevallig werden gevonden bij niet-archeologisch graafwerk. Op grond van de vindplaatsgegevens kunnen archeologische vindplaatsen worden onderverdeeld in complextypen (nederzetting, grafveld, kerk, kasteel, depot, etc.). Van een aantal vindplaatsen is dit complextypen bekend, van de meeste echter niet. De grootste categorie 'overige vondsten' bestaat uit losse vondsten, waarvan de context niet duidelijk is, en die voornamelijk zijn aangetroffen bij veldverkenningen en niet-archeologisch graafwerk. Van de 1219 opgenomen vindplaatsen staan er slechts 214 geregistreerd in Archis, ofwel 17,5 %. De overige 969 vindplaatsen zijn afkomstig van de heemkundekringen en archeologische werkgroepen in de regio Peelland. Zes vindplaatsen zijn van de VU afkomstig en hebben nog geen Archis nummering. Uit de inventarisatie van de vindplaatsen blijkt dat het merendeel van de vondsten dateert uit de Steentijd en Late Middeleeuwen B.

Tabel 5: Totaaloverzicht van de vindplaatsen in Peelland verdeeld naar periode en type (bron: database inventarisatie Biografie van Peelland)

TYPE	STEEN	BRONSL- IJZV	IJZ	IJZL- ROM	ROM	VME	LMEA	LMEA- LMEB	LMEB	NT	Totaal
blokhuis									1	1	2
celtic field				1							1
cultusplaats?				1							1
depot	1	9	2	1	6	1					20
depot?	6	5			1						12
graf					1						1

grafveld		22	6	4		1	1		1	1	36
grafveld?		8	6	1		1				1	17
hoeve							2	2	84	6	94
hoeve?							3	6	4		13
kapel									5		5
kapel?									1	1	2
kasteel									32	5	37
kerk						1	2		17	1	21
kerk?						1					1
klooster									4		4
molen									1	2	3
munt				1	39		1	1	9	9	60
muntschat									2	2	4
nederzetting	15	5	10	15	18	16	32	8	26	13	158
nederzetting?	36	2	15	20	14	21	21	19	10	1	159
overig	311	7	86	32	72	52	99	60	166	74	961
pottenbakkerij										1	1
schans									1	2	3
smederij					1						1
theehuisje										1	1
waterleiding										1	1
watermolen							1	1	9	2	13
weg									1		1
woontoren									1		1
Totaal	369	58	125	76	152	94	162	97	375	124	1634

In tabel 6 zijn alle vindplaatsen, inclusief losse vondsten, afkomstig uit de Biografie van Peelland, verdeeld naar hun geomorfologische ligging in het landschap. In figuur 13 is de verspreidingskaart van de vindplaatsen rondom het plangebied Heihorsten weergegeven op de geomorfologische kaart. Meer dan de helft van alle vindplaatsen uit Peelland zijn aangetroffen op de dekzandruggen, vaak bedekt door een plaggen- of esdekpakket. De archeologische verwachting voor dekzandruggen is in Peelland dan ook hoog voor alle perioden.

Tabel 6: Totaaloverzicht van de archeologische vindplaatsen in Peelland verdeeld naar geomorfologie (bron: database inventarisatie Biografie van Peelland)

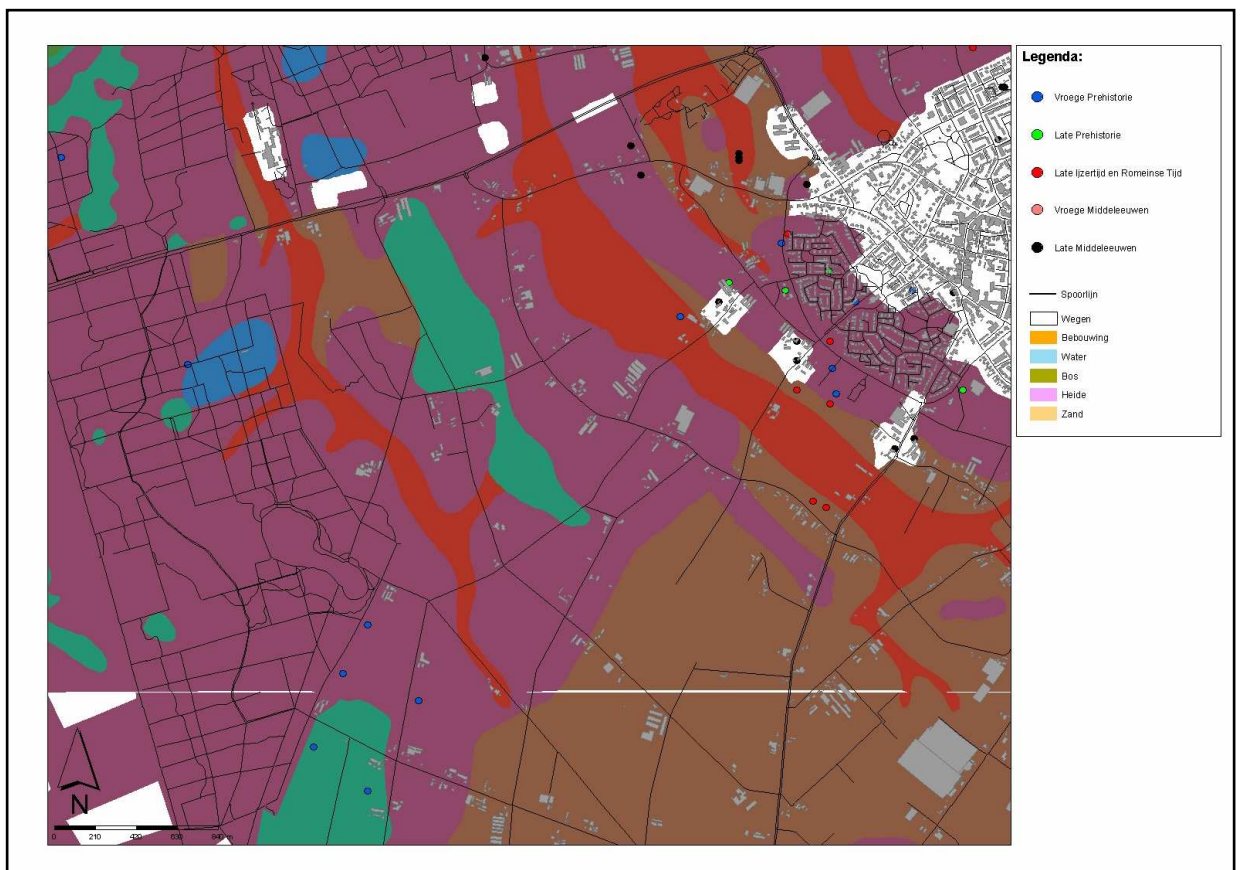
Geomorfologie	STEEN	BRONS	IJZ	IJZL-ROM	ROM	VME	LMEa	LMEb	NT	Totaal	In %	Trefkans
Landduinen	18	7	5	-	-	-	-	-	2	32	2,21	laag
Antropogeen	22	9	9	11	12	14	19	57	29	182	12,55	middel
Beekoverstroming-vlakte	12	-	1	1	-	1	-	2	4	21	1,45	laag
Dalvormige laagte en beekdal	54	9	6	10	12	10	15	68	12	196	13,52	middel
Dijk	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,07	laag
Laagte	2	-	-	-	-	-	-	-	-	2	0,14	laag
Plateau (incl. horstglooiing)	25	-	-	-	-	-	1	6	9	41	2,83	laag
Rug (dekzandrug of terrasrug)	166	21	85	37	88	53	107	172	47	776	53,52	hoog
Veenrestrug	4	-	-	-	-	-	-	-	-	4	0,28	laag
Dekzandvlakte	44	2	12	6	13	7	14	60	13	171	11,79	middel
Veenvlakte	16	1	-	2	-	-	-	-	-	19	1,31	laag
Water	2	-	-	-	-	-	-	-	-	2	0,14	laag
Zandwelvingen	3	-	-	-	-	-	-	-	-	3	0,21	laag
Totaal	369	49	118	67	125	85	156	365	116	1450	100	

De verwachting voor Steentijd en latere perioden verschilt echter per landschappelijke eenheid. In tabel 6 en 7 is de archeologische verwachting per landschappelijke eenheid (bodem en

geomorfologie) op basis van de archeologische gegevens uit de Biografie van Peelland verdeeld in de verschillende tijdperioden. In bijlage 2 is het aantal vindplaatsen per periode en naar geomorfologische eenheid verder uitgesplitst naar Steentijd en de latere landbouwgemeenschappen.

Uit de inventarisatie ten behoeve van de Biografie van Peelland²² van de regio Peelland blijkt dat het merendeel (bijna 70 %) van de 369 Steentijd vindplaatsen op de dekzanden (plateau, vlakten en ruggen) te vinden is, meestal bedekt door een enkeerdgrond of podzolbodem (ruim 60 %). Het merendeel (bijna 70 %) van de 1141 vindplaatsen vanaf de Bronstijd tot en met de Late Middeleeuwen is eveneens te vinden op de dekzandruggen en -vlakten, meestal bedekt door een enkeerdgrond of podzolbodem (ruim 60 %). De dekzandruggen zijn hoger gelegen gronden die goed geschikt zijn voor bewoning en akkerbouw. Bovendien ligt het plangebied in een overgangszone van lager gelegen, vochtigere gronden naar drogere, hoge gronden. Zowel voor jagers-verzamelaars als boeren met gemengde landbouw is dit een aantrekkelijke landschappelijke situering, op de overgang van beide te exploiteren milieus. Het blijkt dat de grondwatertrap in Noord-Brabant een voorspellend karakter kan hebben voor het aantreffen van archeologische overblijfselen. In de regel worden de meeste archeologische vindplaatsen aangetroffen in gebieden met grondwatertrap VI of VII. Dit zijn de gronden die, vanuit landbouwtechnisch oogpunt, van nature de beste afwatering hebben. Maar ook in gebieden met grondwatertrap V worden vindplaatsen aangetroffen.

Fig. 13. Vindplaatsen uit de Biografie van Peelland geprojecteerd op de geomorfologische kaart van het plangebied.

²² Inventarisatieproject Biografie van Peelland, uitgevoerd door de Vrije Universiteit, in opdracht van de Stichting Archeologisch Samenwerkingsverband gewest Helmond.

Tabel 7: Totaaloverzicht van de archeologische vindplaatsen in Peelland verdeeld naar bodem (bron: database inventarisatie Biografie van Peelland)

Bodemtype	STEEN	BRONS	IJZ	IJZL-ROM	ROM	VME	LMEa	LMEb	NT	Totaal	In %	Trefkans
Afgraving	1			1	2		1			5	0,34	laag
BEBOUW	16	8	6	10	10	10	15	42	31	148	10,16	middel
Beekeerdgronden	41	3	5		6	5	7	36	13	116	7,96	middel
Duinvaaggronden	10	2	1						2	15	1,03	laag
Gooreerdgronden	6		1	1		1		8	2	19	1,30	laag
Haarpodzolgronden	22	9	7	2					2	42	2,88	laag
Hoge bruine enkeerdgronden	34	2	24	4	18	15	26	36	10	169	11,60	middel
Hoge zwarte enkeerdgronden	107	13	64	40	78	44	95	186	45	672	46,12	hoog
Laarpodzolgronden	8		1	1	1	2	2	6	4	25	1,72	laag
Lage enkeerdgronden	9	5	5	4	6	4	2	23	3	61	4,19	laag/middel
Madeveengronden	18	1	1		4	2	3	2		31	2,13	laag
Meerveengronden	5	2		2		1	2	8	1	21	1,44	laag
Moerige eerdgronden	5		1			1		3		10	0,69	laag
Moerige podzolgronden	15				1					16	1,10	laag
OPHOGING	2									2	0,14	laag
Poldervaaggronden	1									1	0,07	laag
Veldpodzolgronden	62	4	2	2	1		3	13	4	91	6,25	middel
Vlakvaaggronden	3							2		5	0,34	laag
Vlierveengronden	5									5	0,34	laag
WATER	2							1		3	0,21	laag
Totaal	372	49	118	67	127	85	156	366	117	1457	100	

7.2 Verwachting van archeologische waarden

Het gehanteerde verwachtingsmodel voor het plangebied is op basis van de bovenstaande gegevens uit de Biografie van Peelland opgesteld, en staat in onderstaande tabel 8 weergegeven. Hierbij is de verwachting op archeologische vindplaatsen geanalyseerd aan de hand van de verschillende landschappelijke eenheden (geomorfologie en bodem inclusief grondwatertrap) in het plangebied.

Tabel 8: Verwachtingsmodel Peelland

Geomorfologische eenheid	Archeologische verwachting	Bodemkundige eenheid	Archeologische verwachting	GWT	Archeologische verwachting totaal
Dalvormige laagte en beekdal (2R2): Beekdal van de Kleine Aa en Peelrijt	middelhoog	beekeerdgronden (pZg23)	middelhoog	V	middelhoog
		lage enkeerdgronden (EZg23)	laag/middelhoog	III	middelhoog
		hoge zwarte enkeerdgronden (zEz23, zEz21)	hoog	V	hoog
		veldpodzolbodems (Hn21, Hn23)	middelhoog	V, VI	middelhoog
		vlakvaaggronden (Zn23)	laag	V	laag
Rug (dekzandrug of terrasrug) (3K14, 4K14, 3L5): Akker- en	hoog	lage enkeerdgronden (EZg23)	laag/middelhoog	III	middelhoog

weidegebieden rond Hollestraat, Heikant en Peelrijt		(zEz23, zEz21)			
		veldpodzolbodems (Hn21, Hn23)	middelhoog	V, VI	hoog
		veldpodzolbodem/gooreerdgronden (Hn23/pZn23)	middelhoog/laag	VI	middelhoog
		haarpodzolbodems (Hd21)	laag	VII	middelhoog
Dekzandvlakte (2M13): Beekdalakkers Hoevenstraat en omgeving Peelrijt	middelhoog	veldpodzolbodems (Hn21)	middelhoog	V, VI	middelhoog
		hoge zwarte enkeergronden (zEz23, zEz21)	hoog	VI	hoog
		lage enkeergronden (EZg23)	laag/middelhoog	VI	middelhoog
Laagte (3N5): Voormalig Kuilven, Heerdenbleek en Turfven	laag	beekeerdgronden (pZg23)	middelhoog	V	laag
		veldpodzolbodems (Hn21)	middelhoog	V, VI	laag

Het verwachtingsmodel voor het plangebied zal hieronder op basis van de resultaten van het bureauonderzoek kort per tijdsperiode worden toegelicht:

Paleolithicum en Mesolithicum

Vindplaatsen uit het Paleolithicum en Mesolithicum bestaan uit een strooiing van (vuur)stenen artefacten en afval, de doorsnede van zulke vindplaatsen is meestal minder dan 20 m. Mogelijke grondsporen zijn ondiep en door de bodemvorming al grotendeels vervaagd. De vindplaatsen kunnen zowel op de dekzanden liggen als op de helling van het beekdal. Gezien de vuursteenvondsten in de omgeving is er een grote verwachting dat dergelijke vindplaatsen ook op het plangebied aanwezig zijn. De lage dichtheid aan vondsten en het geringe oppervlak van de vindplaatsen maakt het echter moeilijk om ze te karteren.

Neolithicum tot en met Midden Bronstijd

In het Neolithicum en Vroege Bronstijd gaan de mensen over op akkerbouw en veeteelt voor hun voedselvoorziening en gaan wonen in permanente behuizing in plaats van seizoensmatige kampementen. De behuizing uit deze periode is in Noord-Brabant onbekend, maar er zijn wel grafheuvels bekend uit deze perioden. Die zijn niet zichtbaar op akkergronden uit de Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd, maar vaak wel op de heidevelden. Dat geldt echter niet voor de omgeving van het plangebied, die mogelijk wel hadden kunnen worden gevonden bij de ontginningen van de heidevelden ten westen en noorden van het plangebied. De grafheuvels die ten (zuid)westen en noorden van het plangebied zijn aangetroffen tijdens de ontginningen van de heidevelden, dateren pas vanaf de Late Bronstijd. Hierdoor wordt de verwachting op bewoningssporen uit deze perioden in het plangebied laag geacht.

De landbouwers waren voornamelijk afhankelijk van voor landbouw vruchtbare gronden met niet te hoge grondwaterstanden. De akkers en bijbehorende nederzettingen worden daarom in de regel op de koppen en flanken van dekzandruggen en -kopjes aangetroffen. Voor landbouwgemeenschappen waren met name de (meer) lemige bodems het meest geschikt voor bewoning en bewerking. Bij het toekennen van een archeologische verwachting dient overigens tevens rekening gehouden te worden met de mogelijkheid dat door gebruik van de ondergrond bodems gedegradeerd zijn. Dat betekent dat de huidige bodemvruchtbaarheid niet alles hoeft te zeggen over de vruchtbaarheid in het verleden. Vooral de degradatie van moderpodzolen (rijke bruine bosgronden) naar humuspodzolen is een bekend verschijnsel.²³ Hoewel dit verschijnsel nog niet vastgesteld is in het plangebied, dient er rekening mee gehouden te worden dat mogelijk meer archeologische resten aangetroffen kunnen worden dan op basis van het huidige bodemtype verwacht wordt.

Late Bronstijd tot en met Midden IJzertijd

De Late Bronstijd tot Midden IJzertijd is een periode die zich kenmerkt door de zwerfende erven rondom de plaatsvasten grafvelden. In de omgeving van het plangebied zijn sporen van dergelijke grafvelden aangetroffen. Aangezien het plangebied is gelegen op potentiële woongronden, is de

²³ Spek, 1994.

verwachting op sporen en vondsten uit deze periode groot. Op de dekzanden komen veelvuldig erven met structuren, bestaande uit sporen van paalgaten, alsmede kuilen en misschien waterputten. Deze erven beslaan een oppervlak van circa 40 x 40 m. Vanwege de verspreiding van erven in het landschap betekent de vondst van een sporencluster dat er vermoedelijk meer erven in het bijna 400 ha grote plangebied zijn gelegen. Gelijkijdige bewoning lag gemiddeld 100 m. uit elkaar en de buurtschappen hebben bestaan uit 4 tot 6 huishoudens. Ook de kans op een urnenveld is niet uit te sluiten. De verwachting op sporen uit deze periode is hoog.

Late IJzertijd en Romeinse tijd

In hoofdlijnen gaat voor de Late IJzertijd en Romeinse tijd dezelfde redenering op als voor de voorafgaande periode. De nuance is echter dat herbouw op hetzelfde erf mogelijk is, waardoor de sporenconcentraties zijn samengesteld uit grotere aantallen sporen en er misschien in het plangebied een kleiner aantal sporenconcentraties uit deze periode aanwezig is. De grafvelden uit de Late IJzertijd zijn kleiner en meer verspreid in het landschap, vaak in de buurt van huizen. De grafvelden uit de Romeinse tijd zijn groter en lijken een meer centrale plaats in te nemen. De verwachting op sporen uit deze periode is hoog.

Vroege Middeleeuwen

Voor de Vroege Middeleeuwen bestaat het vermoeden dat de huizen vooral langs de randen van de dekzandruggen zijn opgetrokken, maar dit is niet met zekerheid te zeggen. De laagtes worden, net zoals de perioden daarvoor, gebruikt voor het weiden en drenken van vee en bezigheden waarvoor water gewenst is, zoals het roten van vlas en het harden van hout. Tot halverwege deze periode is het mogelijk grafvelden tussen de bewoning aan te treffen. Vanaf de Karolingische periode bevinden de begravingen zich in en rondom de kerk. De verwachting op sporen uit deze periode is hoog. De verbreiding en aanwezigheid van sporen over het plangebied zal in geval minder ruim zijn dan die van de twee voorafgaande perioden.

Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd

In de Late Middeleeuwen en in de Nieuwe tijd is er weer sprake van een meer verspreide bewoning op het 'platteland'. Als gevolg van de sterke bevolkingsgroei werden nieuwe nederzettingen gesticht. Het grondgebied van de gemeente werd gaandeweg opgevuld met nederzettingen. Deze nederzettingen lagen niet meer centraal op de dekzandruggen maar op de flanken hiervan. Bovendien werden ze plaatsvast. Uitbreidingen van nederzettingen gingen samen met ontginningen. Ook de kleinere en meer geïsoleerd gelegen, minder vruchtbare gronden werden ontgonnen (zgn. kampongginningen). Daarnaast werden geleidelijk de relatief lager gelegen delen grenzend aan de oude akkercomplexen in gebruik genomen. Hierdoor ontstond langzaam maar zeker een groot aaneengesloten open akkercomplex met aan de randen zowel verspreide als geclusterde boerderijen. De bewoning hangt nauw samen met de wegen en met de aanwezigheid van essen. Er is een grote kans op sporen uit deze periode, deze zullen zich vooral bevinden op of in de directe omgeving van de locaties van de oorspronkelijke laatmiddeleeuwse hoeven. Opmerkelijk is dat sporen van behuizing uit de 13e eeuw en jonger door een verandering in bouwwijzen archeologisch nauwelijks traceerbaar zijn, het zijn vooral sporen van de inrichting van het erf. Pas laat in de Nieuwe tijd, als de verstening van bebouwing ook op het platteland is doorgedrongen, zijn huizen weer archeologisch waarneembaar.

Vanaf het Neolithicum tot ver in de Middeleeuwen is er het gebruik geweest om in zogenaamde 'natte contexten' offergaven te deponeren. Natte delen van het landschap hebben in het verleden ook een onmiskenbare aantrekkingskracht gehad op het rituele vlak: de meeste rituele depots en offers kunnen in verband gebracht worden met een watervoerende omgeving.²⁴ Het is niet uit te sluiten dat zulke votiefgeschenken in de beekdalen en vennen in het plangebied zijn gedeponerd. Daarnaast kunnen in natte gebieden vondsten en structuren voorkomen die afwijken van de bekende en 'normale' archeologische resten:

- voorden (doorwaadbare plaatsen), (veen)bruggen en knuppelpaden;
- resten van tijdelijke verblijfplaatsen of kampementen voor specifieke activiteiten zoals jacht en visvangst;
- resten van exploitatie van grondstoffen zoals veen, klei, leem, zand, grind, ijzeroer en vuursteen;
- rituele- en afvaldump;
- resten van agrarische activiteiten: percelering, omheiningen, waterputten en schuilhokken;
- resten van hydrologische activiteiten: constructies en structuren die verband houden met het controleren van de waterhuishouding zoals stuwen, dijken, duikers en oeverbeschoeiing.

²⁴ Fontijn 2003.

8. Conclusie en aanbevelingen

8.1 Archeologische waarden

Op basis van de resultaten van het bureauonderzoek en de archeologische verwachting voor de verschillende bodemtypen op basis van regionale gegevens uit de Biografie van Peelland, kan de specifieke verwachting op archeologische vindplaatsen in het plangebied worden aangescherpt. De archeologische verwachting wordt hieronder nader beschreven en toegelicht.

Op basis van de fysische geografie en de archeologische vondsten die in de omgeving bekend zijn, is de gespecificeerde verwachting als volgt samen te vatten:

Voor het gehele plangebied is sprake van een hoge verwachting op de aanwezigheid van archeologische sporen. De zones van de dekzandruggen herbergen zeer waarschijnlijk de sporenconcentraties van erven, bestaande uit grondsporen van huizen, bijgebouwen en waterputten, en misschien begravingen. Deze vorm van archeologische sporen en vondsten hebben een relatief hoge trefkans om in kaart te brengen, de sporenconcentraties beslaan al gauw een oppervlak van 40 x 40 m en zijn met behulp van proefsleuven betrouwbaar en eenduidig te karteren en te waarderen.

Een lagere sporendichtheid in kleinere concentraties zijn gelegen in het beekdal, waardoor er in die zone een lage trefkans is op het karteren van archeologische sporen. In deze zones zal relatief meer oppervlak met proefsleuven dienen te worden onderzocht om een betrouwbaar beeld te krijgen van de dichtheid aan archeologische sporen. Bij het onderzoek in deze zone dient bovendien de mogelijkheid te worden gecreëerd om het gebruik van offergaven in natte contexten te karteren.

Voor de archeologie is de voornaamste conclusie dat alle sporen en vondsten van de Oude Steentijd tot en met de Late Middeleeuwen zich in dezelfde statigrafische laag bevinden. Als gevolg van het opbrengen van een esdek in het plangebied is de oorspronkelijke bodem over grote oppervlakten begraven, wat gunstig is voor de conservering van de sporen en het materiaal. In delen van het plangebied hebben in de 19e en 20e eeuw ontgroningen en egalisaties plaatsgevonden. In welke mate bovenstaande activiteiten het bodemarchief aangetast hebben, valt niet altijd volledig te achterhalen. De locaties van ontgroningen die uit verschillende bronnen verkregen zijn, stemden deels wel overeen met de hoogtekartaart van het plangebied. Daar waar ontgroningen duidelijk overeen stemmen met de AHN is de archeologische verwachting naar laag bijgesteld. Op percelen waar de bodemverstoring nog niet kan worden aangetoond, zullen verkennende grondboringen meer duidelijkheid moeten geven.

De gaafheid van de archeologische sporen zal onder het esdek naar verwachting goed tot zeer goed zijn voor vindplaatsen vanaf het Neolithicum. De gaafheid van archeologische vindplaatsen wordt verder bepaald door de mate waarin vondsten (mobilia) zich *in situ* bevinden en grondsporen verstoord zijn. Door bodemingrepen, zoals ploegen, plaggensteken, ontgroning, egalisatie etc., zijn vindplaatsen vaak verstoord. In gebieden met een esdek, stuifzand of beekafzettingen worden archeologische resten gebufferd tegen deze bodemingrepen. Aangezien het grootste deel van het plangebied een agrarisch gebruik heeft, of heeft gehad, zijn de meeste archeologische vindplaatsen (voor een deel) verstoord. De verstoringsdiepte is gelijk aan de dikte van de bouwvoor, circa 30 cm. Eventuele verstoringen als gevolg van de agrarische activiteiten zijn bij een esdek naar verwachting echter minimaal, vanwege de dikte van het plaggendeck dat hier gemiddeld tussen de 50 en 100 cm zal zijn.

De zones in het plangebied met een A-C profiel als gevolg van de verploeging van de B-horizont zullen nauwelijks meer archeologische resten *in situ* bevatten van vindplaatsen ouder dan de late fase van de Jonge Steentijd. De sporen van dakdragende stijlen, drenkkuilen, waterputten en diepe kuilen die uit de laatste fase van de Jonge Steentijd dateren of nog jonger, zullen zeer waarschijnlijk wel zijn geconserveerd in de zones met een A-C profiel. Als gevolg van het goed doorluchte zand en de zeer fluctuerende grondwaterstand is de conservering van onverkoelde organische materialen gering. Uitzondering hierop zijn de spaarzame diepe sporen op de dekzandruggen (waterputten), de kuilen en drenkkuilen in het beekdal en de opvulling van de beekbedding en vennen zelf. Er is een kans dat op de dekzandruggen depressies hebben gelegen, waarvan de humeuze, vochtige opvulling mogelijk betere conserveringscondities bieden dan het omringende dekzand.

8.2 Advies Archeologische Monumentenzorg

Het onderzoek heeft aangetoond dat binnen het plangebied verschillende arealen aan te wijzen zijn met een lage tot hoge archeologische verwachtingswaarde uit de diverse archeologische tijdsperiodes. Archeologische waarden zijn onlosmakelijk verbonden met de bodem en daardoor erg kwetsbaar voor bodemingrepen. Het verdient de aanbeveling om bij de verdere planvorming en bij het gebruik van gronden zoveel mogelijk rekening te houden met de archeologische en cultuurhistorische waarden binnen het plangebied. Duidelijk herkenbare structuren en fenomenen, zoals de oude infrastructuur van het gebied zouden zelfs uitermate geschikt kunnen zijn als inspiratiebron bij de planvorming en/of verdere inrichting van het gebied. Er zijn in het gebied geen archeologische resten zichtbaar. Als eventuele vindplaatsen *in situ* kunnen worden behouden en bovengronds worden gevisualiseerd dan is het wel mogelijk om een belevingswaarde te creëren.

Voor de archeologische verwachtingenkaart van het plangebied zijn de verschillende archeologische verwachtingszones samengevoegd met gegevens omtrent bodemverstoring en ontgrondingen op één kaart (bijlage 3). Indien deze gegevens aanleiding gaven om de verwachting bij te stellen, is dit gedaan. De verschillende archeologische verwachtingszones (laag, middelhoog en hoog) laten zich vertalen in verschillende adviezen met betrekking tot geplande ingrepen. De voorgestelde maatregelen hebben betrekking op het creëren van de mogelijkheid voor het maken van een nadere archeologische afweging bij toekomstige grootschalige bodemingrepen in het plangebied. Dit voorschrift sluit aan op de procedures die in het kader van de Wet op de Archeologische Monumentenzorg verplicht worden gesteld. In de nieuwe wetgeving t.a.v. archeologie wordt het verplicht om op een verantwoorde wijze met het archeologische bodemarchief om te gaan. Dit wil zeggen dat door het bevoegde gezag (de gemeente Someren) wordt vastgesteld of en welke vorm van archeologisch onderzoek of andere maatregelen op het te verstoren terrein noodzakelijk zijn. De gemeente Someren baseert zich daarbij op deskundig advies gekoppeld aan het noodzakelijke vooronderzoek. De kosten van vooronderzoek en, eventuele daaropvolgende, archeologische uitvoeringsmaatregelen kunnen verhaald worden op de exploitant. Deze maatregelen zijn, conform de Wet op de Archeologische Monumentenzorg, van toepassing bij bodemroerende activiteiten in het plangebied met een diepte groter dan 30 cm -mv en een oppervlak groter dan 100 vierkante meter. Mogelijk dat in de nabije toekomst hiervan zal worden afgeweken, aangezien de gemeente Someren bezig is met het opstellen van een eigen archeologiebeleid. De uitgangspunten en eventuele voorschriften die hieruit voortvloeien, zullen ook op het bestemmingsplan Heihorsten van toepassing zijn.

In het gebied worden de volgende archeologische verwachtingszones met bijbehorende adviezen onderscheiden (zie bijlage 3):

- Hoge archeologische verwachting: in gebieden met een hoge archeologische verwachting wordt de hoogste dichtheid aan archeologische vindplaatsen verwacht. Uitgangspunt is om het archeologisch erfgoed '*in situ*' te bewaren. In deze gebieden zijn bodemroeringen dieper dan 30cm -mv en met een oppervlak groter dan 100 vierkante meter niet toegestaan, tenzij er sprake is van een gunstig archeologisch advies van de gemeente Someren en eerst nadat eventueel een archeologisch vooronderzoek is uitgevoerd.²⁵
- Middelhoge archeologische verwachting: gebieden waar een lagere dichtheid aan archeologische vindplaatsen verwacht dan in gebieden met een hoge archeologische verwachting. Uitgangspunt is ook hier om het archeologisch erfgoed '*in situ*' te bewaren. In geval van planvorming dient hetzelfde onderzoekstraject doorlopen te worden als voor zones met een hoge archeologische verwachting.
- Natte gebieden met een hoge/middelhoge verwachting: voor de zone rond de Kleine Aa geldt een hoge trefkans op beekovergangen, afvaldumps, rituele deposities en sporen van delfstoffenwinning. In deze zone kunnen bijzondere gegevens verzameld kunnen worden, zoals bijvoorbeeld goed geconserveerde archeobotanische resten en archeologische voorwerpen van organisch materiaal. Door de relatief beperkte (archeologische) kennis die hierover bestaat, zijn deze gebieden vanuit wetenschappelijk oogpunt van groot belang. In

²⁵ Archeologisch vooronderzoek kan bestaan uit een booronderzoek en veldverkenning of het graven van proefsleuven. De keuze van de methode is afhankelijk van de bodem en specifieke verwachting. Uitgangspunt hierbij is dat voor archeologische maatregelen een minimum criterium voor bodemroeringen gehanteerd wordt.

de natte gebieden liggen bij uitstek mogelijkheden voor het verwerven van nieuwe inzichten op archeologisch gebied. Geselecteerd zijn de bodems met weinig en moerig materiaal (lage enkeerdgrond) met grondwatertrap III.

- Lage archeologische verwachting: gebied waar naar verwachting geen terreinen met behoudenswaardige archeologische waarden voorkomen. Daar waar ontgroningen duidelijk overeen stemmen met de AHN is de archeologische verwachting ook naar laag bijgesteld. Voor deze gebieden gelden in principe geen restricties ten aanzien van de planvorming.
- Ontgronde gebieden: voor deze gebieden geldt de verwachting voor de zone waarin ze liggen. De mate waarin het bodemprofiel in deze gebieden verstoord is, is onbekend. Daarom dient in geval van planvorming in een gebied met een hoge- of middelhoge archeologische verwachting een bureauonderzoek met inventariserend veldonderzoek uitgevoerd te worden. Het inventariserend veldonderzoek dient ter toetsing van het bureauonderzoek.

Over of er daadwerkelijk archeologische waarden in de grond aanwezig zijn, kan alleen uitsluitend worden verkregen door het uitvoeren van een verkennend en waarderend archeologisch vooronderzoek in de vorm van een booronderzoek, archeologische begeleiding en/of proefsleuvenonderzoek. Voor het plangebied Heihorsten wordt dan ook geadviseerd om daar waar de bodem verstoord zal gaan worden, een archeologisch vooronderzoek in de vorm van verkennende boringen, archeologische begeleiding en proefsleuven uit te voeren. De vorm van vooronderzoek, boringen, begeleiding of proefsleuven, is afhankelijk van de archeologische verwachting en de aanwezige bodem. De keuze voor de geadviseerde onderzoeksmethoden in het plangebied is gebaseerd op het stroomdiagram "keuze onderzoeksmethode karterende fase" uit de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie versie 3.1 en de leidraad voor beekdalonderzoek.²⁶ Het advies voor het vervolgonderzoek is hieronder overzichtelijk per project samengebracht in tabel 9 en is ruimtelijk weergegeven op de archeologische verwachtingenkaart in bijlage 3.

Tabel 9: Advies vervolgonderzoek Heihorsten

Project	Verwachting	Advies vervolgonderzoek	Oppervlakte
Recreatieve Poort, arboretum en vlindertuin (1, 4 en 9)	Middelhoog	Verkennende boringen	5 ha
Verblijfsrecreatie en heliofytenfilters (2)	Laag/middelhoog	Verkennende boringen	51,5 ha
Restaurant 't Weekend (3)	Laag/middelhoog	Verkennende boringen	5 ha
Golfbaan Strabrechtse Golf (5a)	Laag/middelhoog/hoog	Verkennende boringen	85 ha
EVZ Kleine Aa (5b)	Hoog	Waarderende proefsleuven/ archeologische begeleiding	40 ha
Landgoed Kanters (8)	Laag/middelhoog/hoog	Verkennende boringen/ waarderende proefsleuven	11 ha
Gemeentelijk terrein buitenact. (10)	Hoog	Waarderende proefsleuven	1 ha

Waarderende proefsleuven

In gebieden met een esdek wordt geadviseerd om een vervolgonderzoek in de vorm van een waarderend proefsleuvenonderzoek uit te voeren. Het gaat hier om de Ecologische Verbindingszone Kleine Aa inclusief ontwikkeling van landgoederen aan de Hollestraat en het gemeentelijk terrein voor buitenactiviteiten. Archeologische prospectie in de vorm van booronderzoeken zijn in gebieden met een esdek niet geschikt om de verbreiding en kwaliteit van archeologische sporen en vondsten betrouwbaar te bepalen. Wegens de grote kans op het aantreffen van een intacte bodem kan direct gekozen worden voor een waarderend proefsleuvenonderzoek zonder voorafgaand een booronderzoek te laten uitvoeren. Indien namelijk bij een booronderzoek een intact bodemprofiel wordt aangetroffen, zal alsnog een waarderend vooronderzoek in de vorm van proefsleuven dienen plaats te vinden.

Waar een esdek (enkeerdgronden) aanwezig is, wordt geadviseerd om systematisch het gebied te verkennen met verspreid over het terrein liggende proefsleuven met een dichtheid tussen de 5 en 10 %. Bij dit onderzoek kunnen daarnaast aanwezige veenopvullingen in het beekdal en

²⁶ KNA LEIDRAAD ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK VAN BEEKDALEN, 2008.
7-8-2008

beekbedding en in eventuele vennen op het dekzand worden bemonsterd voor het vervaardigen van een pollendiagram. Hiermee kan de aanwezigheid van mensen worden aangetoond en een globale schets van de activiteiten ter plaatse worden gereconstrueerd. Bovendien biedt het de mogelijkheid om de aanwezigheid van specifieke religieuze praktijken te beproeven.

Voorafgaand aan een inventariserend veldonderzoek in de vorm van proefsleuven dient een Programma van Eisen (PvE) te worden opgesteld. In dit PvE worden de randvoorwaarden ten aanzien van het archeologisch onderzoek geformuleerd. Het PvE behoort door een seniorarcheoloog geschreven te worden en zal door de gemeente moeten worden goedgekeurd, omdat deze fungeert als bevoegd gezag inzake de archeologische monumentenzorg.

Archeologische begeleiding

De methoden die doorgaans toegepast worden om vindplaatsen op te sporen op de hogere pleistocene gronden, kunnen in de natte gebieden niet zo maar worden toegepast. Naast de veel voorkomende aanwezigheid van een afdekkend pakket (bijv. veen, plaggendek) is in de natte gebiedsdelen ook de verschijningsvorm van archeologische vindplaatsen van een geheel andere aard. Anders dan op de hogere zandgronden, waar archeologische resten zich vaak over een bepaalde oppervlakte uitstrekken, gaat het in natte landschappen vaak om geïsoleerde vindplaatsen van geringe omvang. Deze zogenaamde 'puntlocaties' zijn vrijwel niet op te sporen door middel van booronderzoek. Derhalve wordt aanbevolen een vervolgonderzoek op maat (afhankelijk van het uiteindelijke inrichtingsontwerp) te laten plaatsvinden door middel van een archeologische begeleiding danwel proefsleuven. Proefsleuvenonderzoek is van toepassing op vindplaatsen waar sprake is van een sporenvak en/of de restanten van een houten of stenen structuur, bijvoorbeeld een brug, voorde of een watermolen. Ook voor het waarderen van dumpzones van nederzettingsafval zijn proefsleuven geschikt.²⁷ Voorafgaand aan de archeologische begeleiding van de graafwerkzaamheden en het proefsleuvenonderzoek dient een Programma van Eisen te worden opgesteld. Dit PvE dient te worden goedgekeurd door het bevoegd gezag. Indien tijdens de archeologische begeleiding belangrijke archeologische waarnemingen worden gedaan, vindt er overleg plaats met opdrachtgever en het bevoegd gezag (vergunningverlenende instantie) over de te volgen strategie. De archeoloog dient in de gelegenheid gesteld te worden om aangetroffen archeologische resten conform de door de KNA gestelde eisen te documenteren.

Binnen het bestek van het werk dient ruimte te worden gecreëerd om van het oorspronkelijke inrichtingsplan af te wijken, in het geval er zeer waardevolle archeologische vindplaatsen worden aangetroffen. Dit vereist wel een flexibele opstelling van het waterschap. Concreet zou dat kunnen betekenen dat tijdens het werk de locatie van de nieuwe geul lichtelijk kan worden aangepast.

Verkennde boringen

Het verkennende booronderzoek heeft tot doel inzicht te krijgen in de vormeenheden van het landschap, voor zover deze van invloed zijn op de locatiekeuze in het verleden. Het verkennend onderzoek heeft eveneens tot doel het vaststellen van de in het plangebied aanwezige aard en omvang van bodemverstoringen, die het eventueel aanwezige bodemarchief in het (sub)recente verleden al beschadigd of vernietigd hebben. Gezien de grote kans op verstoringen in het plangebied kunnen met deze verkennende boringen kansarme zones uit worden gesloten en kansrijke zones worden geselecteerd voor vervolgonderzoek in de vorm van proefsleuven dan wel karterende boringen. Booronderzoek is hier alleen een geschikte prospectietechniek voor het opsporen van sites die zich kenmerken door een archeologische laag of een vondststrooiing met een voldoende hoge dichtheid. Indien een op te sporen site zich kenmerkt door een lage vondstdichtheid (< 40 vondsten/m²), is booronderzoek minder geschikt. Sites met een lage vondstdichtheid en een grondsporenniveau, zoals grafvelden, zijn het efficiëntst op te sporen aan de hand van de grondsporen. Proefsleuvenonderzoek (met een graafmachine) is dan de geëigende techniek. Proefsleuven zijn bij lage vondstdichtheden en een grondsporenniveau effectiever in het opsporen van sites dan booronderzoek. Sites met een lage vondstdichtheid maar zonder een grondsporenniveau kunnen het best opgespoord worden door het (handmatig) graven van testputten.

Ten behoeve van het overzicht, wordt in bijlage 4 een overzicht gegeven van het proces van de Archeologische Monumenten Zorg (AMZ). Deze fasering wordt in Nederland gebruikt in vergunningsplichtige ruimtelijke ontwikkelingen waarbij bodemingrepen plaatsvinden.

²⁷ KNA LEIDRAAD ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK VAN BEEKDALEN, 2008.

9. Literatuur

Archis II database RACM

Arts, N., H. Stoepker, F. Theuws e.a, 2008: *De Middeleeuwen en Vroegmoderne tijd in Zuid-Nederland*, Amersfoort (NOaA hoofdstuk 22) (met uitvoerige literatuurlijst).

Bakker, H. de & J. Schelling, 1989: *Systeem van bodemclassificatie voor Nederland*, Wageningen.

Beex, W.F.M., 1989: "Archeologisch overzicht van Lierop", in: T. Maas, *Lierop, een beeld van een dorp*, 9-16.

Berendsen, H.J.A., 2000: *Landschappelijk Nederland*, Van Gorcum, Assen.

Berkvens, R. & H. v.d. Laarschot, 2001: *Someren, 12.000 jaar bewoningsgeschiedenis, 700 jaar zelfbestuur* (tentoonstellingsgids HKK), Someren.

Berkvens, R. 2002: *Vondstenindex gemeente Someren*, heemkundekring Asten – Someren.

Berkvens, R. en N. Arts, 2003: De bewoningsgeschiedenis van Schijndel volgens archeologische gegevens, in: Beijers, H. (red.) *Het Schijndelse landschap, Cultuurhistorische notities rond bodemarchief, landschapsontwikkelingen en historische perceelsnamen*, Schijndel, p. 13-31.

Berkvens, R. en R. Harel, 2007: *Herstel en ontwikkeling van het cultuurhistorisch landschap van het recreatieplangebied Heihorsten (conceptversie 1.0)*, Projectplan Heemkundekring De Vonder Asten-Someren en IVN Asten-Someren.

Bloemers, J.H.F. & T. van Dorp, 1991: *Pre- en protohistorie van de Lage Landen*, UP De Haan.

Bont, Ch. De, 1993: '...Al het werkwaardige in bonte afwisseling...' Een historische geografie van Midden- en Oost-Brabant, Waalre.

Coenen, J. 2001: *Hertog Jan en de Zummerse mens. Een overzicht van de geschiedenis van Someren en Lierop*, Someren.

Deeben, J. & E. Rensink, 2005: Het Laat-Paleolithicum in Zuid-Nederland, in: J. Deeben, E. Drenth, M-F. v. Oorsouw & L. Verhart, *De Steentijd van Nederland* (Archeologie 11/12), Meppel, 171-199.

Deeben, J. & N. Arts, 2005: Van jagen op de toendra naar jagen in het bos. Laat Paleolithicum en vroeg-Mesolithicum, in: L.P. Louwe Kooijmans, H. Fokkens & A. van Gijn, *Nederland in de prehistorie*, Amsterdam, p. 139-156.

Deeben, J. (ROB), H. Peeters (ROB), D. Raemaekers (GIA), E. Rensink (ROB) en L. Verhart (Stone Age), 2006: *NOaA hoofdstuk 11. De vroege prehistorie* (versie 1.0), (www.noaa.nl), p. 7-29.

De Woonomgeving, 2007: *Eerste kadastrale kaart uit circa 1825*. geraadpleegd 'www.dewoonomgeving.nl'

Diepenveen-Jansen, M. & J. Kaarsemaker, 2004: *Publicatiewijzer voor de archeologie*, Amsterdam (Themata 1).

Enkevort, H. van, T. de Groot, H. Hiddink & W. Vos, 2006: De Romeinse tijd in het Midden-Nederlandse rivierengebied en het Zuid-Nederlandse dekzand- en lössgebied, Amersfoort (NOaA hoofdstuk 18).

Fokkens, H. & N. Roymans, 1991: Een overzicht van veertig jaar nederzettingsonderzoek in de Lage Landen. In: H. Fokkens & N. Roymans (red.): *Nederzettingen uit de bronstijd en de vroege ijzertijd in de Lage Landen. Nederlandse Archeologische Rapporten 13*. Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Amersfoort.

Fontijn, D., 2003: Sacrificial landscapes: cultural biographies of persons, objects and 'natural' places in the Bronze Age of the Southern Netherlands, c. 2300-600 BC. *Analecta Praehistorica Leidensia* 34.

Gaauw, P.G. van der, 1988: *Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI) "Strabrechtse Heide"*, RAAP rapport 31, Amsterdam.

Gerritsen & E. Rensink (red.), 2004: *Beekdallandschappen in archeologisch perspectief. Een kwestie van onderzoek en monumentenzorg*, Amersfoort (Nederlandse Archeologische Rapporten 28), 103-119.

Gerritsen, F., P. Jongste & L. Theunissen, 2006: *De late prehistorie in Noord-, Oost- en Zuid-Nederland en het rivierengebied*, Amersfoort (NOaA hoofdstuk 17).

Groenewoudt, B.J., 1994: *Prospectie, waardering en selectie van archeologische vindplaatsen: een beleidsgerichte verkenning van middelen en mogelijkheden*. Nederlandse Archeologische Rapporten 17, Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Amersfoort.

Groot, T. De, 2001: *Brandend zand een inheems-Romeinse nederzetting te Brandevoort (gemeente Helmond)*, doctoraalscriptie archeologie, Vrije Universiteit Amsterdam.

Haan, M.J.A.de, 2001: *korte veldwerkregistratie archeologisch onderzoek rijksmonument de Donck*, Formulier register RACM, Amersfoort.

Hakvoort, S., F. Kortlang, M. Wesdorp, 2004: Archeologisch onderzoek op de Hoge Akkers en de Ripsvelden bij Someren: bewoning uit de IJzertijd en de Romeinse Tijd (ZAR 15), Amsterdam.

Hiddink, H., 2003, *Het grafritueel in de Late IJzertijd en Romeinse tijd in het Maas-Demer-Scheldegebied, in het bijzonder van twee grafvelden bij Weert*. Zuid-Nederlandse Archeologische Rapporten 11. Archeologisch Centrum Vrije Universiteit, Amsterdam.

Hiddink, H., 2005: *Archeologisch onderzoek aan de Beekseweg te Lieshout (gemeente Laarbeek, Noord-Brabant)* (Zuid-Nederlandse Archeologische Rapporten 18), Amsterdam.

Hiddink, H. 2007: *Een inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven in het plangebied Someren-Waterdael III* (Zuidnederlandse Archeologische Notities 86) Archeologisch Centrum Vrije Universiteit - Hendrik Brunsting Stichting, Amsterdam.

Huijbers, T., 2007: Metaforen in beweging. Plattelanders en hun gebouwde omgeving in de Volle Middeleeuwen in het Maas-Demer-Scheldegebied. Proefschrift Universiteit van Amsterdam.

Keijers, D.M.G., 2007: Plangebied de Hoof 19 te Someren, gemeente Someren archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek (RAAP-notitie 2025), Amsterdam.

KNA 3.1. protocol Bureauonderzoek

KNA 3.1. protocol Inventariserend Veldonderzoek

KNA-leidraad karterend boren

Kolen, J. et al., 2004: *Biografie van Peelland. De cultuurhistorische hoofdstructuur (CHS) van Peelland. Toelichting bij de kaart.* Zuid-Nederlandse Archeologische Rapporten 13. Archeologisch Centrum Vrije Universiteit, Amsterdam.

Kortlang, F., 1999: The Iron Age urnfield and settlement from Someren-'Waterdael', in: F. Theuws & N. Roymans (eds.), *Land and Ancestors. Cultural dynamics in the Urnfield period and the Middle Ages in the Southern Netherlands*, (Amsterdam Archaeological Studies 4) Amsterdam, p. 133-198.

Meijlink, B.H.F.M. en P. Alders, 2006: *Someren – Ter Hofstadlaan, nieuwbouw Huize Witven. Een inventariserend veldonderzoek in de vorm van proefsleuven* (ADC-rapport 698), Amersfoort.

Mulder E.F.J et al., 2003: *De ondergrond van Nederland*, Wolters Noordhoff, Groningen/Houten.

Provincie Noord-Brabant, 2007: *Cultuurhistorische Waardenkaart van de Provincie Noord-Brabant.*

Rensink, E., 2005: Het Midden-Paleolithicum in Zuid-Nederland, in: J. Deeben, E. Drenth, M-F. v. Oorsouw & L. Verhart, *De Steentijd van Nederland* (Archeologie 11/12), Meppel, p. 119-141.

Roymans, N., 1990: late urnfield societies in the north-west European Plain and the expanding networks of Central European Hallstatt groups, in: N. Roymans en F. Teuws (red.); *Images of the past, Studies on ancient societies in North-Western Europe.* Studies in pre- en Protohistorie 7, 9-89. Amsterdam.

Roymans, N. en F.P. Kortlang, 1993: Bewoningsgeschiedenis van een dekzandlandschap langs de Aa en Someren, in: N. Roymans en F. Theuws (red.), *Een en al zand, Twee jaar graven naar het Brabantse verleden.* P. 22-41, Den Bosch.

Roymans, N. & F. Theuws 1999: Long-term perspectives on man and landscape in the Meuse-Demer-Scheldt region. An introduction, in: N. Roymans & F. Theuws (eds.) 1999: *Land and ancestors, cultural dynamics in the urnfield period and the middle ages in the southern Netherlands*, Amsterdam.

Roymans, N. & F. Gerritsen 2002: Landschap, ecologie en mentalités; Het Maas-Demer-Scheldegebied in een lange-termijn perspectief, in: H. Fokkens en R. Jansen (red.), *2000 jaar bewoningsdynamiek. Brons- en IJzertijdbewoning in het Maas-Demer-Scheldegebied*, Leiden, 371-406.

Spek, Th., 2004: *Het Drentse esdorpenlandschap. Een historisch-geografische studie*, Utrecht.

Schuermans, M., 2006: *Inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven in het plangebied Someren Lieropsedijk 21-23* (Zuidnederlandse Archeologische Notities 87), Amsterdam Archeologisch Centrum Vrije Universiteit - Hendrik Brunsting Stichting.

Staring Centrum, 1977: *Geomorfologische kaart van Nederland 1:50.000, blad 51 Eindhoven*, Staring Centrum, Wageningen.

Startnotitie MER Projectlocatiegebied De Heihorsten, Someren 2007

Stichting voor Bodemkartering, 1981: *Bodemkaart van Nederland 1:50.000, blad 51 Oost, Eindhoven*. Stiboka Wageningen.

Tol, A. et al., 2004; *Raap-rapport 1000. Prospectief boren. Een studie naar de betrouwbaarheid en toepasbaarheid van booronderzoek in de prospectiearcheologie*. Amsterdam.

Verhart, L. & N. Arts, 2005: Het Mesolithicum in Zuid-Nederland, in: in: J. Deeben, E. Drenth, M-F. v. Oorsouw & L. Verhart, *De Steentijd van Nederland (Archeologie 11/12)*, Meppel, p. 235-260.

Vos, P. & P. Kiden, 2005: De landschapsvorming tijdens de Steentijd, in: J. Deeben, E. Drenth, M-F. v. Oorsouw & L. Verhart, *De Steentijd van Nederland (Archeologie 11/12)*, Meppel, p. 7-37.

Weerden, J. van der, 1995: Tussen aa en AA. Een gedeeltelijke inventarisatie van de gemeente Someren (Noord Brabant).

10. Verklarende woordenlijst

antropogeen	Ten gevolge van menselijk handelen (door mensen gemaakt/veroorzaakt).
archeologie	Wetenschap die zich ten doel stelt om door middel van studie van de materiële nalatenschap inzicht te verwerven in alle facetten van menselijke samenlevingen in het verleden.
archeologische begeleiding	Begeleiding van (bodemversturende) werkzaamheden door een archeoloog waarbij aangetroffen archeologische sporen worden gedocumenteerd. Archeologische begeleiding is niet bedoeld om ingezet te worden als alternatief voor een IVO of opgraving.
AMK	Archeologische Monumenten Kaart die in samenwerking met de verschillende provincies en gemeentelijk archeologen is ontwikkeld. Op de kaart staan de terreinen aangegeven waarvan al bekend is dat er archeologische waarden aanwezig zijn. De terreinen zijn beoordeeld op de criteria kwaliteit, zeldzaamheid, representativiteit, ensemblewaarde en belevingswaarde en zijn ingedeeld in terreinen met archeologische waarde, hoge archeologische waarde en zeer hoge archeologische waarde. Onder deze laatste categorie vallen ook de wettelijk beschermde monumenten. De AMK is één van de bronnen om ruimtelijke plannen, zoals streek- en bestemmingsplannen, te kunnen opstellen, beoordelen en toetsen op hun gevolgen voor de archeologie.
Archis	Archeologisch informatiesysteem dat wordt beheerd en bijgehouden door de RACM en bestaat uit een GIS-systeem met verschillende kaartlagen, waaraan een database is gekoppeld. Alle onderzoeken, waarnemingen en vondstmeldingen worden in Archis ingevoerd. Ook de AMK en de IKAW zijn in Archis opgenomen. Hierdoor is met het systeem snel en eenvoudig een eerste indicatie te krijgen of er aanwijzingen zijn dat ergens archeologische waarden aanwezig (kunnen) zijn. Het gebruik van Archis is voorbehouden aan geregistreeerde (professionele) gebruikers.
artefact	Alle door de mens gemaakte of gebruikte voorwerpen.
bioturbatie	Het door elkaar werken en verplaatsen van sediment door organismen (zowel planten als dieren), bijvoorbeeld insecten en wortelgroei.
bodemarchief	Het geheel van overblijfselen dat informatie kan verschaffen over menselijk handelen in het verleden (de materiële nalatenschap), bewaard in en in bepaalde gevallen op de bodem (bijv. grafheuvel).
14C-datering	(ook wel C14- of C14-datering) bepaling van gehalte aan radioactieve koolstof 14C van organisch materiaal (hout, houtskool, veen, schelpen e.d.) waaruit de 14C-ouderdom kan worden afgeleid. Deze ouderdom wordt opgegeven in jaren vóór 1950 na Chr. (jaren BP) met daaraan toegevoegd de aan de meting verbonden mogelijke afwijking (standaarddeviatie).
Celtic Fields	Akkercomplex uit de Late Bronstijd en IJzertijd met een regelmatig patroon en dammetjes tussen de percelen (raatakkers).

cultuurlandschap	Landschap dat door de werkzaamheid van de mens sterk veranderd is.
dekzand	Fijnzandige afzettingen die onder periglaciale omstandigheden voornamelijk door windwerking ontstaan zijn; de dekzanden van het Weichselien vormen in grote delen van Nederland een 'dek' (Saalien: Formatie van Eindhoven; Weichselien: Formatie van Twente).
depot	Gelijktijdige bewuste begraving of depositie van één of meerdere voorwerpen in de grond (in bijv. het veen of in een moeras).
esdek	Oud verhoogd bouwland, ontstaan door ophoging ten gevolge van bemesting. Voor de bemesting werden plaggen of met zand vermengde potstalmest opgebracht. In geval van een es is de opgebrachte laag ten minste 50 cm dik. De term es is gangbaar in Noord- en Oost-Nederland. In Midden-Nederland wordt gesproken van enk of eng en in Zuid-Nederland van plaggendek, akker of veld.
fluvioperiglaciaal formatie	Door stromend water onder periglaciale omstandigheden afgezet. Een sedimentpakket dat qua herkomst en lithologische samenstelling een eenheid vormt.
geomorfologie	Verklarende beschrijving van de vormen van de aardoppervlakte in verband met de wijze van hun ontstaan.
grondsporen	Sporen van menselijke werkzaamheden in het verleden (kuilen, greppels, paalgaten), herkenbaar als verkleuringen en verstoringen van de bodemstructuur.
grondwatertrap	Traject tussen de gemiddeld hoogste en de gemiddeld laagste grondwaterstand.
IKAW	Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden. De IKAW is een landelijke kaart met een schaal van 1:50.000, die op basis van geomorfologische gegevens, de kans weergeeft op de aanwezigheid van archeologische vindplaatsen (onderscheid in hoge, middelhoge, lage en zeer lage trefkans). De 'score' op de IKAW kan echter nooit voldoende zijn om op gemeentelijk niveau vast te stellen of archeologie wordt verstoord.
in situ	Achtergebleven op exact de plaats waar de laatste gebruiker het heeft gedeponneerd, weggegooid of verloren.
IVO	Inventariserend veldonderzoek. Het doel van het inventariserend veldonderzoek is het aanvullen en toetsen van het verwachtingsmodel dat gebaseerd is op het bureauonderzoek. In het IVO worden de aan- of afwezigheid, de aard, karakter, de omvang, de datering, de gaafheid, de conservering en de relatieve kwaliteit van de archeologische waarden vastgesteld. Het moet zo worden uitgevoerd dat het niet destructiever is dan noodzakelijk. Daartoe is het IVO onderverdeeld in een verkennende, karterende en waarderende fase. Het resultaat van het IVO is een rapport met een waardering, en een (selectie-)advies, aan de hand waarvan een beleidsbeslissing (meestal een selectiebesluit) genomen kan worden.
KNA	De Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA) is bedoeld als verplicht kader voor alle instellingen en personen die werkzaamheden uitvoeren in het kader van de archeologische monumentenzorg in Nederland. Het gaat daarbij onder meer om:

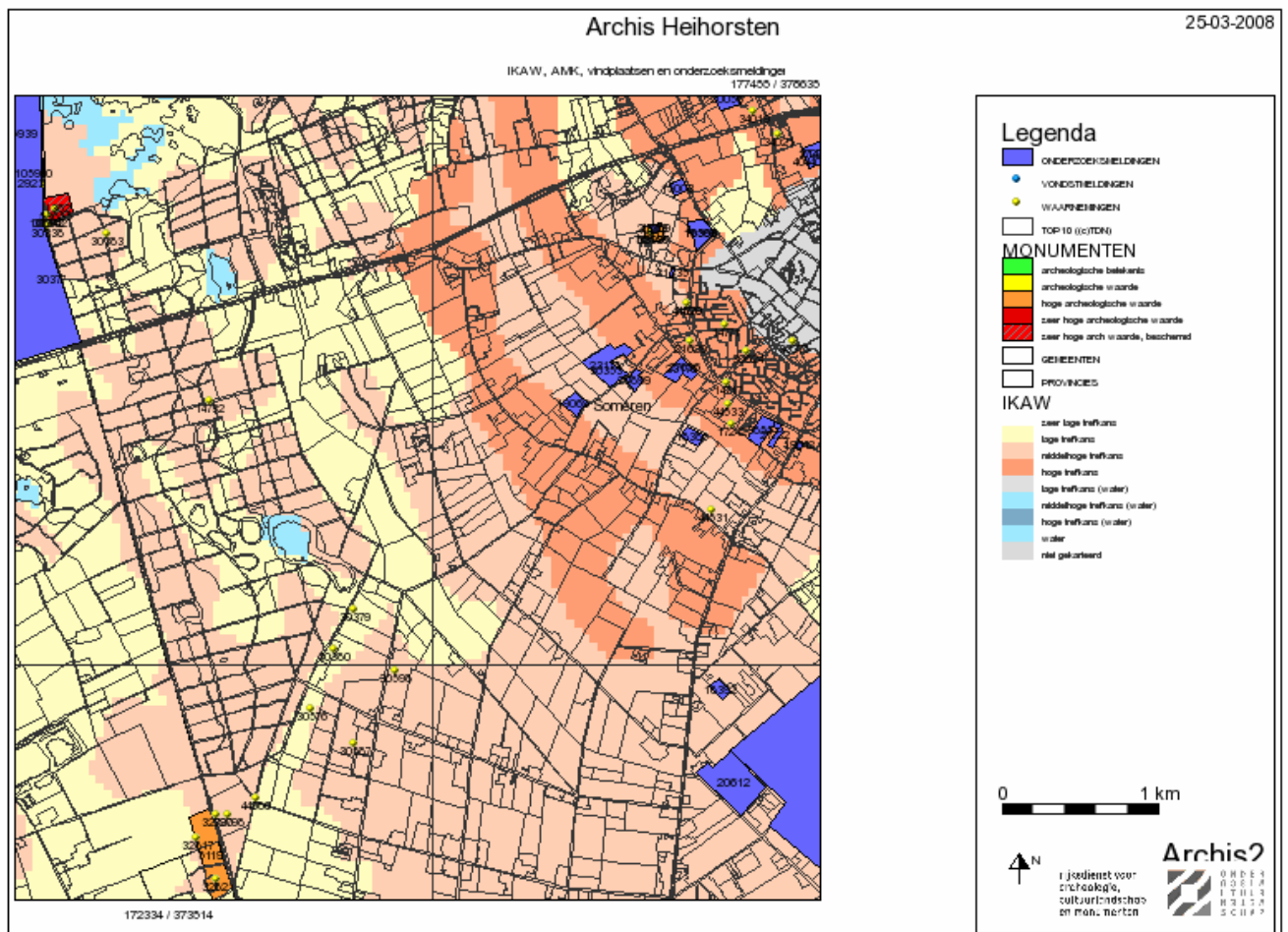
	veldonderzoek, opgraven, beheer, registreren, deponeren van vondsten en de archeologische begeleiding van projecten. De norm is ontwikkeld door een commissie van archeologen en maakt deel uit van een systeem van kwaliteitszorg. De KNA is te downloaden vanaf de website van de SIKB: www.sikb.nl .
losse vondst	Enkele vondst zonder begeleidend materiaal, zonder context.
Monument	De Monumentenwet 1988 geeft de volgende omschrijving van archeologische monumenten: terreinen met daar aanwezige vóór tenminste vijftig jaar vervaardigde zaken welke van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, hun betekenis voor de wetenschap of hun cultuurhistorische waarde. Het kan verwarrend zijn dat in het archeologisch spraakgebruik met het woord 'monument' soms wordt bedoeld 'een terrein dat op de AMK staat' en soms 'een wettelijk beschermd monument'. Niet alle 'monumenten' zijn dus wettelijk beschermd! Informatie over de status bevindt zich in Archis en in het CMA van de ROB. Naast de wettelijk beschermde rijksmonumenten zijn er inmiddels ook provinciale en gemeentelijke archeologische monumenten.
nederzetting (-sterrein)	Woonplaats; de aard en samenstelling van het in het veld aangetroffen sporen en materiaal wordt geïnterpreteerd als resten van bewoning in het verleden.
opgraving	Het definitief onderzoeken van een archeologische vindplaats. De opgraving is erop gericht zoveel mogelijk informatie vast te leggen. De consequentie is dat na de opgraving de vindplaats niet meer bestaat ('opgraven = vernietigen').
Opgravingsvergunning	Volgens de huidige Monumentenwet 1988 (artikel 45) is het opgraven van een behoudenswaardige vindplaats alleen toegestaan met een schriftelijke vergunning van de minister van OCW. Dit is de zogeheten 'opgravingsbevoegdheid'.
post-depositioneel	Processen die zich hebben afgespeeld na afzetting (depositie) van bodemlagen (met bijv. grondsporen).
potstal	Uitgediepte veestal.
prospectie	Veldonderzoek gericht op het bepalen van de aan-, of afwezigheid van archeologische resten.
PvA	Een Plan van Aanpak geeft weer hoe een archeologische uitvoerder de vragen zoals omschreven in het Programma van Eisen denkt te gaan beantwoorden.
PvE	Programma van Eisen. Aan een gravend archeologisch onderzoek moet altijd een PvE ten grondslag liggen dat is bekrachtigd door het bevoegd gezag. Het PvE stelt het kader voor ontwerp en uitvoering. In de KNA zijn de normen vastgelegd waaraan een PvE voor archeologisch onderzoek moet voldoen.
RACM	Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten. Deze dienst is in 2006 ontstaan uit de fusie tussen de Rijksdienst Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) en de Rijksdienst voor de Monumentenzorg (RDMZ). Hiermee is bestuurlijk en inhoudelijk vorm gegeven aan het nieuwe rijksbeleid inzake erfgoed, waarin geen onderscheid meer wordt gemaakt tussen zichtbare en onzichtbare cultuurhistorische waarden (het bodemarchief, gebouwde monumenten en landschap).

schans	Aarden vestingwerk, bestaande uit een vier- of meerhoekig omwald en omgracht terrein.
sediment	Afzetting gevormd door het bijeenbrengen van losse gesteentefragmentjes (zoals zand of klei) en eventueel delen van organismen.
stuifzanden	Eolische afzetting in de vorm van vrij steile duinen welke door verstuiving van dekzand is ontstaan onder invloed van vernietigen van de vegetatie door de mens.
turf	Gedroogd veen, vaak gebruikt als brandstof.
veen	Geheel of grotendeels uit enigszins ingekoolde, maar nauwelijks vergane plantenresten opgebouwde afzetting.
vindplaats	Plaats waar archeologisch materiaal is verzameld of te verzamelen is.
Wommersomkwartsiet	Kwartsietsoort afkomstig uit de buurt van Wommersom, bij Tienen in België (gebruikt voor het vervaardigen van stenen gebruiksvoorwerpen tijdens het Laat Mesolithicum).

Bijlage 1 IKAW en AMK

De Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden (IKAW) en Archeologische Monumenten Kaart (AMK) van het plangebied Someren-Heihorsten, inclusief een overzicht van de archeologische vindplaatsen en uitgevoerde archeologische onderzoeken

Bijlage 2 Database Biografie Peelland

Geomorfologie	depot	depot?	nederzetting	nederzetting?	overig	Totaal	In %	trefkans
Landduinen		1	2	2	13	18	4,88%	Middelhoog/laag
Antropogeen		1	2	3	16	22	5,96%	Middelhoog
Beekoverstromingsvlakte		1			11	12	3,25%	Laag
Dalvormige laagte en beekdal			1	1	52	54	14,63%	Middelhoog
Dijk					1	1	0,27	Laag
Laagte				1	1	2	0,54%	Laag
Plateau (incl. horstglooiing)		1	1	1	22	25	6,78%	Middelhoog
Rug (dekzandrug of terrasrug)		2	7	21	136	166	44,99%	Hoog
Veenrestrug			2		2	4	1,08%	Laag
Dekzandvlakte	1			4	39	44	11,92%	Middelhoog
Veenvlakte				6	10	16	4,34%	Middelhoog/laag
Water					2	2	0,54%	Laag
Zandwelvingen				1	2	3	0,81%	Laag
Totaal	1	6	15	40	307	369	100%	

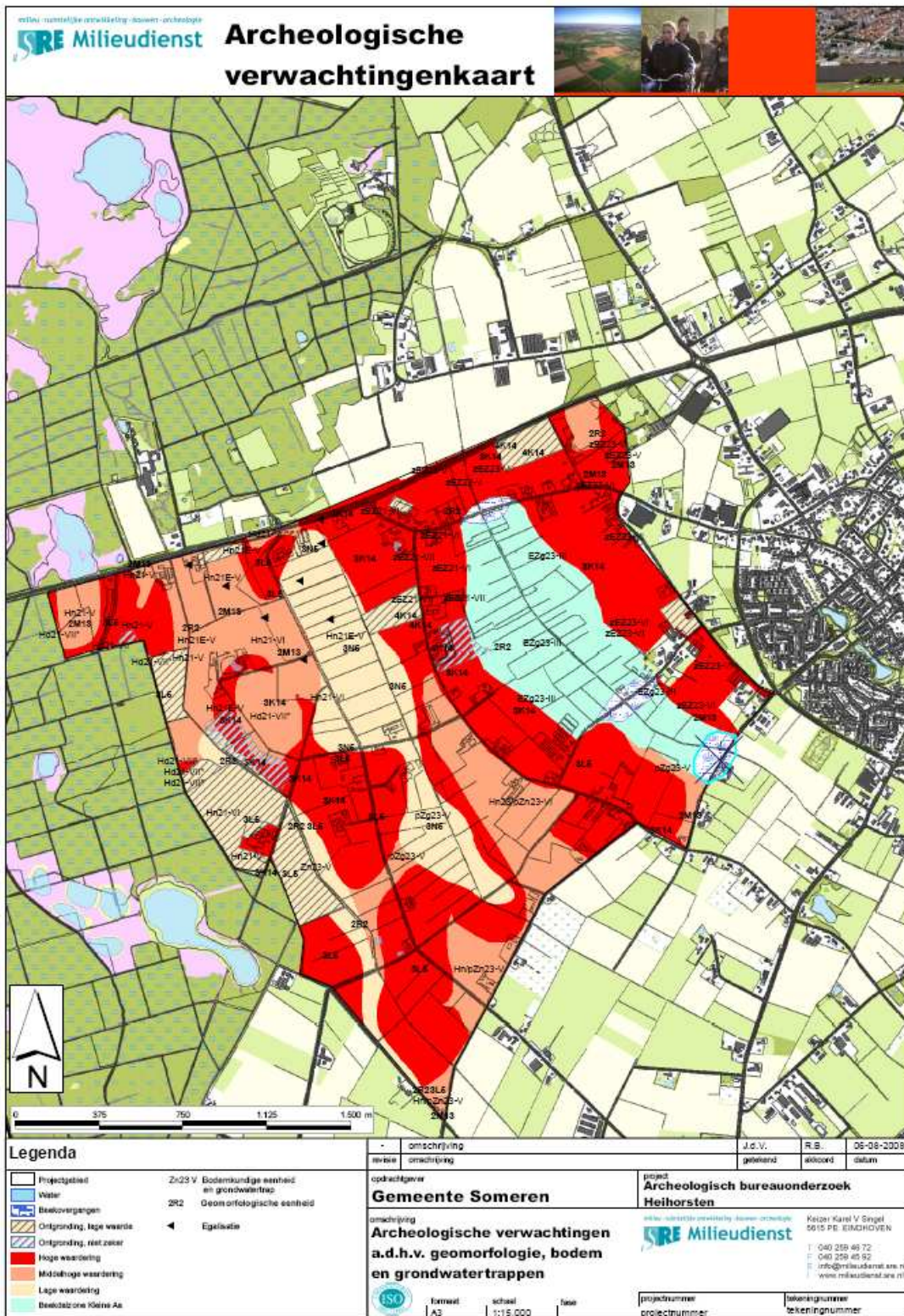
Overzicht van de archeologische vindplaatsen uit de Steentijd, onderverdeeld naar geomorfologie

Geomorfologie	Bronstijd	IJzertijd	Overgang LIJZ-RT	Romeinse tijd	Vroege ME	Late MEa	Late MEb	Totaal	In %	trefkans
(Land)duinen	7	5	-	-	-	-	-	12	1,24%	Laag
Antropogeen	9	9	11	12	14	19	57	131	13,58%	Middelhoog
Beekoverstromingsvlakte	-	1	1	-	1	-	2	5	0,52%	Laag
Dalvormige laagte, beekdalbodern	9	6	10	12	10	15	68	130	13,47%	Middelhoog
Dijk	-	-	-	-	-	-	-	-	0%	Laag
Laagte (+/- randwal), evt. moerassig	-	-	-	-	-	-	-	-	0%	Laag
Plateau (incl. horstglooiing)	-	-	-	-	-	1	6	7	0,73%	Laag

Rug (dekzandrug of terrasrug)	21	85	37	88	53	107	172	563	58,34%	hoog
Veenrestrug	-	-	-	-	-	-	-	-	0%	Laag
Vlakte (dek)zand	2	12	6	13	7	14	60	114	11,81%	Middelhoog
Vlakte veen	1	-	2	-	-	-	-	3	0,31%	Laag
Water	-	-	-	-	-	-	-	-	0%	Laag
Zandwelvingen	-	-	-	-	-	-	-	-	0%	Laag
Totaal	49	118	67	125	85	156	365	965	100%	

Overzicht van de archeologische vindplaatsen "landbouwers" Bronstijd - Late Middeleeuwen, onderverdeeld naar geomorfologie

Bijlage 3 Archeologische Verwachtingenkaart Heihorsten

Bijlage 4 Proces Archeologische Monumentenzorg

